

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

А. М. АНДРЕЙЧИКОВА
О. М. КІРІЄНКО
Г.М.ПИЛИПЕНКО
Ю.І.ПИЛИПЕНКО

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

Навчальний посібник

Дніпропетровськ
Державний ВНЗ «НГУ»
2014

УДК 330.101 (075.8)
ББК 65.01я73

Рекомендовано навчально-методичним управлінням ДВНЗ «Національний гірничий університет» як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Автори:

Ю.І. Пилипенко, д.е.н., проф.(передмова, глави 6, 9);

Г.М. Пилипенко, д.е.н., доц. (глави 10,11);

О.М. Кірієнко, к.е. н., доц. (глави 4,7,8,12,13);

А.М. Андрейчикова, асистент (глави 1,2,3,5).

Рецензенти:

С. В. Кузьмінов, д.е.н., доц., професор кафедри міжнародної економіки та економічної теорії Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля;

Н. І. Кобзар, к.е.н., доц., завідувач кафедрою економічної теорії та права Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Політична економія: Навч. посібник / За ред. д.е.н., проф. Ю.І. Пилипенка. – Д.: ДВНЗ «Національний гірничий університет». – 2014. – 236 с.

У запропонованому навчальному посібнику розглянуто зміст основних економічних категорій та сутність економічних законів, які визначають функціонування і розвиток сучасних економічних систем. Розкриваються закономірності підприємництва в різних сферах національної економіки та походження доходів від підприємницької діяльності. Висвітлюється роль держави в регулюванні ринкової економіки та аналізуються тенденції розвитку світового господарства.

Посібник доповнений вправами, які можуть використовуватися для перевірки підсумкових знань студентів, а також використовуватися для самостійного контролю рівня засвоєння відповідного матеріалу.

Для студентів вищих навчальних закладів всіх рівней акредитації, де вивчається політекономія, а також для всіх, хто цікавиться економічною теорією.

УДК 330.101 (075.8)
ББК 65.01я73

© А. М. Андрейчикова, О. М. Кірієнко,

Г.М. Пилипенко, Ю.І. Пилипенко, 2014

© Національний гірничий університет, 2014

ЗМІСТ

Передмова	6
Тема 1. Предмет і метод політичної економії	
1.1. Предмет політекономії.....	8
1.2. Метод політекономії.....	10
1.3. Категорії і закони політичної економії.....	11
1.4. Функції політекономії.....	12
Вправи.....	14
Тема 2. Економічні потреби та інтереси	
2.1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура.....	21
2.2. Економічний закон зростання потреб. Проблема вибору.....	22
2.3. Економічні інтереси.....	23
Вправи.....	25
Тема 3. Виробництво матеріальних благ та послуг. Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми	
3.1. Виробництво та його основні форми.....	30
3.2. Суспільний продукт та його основні форми.....	32
3.3. Відтворення, виробничі можливості та економічне зростання...	34
Вправи.....	37
Тема 4. Економічна система суспільства. Відносини власності	
4.1. Сутність і структура економічної системи. Типи економічних систем.....	43
4.2. Поняття власності, її об'єкти та суб'єкти.....	46
4.3. Форми власності. Тенденції в розвитку відносин власності.....	47
Вправи.....	50
Тема 5. Товарна форма організації суспільного виробництва. Товар і гроші	
5.1. Натуральне виробництво та його характерні риси.....	57
5.2. Товарне виробництво та його характерні риси.....	58
5.3. Товар та його властивості.....	58
5.4. Сутність грошей та їх функції.....	50
5.5. Грошовий обіг та його закони.....	63
Вправи.....	65

Тема 6. Капітал: процес виробництва і нагромадження	
6.1. Капітал як економічна категорія. Загальна формула руху капіталу та її суперечності.....	76
6.2. Робоча сила як товар.....	78
6.3. Процес виробництва як процес зростання вартості.....	80
6.4. Кругообіг та обіг капіталу.....	82
Вправи.....	85
Тема 7. Ринок: сутність, структура та інфраструктура	
7.1 Сутність ринку та його основні функції.....	93
7.2. Попит та фактори, що його визначають.....	95
7.3. Пропозиція та фактори, що її визначають.....	97
7.4. Ринкова рівновага.....	98
7.5. Інфраструктура ринку.....	99
Вправи.....	101
Тема 8. Підприємництво і підприємства. Підприємство як товаровиробник	
8.1. Сутність підприємництва, умови та види підприємницької діяльності.....	112
8.2. Підприємство та його організаційно-правові форми.....	113
8.3. Фонди підприємства та їх відтворення.....	115
Вправи.....	118
Тема 9. Доходи та форми їх отримання	
9.1. Сутність та класифікація доходів.....	126
9.2. Заробітна плата та її фактори. Системи заробітної плати.....	128
9.3. Доходи від капіталу: підприємницький дохід, торговельний прибуток, відсоток.....	131
9.4. Земельна рента: сутність та її форми.....	137
Вправи.....	141
Тема 10. Конкуренція та монополія у ринковій економіці	
10.1. Сутність конкуренції та її функції.....	150
10.2. Типи, види та форми конкурентної боротьби.....	151
10.3. Закономірності виникнення монополій та форми їх існування в економіці.....	154
10.4. Соціально-економічні наслідки функціонування структур, що володіють високим потенціалом ринкової влади. Конкурентна політика держави.....	156
Вправи.....	159

Тема 11. Економічна система сучасного устрою суспільства.	
Держава та її економічні функції	
11.1. Сутність, причини та етапи розвитку державно-монопольного капіталізму.....	166
11.2. Специфічні ознаки та основні форми державно-монопольного капіталізму.....	172
11.3. Економічна роль держави. Методи та інструменти державного регулювання економіки.....	175
11.4. Соціально-економічний прогрес в умовах регульованого капіталізму.....	178
Вправи.....	180
Тема 12. Сутність і структура світового господарства. Форми міжнародних економічних відносин	
12.1. Міжнародний розподіл праці і його значення.....	186
12.2. Інтернаціоналізація виробництва як основа формування світового господарства.....	187
12.3. Світове господарство.....	189
12.4. Форми міжнародних економічних відносин.....	190
Вправи.....	198
Тема 13. Економічні аспекти глобальних проблем та їх вплив на економічний розвиток України	
13.1. Глобалізація: сутність та фактори.....	206
13.2. Причини виникнення, сутність і класифікація глобальних проблем.....	208
13.3. Шляхи розв'язування та необхідність і форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем.....	210
Вправи.....	212
Приклади розв'язання задач	219
Рекомендована література	223
Термінологічний словник	225
Предметний покажчик	234

ПЕРЕДМОВА

У повсякденному житті всі ми є учасниками економічних відносин, тому завжди, свідомо чи ні, приймаємо економічні рішення, які зачіпають не тільки наші особисті інтереси, але й економічні інтереси інших людей та суспільства у цілому. Для того, щоб такі рішення принесли максимальну економічну вигоду, необхідно приймати їх з розумінням, тобто на основі знання економічних законів – об'єктивно існуючих, стійких причинно-наслідкових залежностей між економічними явищами та процесами. Завдяки об'єднаним зусиллям багатьох видатних людей різних країн та різних епох, на сьогодні сформувалися достатньо розгалужені систематизовані уявлення про такі закономірності економічного буття, які склалися в цілий комплекс загальнотеоретичних та спеціальних економічних дисциплін.

Особливе місце серед таких дисциплін займає «Політична економія», яка, як одна із базових теоретичних економічних наук, забезпечує фундаментальну підготовку студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Основною метою викладання дисципліни є комплексне вивчення економічних відносин як форми суспільного виробництва, пізнання проблем ефективного використання суспільством обмежених виробничих ресурсів у задоволенні людських потреб, які невинно зростають. Політекономія покликана дати студентам можливість для наукового обґрунтування загальних основ економічного життя суспільства; пізнання закономірностей розвитку суспільного виробництва; з'ясування особливостей дії економічних законів і механізмів їх використання людьми у процесі господарської діяльності; визначення суттєвих рис основних соціально-економічних систем та напрямків їх еволюції; з'ясування ролі політекономії у розробці шляхів формування соціально орієнтованої економічної системи суспільства.

У запропонованому навчальному посібнику в основному зберігається структура нормативної програми курсу «Політекономія» для студентів всіх напрямів підготовки за галуззю знань 0305 «Економіка та підприємництво». Використовуючи багаторічний досвід викладання даної дисципліни та багатогранність політичної економіки як науки, автори навчального посібника намагалися розглянути важливі питання економічного життя суспільства на мікро-, макро- та глобальному рівнях.

В перших двох темах курсу розглядається предмет політекономії і методи економічних досліджень, за допомогою яких можливо пізнати складні економічні явища та процеси, з'ясовується сутність потреб та економічних інтересів, які спонукають економічних суб'єктів до прийняття вибору в умовах обмеженості економічних ресурсів. В наступних чотирьох темах дається виклад загальних питань організації суспільного виробництва і розкриваються ті базові процеси та фактори, без яких не може існувати суспільство: виробництво, виробничі можливості та економічне зростання, суспільний продукт, відносини власності, товар, товарне виробництво, гроші та капітал тощо. Аналізу сучасної ринкової економіки, механізмів та умов її функціонування, взаємовідносин, що

виникають між суб'єктами ринку на мікрорівні організації сучасної економічної системи присвячені теми курсу, в яких розглядаються сутність ринку, особливості підприємницької діяльності та умови функціонування підприємств у сучасних умовах, сутність доходів та форм їх отримання, взаємодія конкуренції та монополії. Розгляд сутності державно-монополістичної економічної системи, ролі та економічних функцій держави дозволяє студентам зрозуміти специфіку сучасного устрою суспільства, з'ясувати теперішні чинники соціально-економічного прогресу. Нарешті, останні дві теми курсу присвячені вивченню особливостей світогосподарських економічних відносин, сутності та складових світової економіки, економічних аспектів глобальних проблем та їх впливу на економічний розвиток України.

Особливістю даного навчального посібника є те, що після кожної теми подані вправи у вигляді тестових завдань, а з окремих тем курсу – задачі. Ці вправи можуть використовуватися для перевірки підсумкових знань студентів, а також використовуватися для самостійного контролю рівня засвоєння відповідного матеріалу.

За допомогою вивчення дисципліни «Політична економія» студенти повинні виробити нове бачення складних економічних відносин сучасного суспільства, навчитися логічно обґрунтовувати ті чи інші положення, аби повніше аналізувати реальні економічні процеси, зіставляти різні точки зору. Це буде запорукою подолання стереотипів, сприятиме формуванню сучасного економічного мислення, допоможе студенту зорієнтуватися у виборі максимально ефективного рішення. Знання, які студент здобуде, є теоретичним і методологічним підґрунтям для подальшого опанування функціональних і галузевих економічних дисциплін.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ.

Політична економія – це наука, яка вивчає відносини між людьми, які склалися в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання життєвих благ в їх єдності і взаємодії з політичними, ідеологічними, соціальними інститутами суспільства. Перша тема розглядає предмет і методи політекономії, досліджує процес виникнення та етапи розвитку політекономії. У цій темі дається визначення категорій і законів політичної економії, аналізуються її основні функції.

1.1. Предмет політекономії.

В основі життя всіх людей знаходиться матеріальне виробництво речей, необхідних людині. Безпосередня мета господарської діяльності зводиться до задоволення потреб людини. Потреби людини безмежні, бо постійно відтворюються, змінюються та зростають кількісно та якісно. Для задоволення потреб необхідні економічні ресурси (фактори виробництва), які для кожного моменту розвитку суспільства являються обмеженими.

При використанні обмежених ресурсів для задоволення своїх потреб люди вступають між собою в економічні відносини. Виробничі відносини постійно змінюються із розвитком факторів виробництва та потреб. Вони виявляються в різних формах володіння факторами виробництва та його продуктами, в економічних інтересах різних суб'єктів, пронизують виробництво, розподіл, обмін та споживання.

Люди як носії економічних відносин водночас є носіями системи інших суспільних відносин: політичних, національних, сімейних, ідеологічних, з якими економічні відносини пов'язані і взаємодіють.

Таким чином, **предметом політичної економії** є відносини між людьми, які склалися в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання життєвих благ в їх єдності і взаємодії з політичними, ідеологічними, соціальними інститутами суспільства.

Перші спроби вивчення окремих сторін економічних процесів відомі ще з праць стародавніх грецьких та римських мислителів (Кеєнофонта. Арістотеля. Платона, Катана. Варрона. Колумелли). а також мислителів Стародавнього Єгипту. Китай) та Індії. Вони досліджували проблеми ведення домашнього господарства, землеробства, торгівлі, багатства, податків, грошей тощо.

Економічна наука як система знань про сутність економічних процесів та явищ почала складатися лише в XVI-XVII ст., коли ринкове господарство почало набувати загального характеру. Можна виділити наступні основні етапи розвитку економічної науки.

Меркантилізм. Прибічники цієї школи основним джерелом багатства вважали сферу обігу, торгівлю, а саме багатство ототожнювали з накопиченням грошей (золотих і срібних). Погляди представників цієї школи відображали інтереси торгової буржуазії в період первісного нагромадження капіталу. Представники: Л. Монкретьєн, Т. Манн, Д. Юм.

Фізіократи. На відміну від меркантилістів, перенесли акцент дослідження безпосередньо на природу і виробництво. Але джерелом багатства вважали тільки працю у сільськогосподарському виробництві. Вважали, що промисловість, транспорт і торгівля – безплідні сфери, а праця людей у цих сферах лише покриває витрати на їхнє існування і не прибуткова для суспільства. Представники: Ф. Кене, А. Тюрго, В. Мірабо, Д. Норе.

Класична політична економія. Виникла з розвитком капіталізму. Її засновники У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо зосереджують увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку всіх сфер виробництва, прагнуть розкрити економічну природу багатства, капіталу, доходів, кредиту, обігу, механізму конкуренції. Саме вони започатковують трудову теорію вартості, а ринок розглядають як саморегулюючу систему.

Марксизм, або політична економія праці. Засновники цього напрямку К. Маркс і Ф. Енгельс досліджують систему законів капіталістичного суспільства з позицій робітничого класу. Продовжуючи дослідження трудової теорії вартості, зробили аналіз розвитку форм вартості, запропонували свої концепції додаткової вартості, грошей, продуктивності праці, відтворення, економічних криз, земельної ренти. Однак положення марксизму про заперечення приватної власності і ринку, посилення експлуатації і зростання зубожіння трудящих, про єдиний фактор формування вартості, переваги суспільної власності, неминучість краху капіталізму не мали належної наукової обґрунтованості й не знайшли практичного підтвердження. Тому нині вони піддаються справедливій науковій критиці.

Маржиналізм – теорія, яка пояснює економічні процеси і явища, виходячи з універсальної концепції використання граничних, крайніх величин, які характеризують не внутрішню сутність самих явищ, а їхню зміну у зв'язку зі зміною інших явищ. Дослідження маржиналістів ґрунтуються на таких категоріях, як «гранична корисність», «гранична продуктивність», «граничні витрати тощо. Маржиналізм використовує кількісний аналіз, економіко-математичні методи і моделі, в основі яких лежать суб'єктивно-психологічні оцінки економічних дій індивіда. Представники маржиналізму – К. Менгер, Ф. Візер, У. Джевонс, Л. Вальрас.

У сучасній західній економічній науці існують різні напрями і школи, типологія яких відрізняється як за методами аналізу, так і за розумінням предмета й мети дослідження. Концептуально відрізняються і підходи до вирішення економічних проблем. Однак цей поділ значною мірою умовний, тому всю сукупність сучасних течій і шкіл можна згрупувати у такі чотири основні напрями: неокласицизм, кейнсіанство, інституціоналізм, неокласичний синтез.

Неокласицизм. Заперечує необхідності втручання держави в економіку, розглядає ринок як саморегульовану економічну систему, здатну самостійно встановити необхідну рівновагу між сукупним попитом та сукупною пропозицією. Засновники теорії – А. Маршалл і А. Пігу. Послідовники – Л. Мізес, Ф. Хайєк, М. Фрідмен, А. Лаффер, Дж. Гілдер, Ф. Кейган та ін.

Неокласичний напрям охоплює багато різних концепцій і шкіл:

монетаризм, теорію суспільного вибору, теорію реальних очікувань та ін. Особливою популярністю користується концепція монетаризму, визнаним теоретиком якої є американський економіст Мілтон Фрідмен. Прихильники монетаризму: Ф. Найт, Дж. Стиглер, Ф. Кейган, А. Голдмен.

Монетаризм – теорія, яка приписує грошовій масі, що перебуває в обігу, роль визначального фактора у формуванні економічної кон'юнктури, розвитку виробництва і зміні обсягів валового національного продукту (ВНП). За правилом монетаризму приріст грошової маси (монетарної бази) має бути скоординований з темпами зростання товарної маси, динамікою цін і швидкістю обертання грошей.

Кейнсіанство – одна з провідних сучасних теорій, яка обґрунтовує необхідність активного втручання держави в регулювання ринкової економіки шляхом стимулювання інвестицій через проведення певної кредитно-бюджетної політики. Засновником теорії є видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс.

Прихильники і послідовники Кейнса (Дж. Робінсон, П. Сраффа та ін.) виступають за активну участь держави у структурній перебудові економіки, визнають за необхідне запровадження антикризового та антициклічного регулювання, перерозподілу доходів, збільшення соціальних виплат.

Інституціоналізм, або інституціонально-соціологічний напрям, представниками якого є Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт, Я. Тінберген, Г. Мюрдаль та ін., розглядають економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом як економічних, так і політичних, соціологічних і соціально-психологічних факторів. Об'єктами вивчення для них є «інститути», під якими вони розуміють державу, корпорації, профспілки, а також правові, морально-етичні норми, звичаї, інстинкти і т. ін.

Неокласичний синтез – узагальнююча концепція, представники якої (Д. Хікс, Дж. Б'юкенен, П. Самуельсон та ін.) обґрунтовують принцип поєднання ринкового і державного регулювання економічних процесів, наголошують на необхідності руху до змішаної економіки. Дотримуються принципу раціонального синтезу неокласичного і кейнсіанського напрямку економічної теорії.

1.2. Методи політекономії.

Досліджуючи свій предмет, кожна наука використовує певні методи. Метод політекономії – система теоретичних підходів, способів, засобів, прийомів і операцій, за допомогою яких пізнають виробничі відносини, економічні закони та механізми їх дії, тобто пізнають те, що утворює предмет цієї науки.

Загальним для всіх наук є діалектичний метод. Він базується на використанні законів і принципів філософії, сутність яких полягає у пізнанні економічних явищ і процесів у їхньому зв'язку та взаємозалежності, у стані безперервного розвитку.

Наукова абстракція як метод полягає в поглибленому пізнанні реальних економічних процесів шляхом виокремлення основних, найсуттєвіших ознак сторін певного явища, очищених (абстрагованих) від всього випадкового, неістотного. Результатами застосування методу наукової абстракції є формування понять, економічних категорій, виявлення і формування законів.

Аналіз і синтез як метод дослідження застосовується в єдності двох його складових.

При аналізі об'єкт дослідження розкладається на складові частини, кожна з яких вивчається окремо; при синтезі відбувається об'єднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле з урахуванням взаємозв'язків між ними.

Індукція – це метод пізнання від окремого до загального, від знання нижчого ступеня до знання вищого ступеня. Дедукція – метод пізнання від загального до одиничного.

Історичний і логічний методи використовуються для дослідження економічних процесів у єдності. Історичний метод вивчає ці процеси у тій історичній послідовності, в якій вони виникали, розвивалися і змінювалися один за одним у житті. Логічний метод досліджує економічні процеси в їхній логічній послідовності, прямуючи від простого до складного, звільняючись при цьому від історичних випадковостей, зигзагів і подробиць, не властивих цьому процесові.

Економічне моделювання – це формалізований опис економічних процесів і явищ (за допомогою математики), структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя.

Економічний експеримент – штучне відтворення економічних процесів і явищ з метою вивчення їх за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження.

1.3. Категорії і закони політичної економії.

Досліджуючи предмет вивчення, політекономія робить відповідні висновки, узагальнення, класифікації тощо. У результаті цього формується великий понятійний апарат. У системі понять важливе значення мають такі: економічна категорія, економічний закон.

Економічні категорії – це абстрактні, логічні, теоретичні поняття, які в узагальненому вигляді виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів. У курсі політичної економії широко використовуються такі категорії: товар, власність, капітал, прибуток, ринок, попит, заробітна плата, робоча сила та ін.

Економічні закони відбивають найсуттєвіші, стійкі, такі, що постійно повторюються, причинно-наслідкові взаємозв'язки і взаємозалежності економічних процесів і явищ.

Економічні закони, як і закони природи, мають об'єктивний характер, тобто існують і діють незалежно від свідомості, бажань та волі людей. Проте закони природи і економічні закони суттєво різняться між собою. Закони природи є дією сил природи незалежно від людини та поза її діяльністю, хоча

люди використовують їх у своїй діяльності. Економічні закони виникають, функціонують, розвиваються у сфері економічної діяльності людей, тобто економічні закони, існуючи незалежно від свідомості, волі та бажання людей, не є незалежними від їх виробничої діяльності.

Закони природи вічні, оскільки вічна матерія та її рух. Економічні закони, навпаки, історичні, минуші. Як закони діяльності людей, вони не могли виникнути раніше за людське суспільство.

Економічні закони функціонують у царині виробничої діяльності людей. Проте дії людей можуть як відповідати, так і не відповідати економічним законам. Тому економічні закони реалізуються не так чітко як закони природи, а виступають як панівні тенденції економічного розвитку суспільства, як основний напрям цього розвитку.

1.4. Функції політекономії.

У процесі становлення і розвитку політичної економії як науки були сформовані її основні функції.

1. Пізнавальна функція безпосередньо пов'язана з предметом політекономії і полягає у з'ясуванні сутності, форм організації та вияву виробничих відносин певного суспільного способу виробництва, обґрунтуванні властивих йому економічних законів, з'ясуванні механізмів їх дії та суперечностей. Всебічна реалізація цієї функції є теоретичним підґрунтям практичної функції політекономії.

2. Практична функція полягає у використанні здобутих знань щодо закономірностей функціонування та розвитку економічної системи у практичній діяльності людей, суспільства. Вона слугує, насамперед, виробленню економічної політики держави щодо вирішення конкретних тактичних і стратегічних завдань, які є актуальними для суспільства на конкретному етапі його розвитку.

Економічна політика – це цілісна система заходів держави, спрямованих на розвиток національної економіки в інтересах усіх соціальних груп суспільства. Вона має визначати оптимальні варіанти вирішення економічних проблем.

3. Методологічна функція полягає у виробленні наукових підходів, методів і засобів дослідження як певного теоретичного інструментарію. Сукупність наукових знань як результат пізнання свого предмета дає підґрунтя політекономії виступати методологічною основою всіх інших економічних наук: галузевих (економіки промисловості, економіки сільського господарства, економіки будівництва тощо), функціональних (економіки праці, економіки фінансів, економічної статистики та ін.), а також наук, що перебувають на межі різних галузей знань (економічної географії, демографії, теорії управління тощо).

4. Прогностична функція економічної теорії виявляється у розробці наукових основ передбачення перспектив соціально-економічного розвитку в майбутньому. По суті, вона зводиться до розробки прогнозів довгострокових

програм розвитку суспільного виробництва з урахуванням майбутніх ресурсів та можливих кінцевих результатів.

5. Виховна функція – полягає у формуванні наукового економічного мислення, відповідної психології людей. Реалізується вона на основі вивчення чинників, які визначають економічну поведінку людей. Важлива роль серед них належить економічному мисленню.

Економічне мислення – це сукупність поглядів, уявлень та суджень людини про реальну економічну дійсність, які визначають її господарську поведінку.

Отже, з'ясування функцій політекономії переконує, що працівникові будь-якого фаху необхідно економічно грамотно мислити, а знання цієї науки є складовою гуманітарної культури людини, інтелектуального здоров'я суспільства, прогресу цивілізації.

ВИСНОВКИ

1. При використанні обмежених ресурсів для задоволення своїх потреб люди вступають між собою в економічні відносини. Виробничі відносини постійно змінюються із розвитком факторів виробництва та потреб.

2. Предметом політичної економії є відносини між людьми, які склалися в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання життєвих благ в їх єдності і взаємодії з політичними, ідеологічними, соціальними інститутами суспільства.

3. Досліджуючи свій предмет, кожна наука використовує певні методи. Метод політекономії – система теоретичних підходів, способів, засобів, прийомів і операцій, за допомогою яких пізнають виробничі відносини, економічні закони та механізми їх дії, тобто пізнають те, що утворює предмет цієї науки.

4. У системі понять важливе значення мають такі: економічна категорія, економічний закон. Економічні категорії – це абстрактні, логічні, теоретичні поняття, які в узагальненому вигляді виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів. Економічні закони відбивають найсуттєвіші, стійкі, такі, що постійно повторюються, причинно-наслідкові взаємозв'язки і взаємозалежності економічних процесів і явищ.

5. У процесі становлення і розвитку політичної економії як науки були сформовані її основні функції: пізнавальна, практична, методологічна, прогностична, виховна.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 1, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Аналіз;
дедукція;
економічна категорія;
економічна політика;

економічне моделювання;
економічний закон;
індукція;
метод політекономії;

наукова абстракція;
предмет політекономії;

синтез.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Наука про відносини між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг.

2. Сукупність прийомів, засобів і принципів, за допомогою яких досліджуються категорії і закони функціонування та розвитку економічних систем.

3. Метод політекономії, який полягає в поглибленому пізнанні реальних економічних процесів шляхом виокремлення основних, найсуттєвіших ознак сторін певного явища, очищених від усього випадкового, неістотного.

4. Формалізований опис економічних процесів і явищ, структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя.

5. Штучне відтворення економічних процесів і явищ з метою їх вивчення за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження.

6. Абстрактне, логічне, теоретичне поняття, яке в узагальненому вигляді виражає суттєві властивості економічних явищ і процесів.

7. Найсуттєвіші, стійкі, постійно повторювані, причинно-наслідкові взаємозв'язки і взаємозалежності економічних процесів та явищ.

8. Цілісна система заходів держави, спрямованих на розвиток національної економіки в інтересах усіх соціальних груп суспільства.

9. Метод пізнання від окремого до загального.

10. Метод політекономії, який досліджує економічні процеси в їх логічній послідовності, прямуючи від простого до складного, звільняючись від історичних випадковостей.

11. Метод пізнання від загального до одиничного.

12. Метод політекономії, який вивчає економічні процеси в історичній послідовності їх виникнення.

13. Метод дослідження, за якого об'єкт дослідження розкладається на складові, кожен з яких вивчають окремо.

14. Метод дослідження, при якому відбувається об'єднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле з урахуванням взаємозв'язків між ними.

Терміни і поняття

а) аналіз;

б) дедукція;

в) економічна категорія;

г) економічна політика;

д) економічне моделювання;

е) економічний експеримент;

- ж) економічний закон;
- и) індукція;
- к) історичний метод;
- л) логічний метод;

- м) метод політекономії;
- н) наукова абстракція;
- п) предмет політекономії;
- р) синтез.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. До методу політекономії не входить:

- а) індукція;
- б) наукове абстрагування;
- в) дедукція;
- г) правильна відповідь відсутня.

2. Сукупність прийомів, засобів та принципів, за допомогою яких досліджуються категорії і закони функціонування та розвитку економічних систем:

- а) економічний закон;
- б) метод політекономії;
- в) економічне моделювання;
- г) правильно пп. а, б.

3. Штучне відтворення економічних процесів і явищ з метою їх вивчення та подальшого практичного впровадження:

- а) економічний експеримент;
- б) економічний закон;
- в) наукова абстракція;
- г) правильна відповідь відсутня.

4. До функцій політекономії не належить:

- а) пізнавальна;
- б) методологічна;
- в) практична;
- г) правильна відповідь відсутня.

5. Найточніше визначення суті індуктивного методу:

- а) рух від окремих фактів до загальних висновків;
- б) пропонування гіпотез та подальша їх перевірка фактами;
- в) проведення лабораторного експерименту, на підставі якого формулюється певна залежність між економічними явищами;
- г) правильна відповідь відсутня.

6. Найточніше визначення суті дедуктивного методу:

- а) пропонування гіпотез та подальша їх перевірка фактами;
- б) вимушене спрощення досліджуваного об'єкта для глибокого вивчення його окремих сторін;
- в) проведення лабораторного експерименту, на підставі якого формулюється певна залежність між економічними явищами;
- г) правильна відповідь відсутня.

7. Економічна категорія – це:

- а) поняття, що відбиває сутнісний бік економічного явища;
- б) слово іноземного походження, яке характеризує відповідний стан економіки;
- в) поняття, включене до економічної енциклопедії;
- г) слово, використовуване в економічній науці.

8. Правильно визначені економічні закони:

- а) відбивають лише приблизний хід економічних подій;
- б) відбивають найбільш ймовірний хід економічних подій;
- в) відбивають єдино можливий хід економічних подій;
- г) не відбивають можливого розвитку економічних подій.

9. До особливостей економічних законів (порівняно із законами природи) не належить:

- а) менша строгість і точність;
- б) встановлення найбільш імовірного характеру зв'язків;
- в) більша історична рухомість (змінюваність);
- г) нетиповість установлюваного зв'язку.

10. Економічні закони відрізняються від законів природи:

- а) об'єктивністю;
- б) суб'єктивністю;
- в) функціонуванням тільки в людському суспільстві;
- г) відсутністю формалізованого вираження.

11. Економічна політика – це:

- а) заходи, спрямовані на вирішення економічних проблем;
- б) конкуренція різних економічних ідей;
- в) здатність управляти економічними процесами;
- г) здатність приймати ефективні господарські рішення.

12. Політекономія – це наука про:

- а) відносини між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг;
- б) загальні закони розвитку людського суспільства;
- в) економічні аспекти політичної боротьби;
- г) правильна відповідь відсутня.

13. За визначенням економічний закон – це:

- а) об'єктивно існуючі виробничі відносини;
- б) постійно повторювані стійкі зв'язки між економічними процесами та явищами;
- в) теоретичний вираз реальних виробничих відносин;
- г) правильна відповідь відсутня.

14. На відміну від законів природи економічні закони:

- а) мають об'єктивний характер;
- б) мають історичний характер;
- в) пізнаються та використовуються людьми у тій чи іншій діяльності;
- г) правильно – пп. а, б.

15. Яке з визначень передає суть методу абстрагування?

- а) висування попередніх формулювань економічних законів та їх подальша перевірка;
- б) навмисне спрощення досліджуваного об'єкта для глибшого вивчення його окремих сторін;
- в) рух від окремих фактів до загальних висновків та узагальнень;
- г) це проведення лабораторного експерименту, на підставі якого формулюється певна залежність між економічними явищами.

16. Фізіократи – це:

- а) представники наукової школи політичної економії, сформованої в середині XVIII ст. у Франції, які вважали природу єдиним джерелом багатства, а єдиною галуззю, де створюється чистий продукт, – сільське господарство;
- б) сучасний напрямок економічної теорії, що досліджує проблеми ефективного використання обмежених ресурсів суспільства;
- в) економічне вчення, що виникло наприкінці XIX ст., про відносини між індивідами у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг;
- г) економічна теорія, що виникла в період становлення капіталістичного способу виробництва і досліджувала внутрішні залежності буржуазних відносин виробництва.

17. Меркантилізм – це:

- а) економічна теорія, що виникла в період становлення капіталістичного способу виробництва і досліджувала внутрішні залежності буржуазних відносин виробництва;
- б) економічне вчення епохи первісного нагромадження капіталу, відповідно до якого вирішальну роль в економічному житті суспільства відіграє торгівля, а гроші – єдиний вираз багатства;
- в) наукова школа політичної економії, що досліджує економічні закони функціонування сфери виробництва;
- г) економічне вчення, що виникло наприкінці ХІХ ст., про відносини між індивідами у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг.

18. Єдність економічних законів і законів природи полягає:

- а) в об'єктивному характері;
- б) в історичному характері
- в) в незмінності їх дії;
- г) правильна відповідь відсутня.

19. Обмеженість економічних ресурсів означає, що:

- а) у суспільстві вони в недостатній кількості для виробництва необхідних товарів та послуг;
- б) з їх допомогою можливе одночасне і повне задоволення всіх наявних потреб;
- в) ресурсів вистачає тільки на виробництво предметів споживання;
- г) правильна відповідь відсутня.

20. Вичерпне визначення економічних ресурсів – це:

- а) природнокліматичні ресурси;
- б) фінансові засоби;
- в) усе, що використовується або може бути використане для процесу виробництва;
- г) правильна відповідь відсутня.

21. Об'єктивність економічних законів означає, що вони:

- а) завжди виступають як закони суспільного прогресу;
- б) з розвитком суспільства не тільки не сходять з історичної арени, не тільки зберігаються, а й відіграють зростаючу роль;
- в) виникають та існують незалежно від волі і свідомості людей;
- г) приймаються абсолютною більшістю голосів.

22. Економічне вчення, яке відстоює абсолютно достатні можливості ринку для ефективного регулювання економічних процесів:

- а) меркантилізм;
- б) класична економічна теорія;
- в) кейнсіанство;
- г) правильна відповідь відсутня.

23. Представники якого напрямку в економічній науці вважали торгівлю джерелом багатства суспільства?

- а) фізіократія;
- в) класична політекономія;
- б) меркантилізм;
- г) теорія соціального ринкового господарства.

24. Хто першим ввів до наукового вжитку термін “Політична економія”?

- а) Ф. Кене;
- б) А. де Монкретьєн;
- в) Арістотель;
- г) А. Сміт.

25. Представником класичної політекономії є:

- а) Арістотель;
- б) А. де Монкретьєн;
- в) А. Сміт;
- г) Д. Кейнс.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Політекономія – це наука, яка вивчає закономірності функціонування господарства в цілому.

2. При аналізі об’єкт дослідження розкладають на складові, кожен з яких вивчають окремо.

3. Дедукція – це метод пізнання від загального до одиничного.

4. Метод наукової абстракції – це абстрактне, логічне, теоретичне поняття, яке в узагальненому вигляді передає суттєві властивості економічних явищ і процесів.

5. Економічний експеримент – це цілісна система заходів держави, спрямованих на розвиток національної економіки в інтересах усіх соціальних груп суспільства.

6. Економічний закон – це причинно-наслідкові взаємозв’язки і

взаємозалежності економічних процесів та явищ.

7. Між економічними законами та законами природи немає ніяких відмінностей.

8. Економічні закони і закони природи мають спільні риси.

9. Виховна функція політекономії не сприяє формуванню життєвих принципів громадян.

10. Економічний закон – позаісторична категорія.

11. Економічна політика, яка здійснюється в одних умовах, може бути помилковою в інших.

12. Якщо гіпотеза підтверджена практично, то використані в ній теоретичні судження завжди правильні.

13. Економічні закони на відміну від законів природи залежать від свідомості людей та їх діяльності.

14. Дедукція – метод пізнання від окремого до загального, від знання нижчого ступеня до знання вищого.

15. Аналіз і синтез як метод дослідження застосовується в єдності цих двох складових.

16. Економічні закони, як і закони природи, мають об'єктивний характер.

17. Властивості ресурсів: обмеженість, взаємозамінність та історичність.

ТЕМА 2. ЕКОНОМІЧНІ ПОТРЕБИ ТА ІНТЕРЕСИ.

Дана тема розглядає суть та структуру економічних потреб суспільства. Економічний закон зростання потреб породжує проблему вибору. Логічним кроком задоволення економічних потреб є виникнення економічних інтересів, які розрізняються за своєю сутністю та суб'єктами. А взаємодія потреб та інтересів виступають рушійною силою соціально-економічного прогресу.

2.1. Економічні потреби суспільства: сутність та структура.

Кінцевою метою виробництва є задоволення різноманітних потреб людини як особистості, споживача і виробника. Потреба – це нужда в чомусь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому, внутрішній збудник активності.

Засоби задоволення людських потреб називаються благами. Розрізняють такі блага:

- не уречевлені (сонячне світло, здоров'я, спілкування, знання);
- уречевлені (дари природи, їжа, одяг, житло тощо);
- неекономічні (необмежені), бо їхні обсяги перевищують наявні людські потреби;
- економічні (обмежені). До них відносяться блага, обсяги яких менші за існуючі потреби.

Різноманітні потреби можна певним чином класифікувати:

1. За суб'єктами вияву:

- особисті;
- колективні, групові;
- суспільні.

2. За характером виникнення і нагальністю задоволення:

- первинні, пов'язані з самим існуванням людини: їжа, одяг, безпека, житло тощо;
- вторинні, виникнення та зміна яких зумовлені розвитком цивілізації: модний одяг, комфортне житло та ін.

3. За засобами задоволення:

- матеріальні (потреби в матеріальних благах);
- нематеріальні (духовні потреби).

4. За ступенем реалізації:

- абсолютні (потреби, породжені сучасним рівнем розвитку світової економіки);
- дійсні (потреби відповідають рівню розвитку економіки певної країни);
- платоспроможні (потреби, які людина може задовольнити відповідно до власних доходів та рівня цін);
- фактичні (задовольняються наявними товарами та послугами).

Велике значення має градація потреб за ступенем їх нагальності, прикладом чого ієрархія потреб відповідно до їх вагомості А. Маслоу (рис 1).

Рис.1. Ієрархія потреб

Людина намагається задовольнити насамперед найнагальніші свої потреби. Якщо вони задоволені, то на певний час ці потреби перестають бути рушійними мотивом для людини. В неї виникає бажання задовольнити наступні за вагомістю потреби. Останні задають програму діяльності, а діяльність забезпечує можливість їх задоволення. Потреби визначають зміст майбутньої діяльності і необхідний рівень її ефективності.

2.2. Економічний закон зростання потреб. Проблема вибору.

Потреби людини не є постійними. Їх характер, структура і способи задоволення залежать від досягнутого рівня продуктивних сил, ступеня розвитку культури і нації, соціально-економічного устрою. Взаємодія потреб і виробництва породжує дію економічного закону зростання потреб.

Закон зростання потреб відображає причинно-наслідкові зв'язки між розвитком суспільного виробництва та процесом кількісного та якісного удосконалення потреб суспільства.

Потреби у споживанні породжують стимули до виробництва. Виробництво задовольняє існуючі та породжує нові потреби. Складний механізм взаємодії потреб та виробництва забезпечує безперервність суспільного відтворення.

Однак прагнення задовольнити на кожний момент часу зростаючі

потреби нашоуухується на відносну обмеженість ресурсів.

Вирішення протиріччя між безмежністю потреб та обмеженістю ресурсів породжує проблему вибору і визначає мету економічної діяльності. В умовах безмежності потреб суспільство, що прагне забезпечити їх найповніше задоволення, повинно прагнути до ефективного використання економічних ресурсів, їх раціонального поєднання та розподілу між виробництвом різних благ і на цій основі створювати умови для задоволення одних потреб і просування до інших.

2.3. Економічні інтереси.

Усвідомлення потреб і прагнення їх задовольнити зумовлюють мотивацію поведінки людини, її інтереси.

Інтерес виникає, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета (максимізація прибутку, привласнення товару тощо).

Отже, економічні інтереси – це усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, що є спонукальним мотивом їх господарської діяльності.

Суб'єкти економічних інтересів – це окремі індивіди, сім'ї, домогосподарства, колективи, держава, суспільство в цілому.

Об'єкти економічних інтересів – це економічні блага (товари, послуги, інформація тощо). Економічні інтереси можна класифікувати насамперед за суб'єктами їх реалізації як державні, колективні та особисті. У структурі інтересів виділяють виробничі (пов'язані з організацією виробництва) і невиробничі (пов'язані з задоволенням особистих потреб виробника та його потреб як члена суспільства).

Державний інтерес має такі складові свого прояву:

А) суспільно-економічні інтереси (частина інтересів держави та інших суб'єктів господарювання збігаються (оподаткування в розумних межах, виділення державних інвестицій, тарифне стимулювання експорту та ін.);

Б) інтереси державної бюрократії;

В) інтереси громадянського суспільства.

Колективний інтерес – це сума однорідних інституційованих приватних інтересів, носіями яких можуть бути споживачі, акціонери, фондова біржа тощо.

Особистий інтерес охоплює потреби, що пов'язані з реалізацією приватної власності, прав володіння та користування, управління, отримання доходів.

Кожна людина одночасно є носієм різних інтересів, оскільки вона виступає як:

- індивід;

- представник певної верстви суспільства;

- член певного трудового колективу.

Суспільний і колективний інтереси персоніфікуються тільки в індивіді. Отже, має місце складне переплетіння, взаємодія економічних інтересів.

Значною мірою інтереси виступають як соціальні протилежності.

Взаємодію інтересів можна простежити на прикладі їх прояву в сферах виробництва і обміну. У сфері виробництва підприємці та виробники є протилежними сторонами економічних стосунків, проте вони мають спільні інтереси щодо ринку, виступаючи як виробники або споживачі. Не задовольнивши інтереси споживача, виробник не може забезпечити і власні інтереси. Взаємозалежність цих груп об'єктивно зумовлює їх співробітництво.

Механізм узгодження інтересів визначається сутністю існуючої економічної системи. Державна політика в сфері економічних інтересів має виходити з того, що за різних умов суспільного розвитку на перший план можуть виходити ті чи інші інтереси.

Наприклад, командно-адміністративна економіка визнає жорстку підпорядкованість державним інтересам колективних та особистих, а у сучасній ринковій економіці домінує особистий інтерес.

Державна політика може мати різні засоби впливу на інтереси людей: неекономічний та економічний примус.

Реалізація економічних інтересів здійснюється через досягнення їхніми суб'єктами конкретних цілей. Так, реалізація індивідуальних інтересів забезпечується через зростання індивідуальних доходів. Засобом реалізації колективних інтересів є максимізація прибутку та фонду заробітної плати.

Засіб реалізації суспільного інтересу – максимізація національного доходу та мінімізація фонду відшкодування створюваного суспільного продукту. Таким чином, проблема поєднання інтересів знаходить своє вираження у формуванні певних пропорцій у розподілі доходів.

ВИСНОВКИ

1. Кінцевою метою виробництва є задоволення різноманітних потреб людини як особистості, споживача і виробника. Потреба – це нужда в чомусь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому, внутрішній збудник активності.

2. Різноманітні потреби можна певним чином класифікувати: за суб'єктами вияву, за характером виникнення і нагальністю задоволення, за засобами задоволення, за ступенем реалізації.

3. Взаємодія потреб і виробництва породжує дію економічного закону зростання потреб, який відображає причинно-наслідкові зв'язки між розвитком суспільного виробництва та процесом кількісного та якісного удосконалення потреб суспільства.

4. Усвідомлення потреб і прагнення їх задовольнити зумовлюють мотивацію поведінки людини, її інтереси. Інтерес виникає, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета (максимізація прибутку, привласнення товару тощо) і є усвідомленим прагненням економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, спонукальним мотивом їх господарської діяльності.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 2, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Економічний закон зростання потреб;
економічні інтереси;

економічні потреби;
потреба.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Внутрішній мотив, який спонукає до економічної діяльності.
2. Потреби в економічних благах.
3. Блага, обсяги яких менші за існуючі потреби.
4. Безперервний розвиток потреб – рушійна сила економічного та духовного прогресу людства, що у свою чергу стимулює появу нових потреб.
5. Усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом їх господарської діяльності.

Терміни і поняття

а) економічний закон зростання потреб;	в) економічні інтереси.
б) економічні блага;	г) економічні потреби;
	д) потреба.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Вивчення потреб з боку виробника продукції дає відповідь на запитання:

- а) що виробляти;
- б) як виробляти;
- в) з чого виробляти;
- г) правильна відповідь відсутня.

2. В основі піраміди А.Маслоу лежать потреби:

- а) самореалізація;
- б) фізіологічні;
- в) намагання уникнути ризику;
- г) правильна відповідь відсутня.

3. Потреби, задоволені наявними товарами та послугами зветься:

- а) абсолютними;

- б) дійсними;
- в) платоспроможними;
- г) фактичними.

4. У нижченаведеному переліку потреб логічно зайві:

- а) особисті;
- б) колективні;
- в) суспільні;
- г) виробничі.

5. За можливостями задоволення розрізняють потреби:

- а) насичені, ненасичені;
- б) матеріальні, нематеріальні;
- в) виробничі, невиробничі;
- г) індивідуальні, колективні.

6. Економічні блага – це такі, які:

- а) споживають люди;
- б) виготовляються в процесі виробництва;
- в) мають обмежену кількість;
- г) задовольняють індивідуальні потреби.

7. Зростання потреб може бути:

- а) якісним;
- б) кількісним;
- в) правильно пп. а, б;
- г) правильна відповідь відсутня.

8. З перелічених властивостей для ресурсів не характерна:

- а) обмеженість;
- б) різноманітність;
- в) безмежність;
- г) корисність.

9. Чинники, які викликають відмінності в потребах людей:

- а) фізіологічні особливості, ступінь інформованості;
- б) географічні, кліматичні особливості;
- в) соціально-культурні орієнтири;
- г) правильно пп. а, б, в.

10. Які з перелічених товарів задовольняють первинні потреби за А. Маслоу?

- а) житло, їжа, одяг;
- б) безпека, одяг, інформація;
- в) правильно пп. а, б;
- г) правильна відповідь відсутня.

11. Суб'єктами економічних інтересів не можуть бути:

- а) індивіди;
- б) домогосподарства;
- в) держава;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. Механізм вирішення та відродження протиріччя між виробництвом та споживанням має вигляд:

- а) дія – результат – потреба;
- б) потреба – мотив – інтерес – дія – результат;
- в) потреба – інтерес – мотив – дія – результат – потреба;
- г) інтерес – мотив – дія – результат – потреба.

13. Економічний інтерес споживача виявляється через:

- а) попит;
- б) пропозицію;
- в) кон'юнктуру ринку;
- г) рівновагу ринку.

14. До основних тенденцій зміни потреб не відноситься:

- а) збільшення обсягу споживаних благ і послуг;
- б) зміна співвідношення потреб;
- в) скорочення набору потреб;
- г) правильна відповідь відсутня.

15. Що з переліченого не задовольняє кінцеві потреби?

- а) вантажний автомобіль;
- б) кондиціонер;
- в) телевізор;
- г) побутова пральна машина.

16. Що з переліченого відповідає потребам, які задовольняються індивідуально?

- а) громадський порядок, безпека;

- б) газифікація багатопверхового будинку;
- в) чисте довкілля;
- г) ранкова кава.

17. Які з перерахованих товарів задовольняють проміжні (виробничі) потреби?

- а) фотоальбом, диван;
- б) мікрохвильова піч, телевізор;
- в) сталь, бетонозмішувальна машина;
- г) побутовий пилосос, вечірня сукня.

18. За формою задоволення розрізняють потреби:

- а) індивідуальні і колективні;
- б) первинні і вторинні;
- в) кінцеві і проміжні;
- г) правильна відповідь відсутня.

19. За походженням розрізняють потреби:

- а) первинні, вторинні;
- б) матеріальні, нематеріальні;
- в) виробничі, невиробничі;
- г) елементарні, вишукані.

20. У піраміді Маслоу немає потреб:

- а) фізіологічних;
- б) соціальних;
- в) у повазі і самоповазі;
- г) матеріальних.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Найвищі запити людини можуть виступати на перший план тоді, коли не задоволені найнагальніші.
2. Блага – це засоби задоволення людських потреб.
3. За характером виникнення розрізняють первинні та нематеріальні блага.
4. Потреби мають незмінний характер.
5. Як правило, зростання потреб збігається з рівнем фактичного споживання.
6. Потреби і виробництво перебувають у суперечливій залежності взаємовпливу та взаємозумовленості.
7. Виробництво задовольняє наявні та створює нові потреби.
8. Всезагальний економічний закон зростання потреб відбиває внутрішньо необхідні, суттєві та сталі зв'язки між виробництвом і споживанням, потребами та дійсними можливостями їх задоволення.
9. Протиріччя між безмежними потребами та обмеженими ресурсами породжує проблему вибору.

10.Економічні інтереси не спонукають економічних суб'єктів до діяльності для задоволення потреб.

11.Інтереси держави завжди співпадають з інтересами суспільства.

12.Зростання та розвиток потреб завжди випереджують можливості виробництва.

13.Об'єкти економічних інтересів – це блага, які задовольняють людські потреби.

14.Економічні інтереси суб'єктів економічних відносин спрямовані на максимізацію прибутку.

15.Командно-адміністративна економіка визнає координоване узгодження різнобічних інтересів економічних суб'єктів.

16.Суперечлива взаємодія потреб та виробництва є рушійною силою соціально-економічного розвитку.

17.В основі проблеми вибору полягає протиріччя між необмеженістю потреб і взаємозамінністю ресурсів.

18.Потреба в освіті – первинна потреба.

19.Головна властивістю потреб – історичність.

20.Матеріальну основу задоволення потреб складає обмін.

ТЕМА 3. ВИРОБНИЦТВО МАТЕРІАЛЬНИХ БЛАГ І ПОСЛУГ. СУСПІЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ. СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ І ЙОГО ОСНОВНІ ФОРМИ.

Задоволення потреб можливе тільки через споживання благ і послуг, які створюються людьми в процесі виробництва. Виробництво - процес створення благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людини. Третя тема вивчає такі питання як сутність виробництва та його основні фактори, сутність та основні форми суспільного продукту. Між виробничими силами суспільства та виробничими відносинами існує протиріччя. Крім того в цій темі розглядається питання виробничих можливостей, економічного зростання та ефективності виробництва.

3.1. Виробництво та його основні форми.

Виробництво – процес створення благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людини. Створення матеріальних благ завжди є суспільним процесом. Це означає, що в процесі виробництва люди вступають у відносини не лише з природою, а й між собою. Ці відносини отримали назву виробничих або економічних відносин.

Виробничі відносини не слід розуміти лише як відносини, що виникають між людьми безпосередньо в процесі виробництва матеріальних благ або послуг. Під виробництвом, а точніше «суспільним виробництвом», економісти розуміють весь процес відтворення, який включає в себе чотири стадії: безпосередньо виробництво як процес створення матеріальних благ (послуг); розподіл, в результаті якого кожен учасник суспільного виробництва отримує свою частку у виробленому національному продукті (в натурі або в певній сумі грошей); обмін, в процесі якого отримана частка при розподілі (натуральна, грошова) обмінюється на необхідні конкретні засоби існування; споживання – тут вироблений продукт завершує свій рух, відбувається його кінцеве споживання, й тим самим дається поштовх до початку нового виробничого циклу.

Тому, коли ми говоримо про виробничі відносини, розуміємо під ними всю їх сукупність. А саме: відносини виробництва, розподілу, обміну й споживання. Виробничі відносини виникають також і в процесі організації виробництва та управління ним.

Структура виробничих відносин суспільства неоднорідна і включає в себе: соціально-економічні (виробництво, розподіл, обмін, споживання) і організаційно-економічні відносини (поділ праці, спеціалізація, кооперування, комбінування, організація і управління).

Будь-яке виробництво, первісне чи сучасне, характеризується деякими спільними рисами. Воно має в основі єдині фактори: робочу силу людини, предмет праці і засоби праці.

Робоча сила – це сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує у процесі виробництва.

Предмет праці – те, на що скерована діяльність людини, з чого вона виробляє необхідні матеріальні блага.

Засоби праці – це інструменти, знаряддя, за допомогою яких люди обробляють предмет праці, виготовляючи з нього необхідні засоби існування. Предмети праці в сукупності з засобами праці складають засоби виробництва.

Робоча сила виступає в якості особистого фактора виробництва. Засоби виробництва складають речовий фактор виробництва.

Для того, щоб почався процес виробництва засоби виробництва необхідно поєднати з робочою силою. Отже, особистий та речовий фактори виробництва повинні постійно взаємодіяти. В результаті такої взаємодії факторів виробництва виникає нова категорія – продуктивні сили.

Продуктивні сили суспільства - це сукупність особистих і речових факторів виробництва в їх взаємодії та взаємозв'язку. Їх функціональну структуру зображено на рис. 3.1.

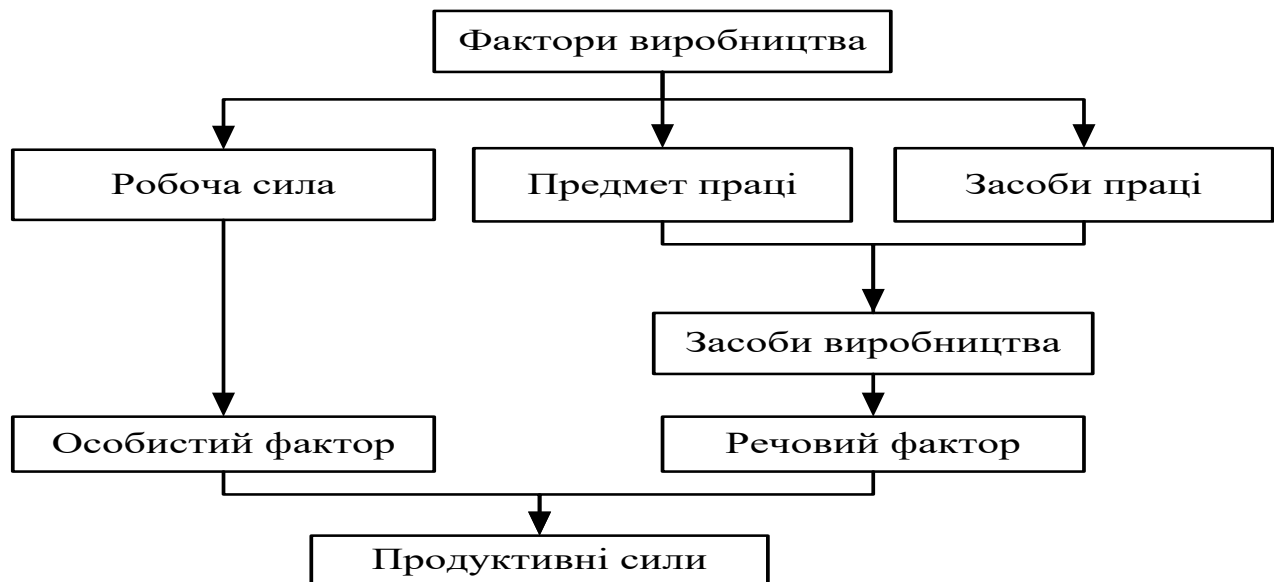

Рис. 3.1. Структура продуктивних сил

Головну роль тут відіграє особистий фактор – людина, яка створює засоби виробництва, приводить їх у дію. Людина – головна продуктивна сила суспільства. Разом з тим засоби виробництва і насамперед знаряддя – це найбільш революційний елемент продуктивних сил. Вони швидко змінюються, вдосконалюються, що пов'язано з розвитком людини, підвищенням її освітнього, кваліфікаційного рівня, поліпшенням організації праці та управління.

В сучасних умовах до складу продуктивних сил включають також науку (як специфічну продуктивну силу), форми і методи організації виробництва. Окремим елементом продуктивних сил стає інформація. Особливим, специфічним фактором виробництва стають підприємницькі здібності, що відображають діяльність людини стосовно поєднання та ефективного використання всіх інших факторів виробництва з метою створення благ та послуг. Сучасні продуктивні сили – це складна система, що включає

матеріальні й духовні (за складом), об'єктивні й суб'єктивні (за характером відтворення і специфікою функцій), суспільні й природні елементи. В процесі історичного розвитку їх склад у цілому, як і окремі елементи, постійно збагачується, наповнюється якісно новим змістом. На ранніх етапах розвитку капіталізму потреби виробництва задовольняли робітники з низьким рівнем освіти і кваліфікації. Нині робітники, як правило, мають високий рівень освіти, кваліфікації. Сучасний етап автоматизації виробництва вимагає не лише більшого залучення фізичних і розумових здібностей робочої сили, а й творчих обдарувань особистості, її організаторських здібностей, духовних компонентів.

Продуктивні сили і виробничі відносини знаходяться у взаємозв'язку, взаємодії й суперечливій єдності. Це проявляється в тому, що виробничі відносини встановлюються не по волі людей. Той чи інший тип виробничих відносин – результат певного рівня розвитку і характеру продуктивних сил. В свою чергу, виробничі відносини утворюють суспільну форму, в якій розвиваються продуктивні сили, надають цьому розвитку соціальної визначеності.

Єдність і взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин утворюють спосіб виробництва. Спосіб виробництва в єдності з надбудовою (з усіма характеристиками для неї формами життєдіяльності: ідеологічними, політичними, соціальними тощо) утворюють суспільно-економічну формацію.

3.2. Суспільний продукт та його основні форми.

Суспільне виробництво – це сукупність індивідуальних виробництв (підприємств, фірм) в їхньому взаємозв'язку, взаємодії, взаємозумовленості та взаємозалежності. Результатом суспільного виробництва є суспільний продукт. Суспільний продукт – синтезоване поняття. До його складу входять різноманітні матеріальні й нематеріальні блага та послуги, які створюються в різних галузях виробництва. Він являє собою всю суму матеріальних і духовних благ, створених суспільством за певний проміжок часу, як правило, за рік. У практиці господарювання суспільний продукт розраховується порізно, і тому в реальному житті ми маємо справу з різними його формами залежно від того, які елементи включають до його складу.

Однією з форм суспільного продукту є валовий суспільний продукт (ВСП), його розраховують як суму виробленої за рік валової продукції всіх галузей матеріального виробництва. При визначенні величини ВСП до його складу завжди включається повторний рахунок виробничих затрат окремих галузей. Це означає, що до його вартості включається не лише вартість готового, а й вартість проміжного продукту, який для відповідних галузей виступає як готовий продукт. Повтор цей може бути багаторазовим, що суттєво збільшує вартість ВСП. Тому ВСП не дає точного уявлення про ту реальну суму благ, яка створюється протягом року в країні. В зв'язку з цим виникає потреба розраховувати кінцевий суспільний продукт (КСП) – це продукція, яка надходить в особисте або виробниче споживання, на відновлення спожитих засобів праці та нагромадження в готовому вигляді. Отже, КСП є лише

частиною ВСП, яка виключає повторний рахунок.

ВСП і КСП – це показники матеріального виробництва, але крім матеріального – суспільне виробництво включає ще й галузі нематеріального. Тому необхідно обраховувати весь результат господарської діяльності – це здійснюється за допомогою такого показника, як валовий національний продукт (ВНП).

ВНП обчислюється не за виробничим принципом, а як сума кінцевих доходів, які отримують підприємства, організації, установи й окремі громадяни в усіх галузях і сферах народного господарства. Його складовими частинами є: а) вартість спожитих населенням предметів споживання та послуг; б) вартість державних закупок; в) капітальні вкладення; г) сальдо платіжного балансу.

Найважливішим результативним показником розвитку економіки країни є чистий продукт або національний продукт (ЧП). Він являє собою частину ВСП або нову створену вартість за рік, тому, що є результатом живої праці, затраченої в даний період. Це реальний доход, який суспільство може використовувати для особистого споживання, а також для розвитку виробництва. Кількість ЧП – це різниця між ВСП і вартістю спожитих засобів виробництва (ЗВ).

ЧП поділяється на дві частини: необхідний продукт і додатковий продукт.

Необхідний продукт (НП) – це та частина ЧП, яка необхідна для нормального відтворення робочої сили, тобто для підтримання її працездатності, включаючи й підготовку нового покоління працівників. За рахунок НП повинні покриватися витрати на харчування й одяг, утримання житла, здобуття освіти, задоволення культурних і соціальних потреб, на екологічні заходи. Мінімальна величина НП визначається життєвим мінімумом, потрібним виробникові для відтворення своєї робочої сили й нормального її функціонування. Максимальна – розмірами ЧП.

Додатковий продукт (ДП) – це частина ЧП, яка виступає як надлишок над НП. ДП виникає лише на певному ступені розвитку людського суспільства, при досягненні ним певного рівня розвитку продуктивних сил. Тобто, лише тоді, коли виробник здобув можливість своєю працею створювати більше продукту, ніж йому необхідно для життя.

За своєю натурально-речовою структурою суспільний продукт поділяється на засоби виробництва і предмети споживання. Якщо підходити до його оцінки з погляду функціональної ролі окремих складових елементів, фактичного використання, то розрізняють фонд заміщення, фонд споживання і фонд нагромадження.

Фонд заміщення – це частина суспільного продукту, яка йде на відновлення зношених засобів виробництва, а за натуральним складом є засобами та предметами праці. Фонд споживання – це частка суспільного продукту, яка йде на задоволення матеріальних та духовних потреб людей. За своїм складом в умовах простого відтворення він виступає лише як предмети споживання. В умовах розширеного відтворення одна частина національного доходу йде на особисте споживання, а інша на нагромадження, тобто на збільшення особистих і речових факторів виробництва, на розвиток

технологічного способу виробництва (фонд нагромадження). У цьому разі за своїм натуральним складом він втілюється як у предметах споживання, так і в засобах виробництва.

Якщо позначити фонд заміщення буквою c , необхідний продукт - v , а додатковий - m , то за своєю вартісною будовою суспільний продукт (W) визначається за формулою: $W = c + v + m$.

3.3. Відтворення, виробничі можливості та економічне зростання.

Виробництво повинно безперервно повторюватися. Безперервне його повторення отримало назву відтворення.

Для процесу відтворення необхідне постійне відновлення всіх факторів виробництва: робочої сили, засобів виробництва та природних ресурсів, середовища існування. Всі визначені фактори необхідні для нормального ходу відтворення. Для постійного відтворення необхідне постійне відновлення доходів та природних ресурсів: поновлення родючості земель, лісних масивів, підтримання чистоти водних та повітряних просторів тощо. Відтворення завжди має суспільний характер, виступає у певних суспільних формах. Через це в кожній економічній системі поряд з відтворенням предметів споживання та засобів виробництва здійснюється також відтворення певних виробничих відносин між людьми. Отже, відбувається процес відтворення всіх елементів економічної структури країни.

Розрізняють такі форми відтворення: просте, регресивне, розширене.

Просте відтворення – це відновлення виробництва в незмінних масштабах щодо кількості та якості виготовленого продукту. Розширене відтворення – це відновлення виробництва в кожному наступному циклі у зростаючому масштабі щодо кількості та якості виготовленого продукту. Регресивне відтворення – коли темпи економічного розвитку мають від’ємне значення.

Тільки розширене відтворення забезпечує постійне збільшення обсягів виробництва, тобто економічне зростання. Сутність поняття «економічне зростання» можна визначити як кількісне збільшення та якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) та його основних факторів, що знаходить свій вираз і в комплексному вдосконаленні соціально-економічних відносин у суспільстві.

Виокремлюють два основних типи економічного зростання: екстенсивний та інтенсивний. Екстенсивний тип економічного зростання забезпечується за рахунок кількісного збільшення обсягів функціонуючих факторів виробництва і практично при збереженні незмінними їх попередніх техніко-технологічних параметрів.

Інтенсивний тип економічного зростання характеризується розширенням виробництва на основі якісного поліпшення всіх його факторів, тобто раціональнішого використання всього виробничого потенціалу.

Виробничий потенціал суспільства являє собою сукупність виробничих ресурсів, тобто факторів виробництва, з урахуванням їх обсягу, структури, технічного рівня та якості. Він характеризує максимально можливий обсяг

виробництва продукції за умови повного та ефективного використання робочої сили, підприємницького ресурсу, капіталу і землі. Нині особливе місце у виробничому потенціалі суспільства посідають природні ресурси — розвідані та освоєні природні багатства (с/г угіддя, корисні копалини, вода тощо). Економісти досліджують способи, за допомогою яких продукти виробляються і споживаються, бо люди хочуть споживати значно більше, ніж економіка може виробити. Блага обмежені, тоді як потреби здаються безмежними. Фундаментальним принципом політичної економії є безперечна істина, яку називають законом обмеженості ресурсів. Цей закон стверджує, що блага є обмеженими, бо немає достатньо ресурсів, аби виробляти всі блага, що їх люди потребують для споживання. Якщо ресурси землі, робочої сили і капіталу обмежені, то це означає, що в усякій даний момент існує межа виробничих можливостей, виробничого потенціалу суспільства. У певний момент часу країна може виробляти лише певну кількість зерна, хліба, телевізорів, верстатів, палива. Якщо ми хочемо збільшити кількість одного продукту, то це можливо лише за рахунок зменшення виробництва іншого продукту. Ця обмеженість виробничого потенціалу країни називається межею виробничих можливостей. Межа виробничих можливостей відбиває максимальні кількості продуктів і послуг, які можуть одночасно вироблятися за даних ресурсів, якщо припустити, що всі ресурси повністю використовуються. Економіка виробляє два великих і протилежних за функціональним призначенням типи продуктів: споживчі блага (СБ) та інвестиційні ресурси (ІР). Коли кількість вироблених споживчих благ зростає, то випуск інвестиційних ресурсів падає. Щоб поглибити розуміння сутності виробничих можливостей, зобразимо графік (див. рис. 3.2).

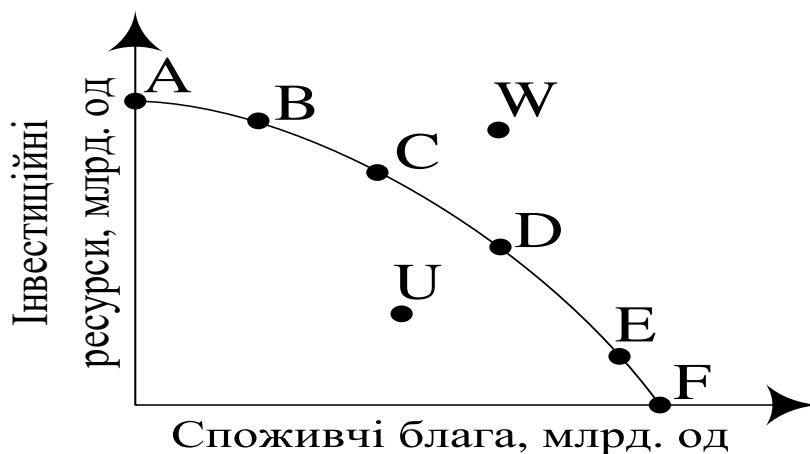

Рис. 3.2. Крива виробничих можливостей.

Довільно розмістимо дані з виробництва споживчих благ по горизонтальній осі, а інвестиційних ресурсів по вертикальній. Точки А, В, С, D, E, F відповідають різним комбінаціям кількості споживчих благ та інвестиційних ресурсів. За допомогою нанесених точок ми виводимо криву — межу виробничих можливостей. Кожна точка на кривій виробничих

можливостей являє собою якийсь максимальний обсяг виробництва двох типів продуктів. Ця крива фактично показує деяку межу. Усі комбінації інвестиційних ресурсів і споживчих благ на кривій показують максимальні їх кількості, які можуть бути одержані лише в результаті найбільш ефективного використання всіх наявних ресурсів. Точки, що знаходяться за межами кривої, як, наприклад, точка W недосяжні за даної кількості ресурсів і за даної технології виробництва. З іншого боку, будь-яка точка всередині області, обмеженої кривою MBM, наприклад точка U, указує, що якісь ресурси не використовуються або використовуються не кращим чином. Отже, графік межі виробничих можливостей ілюструє той факт, що національна економіка, повністю використовуючи наявний потенціал, у короткостроковому періоді не може збільшити виробництво будь-якого блага, не зменшивши виробництво іншого блага. Отже, функціонування економіки на межі виробничих можливостей свідчить про її ефективність.

Таким чином, ефективність виробництва – це категорія, яка характеризує віддачу, результативність виробництва. Вона свідчить не лише про приріст обсягів виробництва, а й про те, якою ціною, якими витратами ресурсів досягається цей приріст, тобто свідчить про якість економічного зростання. У формалізованому вигляді: ефективність виробництва = результати / витрати.

Однак цей показник дуже узагальнюючий, тому для визначення ефективного використання кожного фактора виробництва окремо, застосовується система конкретних показників: продуктивність праці, фондівіддача тощо.

ВИСНОВКИ

1. Виробництво - процес створення благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людини. Створення матеріальних благ завжди є суспільним процесом. Це означає, що в процесі виробництва люди вступають у відносини не лише з природою, а й між собою. Ці відносини отримали назву виробничих або економічних відносин. Суспільний продукт – синтезоване поняття. Однією з форм суспільного продукту є валовий суспільний продукт (ВСП), його розраховують як суму виробленої за рік валової продукції всіх галузей матеріального виробництва.

2. Структура виробничих відносин суспільства неоднорідна і включає в себе: соціально-економічні (виробництво, розподіл, обмін, споживання) і організаційно-економічні відносини (поділ праці, спеціалізація, кооперування, комбінування, організація і управління). Будь-яке виробництво, первісне чи сучасне, характеризується деякими спільними рисами. Воно має в основі єдині фактори: робочу силу людини, предмет праці і засоби праці.

3. Виробництво повинно безперервно повторюватися. Безперервне його повторення отримало назву відтворення. Розрізняють такі форми відтворення: просте, регресивне, розширене. Тільки розширене відтворення забезпечує постійне збільшення обсягів виробництва, тобто економічне зростання. Виокремлюють два основних типи економічного зростання:

екстенсивний та інтенсивний.

4. Ефективність виробництва – це категорія, яка характеризує віддачу, результативність виробництва. Вона свідчить не лише про приріст обсягів виробництва, а й про те, якою ціною, якими витратами ресурсів досягається цей приріст, тобто свідчить про якість економічного зростання.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 3, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Виробництво;	засоби виробництва;
виробничі відносини;	засоби праці;
виробничі можливості;	інтенсивне економічне
відтворення;	зростання;
додатковий продукт;	необхідний продукт;
економічне зростання;	праця;
екстенсивне економічне	предмет праці;
зростання;	продуктивні сили;
ефективність виробництва;	робоча сила;
суспільний продукт.	

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Процес створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для існування та розвитку людини.
2. Відносини між людьми у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг.
3. Безперервність процесу виробництва товарів та послуг, на основі якого відбувається оновлення елементів економічної системи.
4. Доцільна свідома діяльність людини, спрямована на створення необхідних благ для задоволення потреб.
5. Об'єкти, на які спрямована праця людини; матеріальна основа майбутнього продукту.
6. Сукупність засобів виробництва і працівників з їх фізичними й розумовими здібностями, а також досягнення науки, технології, інформація, методи організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб.
7. Сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує в процесі праці; здатність людини до праці.
8. Річ або комплекс речей, якими людина діє на предмет праці.
9. Збільшення обсягів виробництва шляхом кількісного приросту факторів виробництва за їх незмінних якісних характеристик.
10. Збільшення обсягів виробництва за рахунок удосконалення

факторів виробництва та ефективнішого їх використання.

11. Збільшення обсягів національного виробництва в абсолютному вираженні або у розрахунку на душу населення за певний період часу.

12. Категорія, яка характеризує віддачу, результативність виробництва і свідчить про якість економічного зростання.

13. Сукупність предметів та засобів праці.

14. Частка суспільного продукту, необхідна для нормального відновлення фізичних і духовних здібностей працівника та членів його сім'ї.

15. Продукт, створюваний додатковою працею і який перевищує необхідний продукт.

16. Максимально можливий обсяг продукції, виробленої при повному та ефективному використанні наявних ресурсів.

17. Сукупність створених матеріальних благ та послуг за відповідний період.

Терміни і поняття

а) суспільний продукт;

б) робоча сила;

в) продуктивні сили;

г) предмет праці;

д) праця;

е) необхідний продукт;

ж) інтенсивне економічне зростання;

и) засоби праці;

к) засоби виробництва;

л) ефективність виробництва;

м) екстенсивне економічне зростання;

н) економічне зростання;

п) додатковий продукт;

р) відтворення;

с) виробничі можливості;

т) виробничі відносини;

у) виробництво.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Знайдіть правильний перелік факторів виробництва:

а) земля, капітал, підприємницькі здібності, гроші;

б) природні ресурси, трудові ресурси, підприємницькі здібності, земля;

в) земля, праця, підприємницькі здібності, капітал;

г) праця, гроші, капітал, рента.

2. Інтенсивний шлях розширення виробництва передбачає:

а) нарощування обсягів виробництва завдяки високим темпам;

б) розширення виробництва за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів;

в) високі темпи зростання за рахунок залучення додаткових ресурсів;

г) освоєння нових видів продукції.

3. Продуктивні сили суспільства – це:

- а) сукупність засобів виробництва і людей, що приводять їх у дію;
- б) сукупність предметів праці, засобів праці і технології;
- в) сукупність предметів та засобів праці;
- г) сукупність робочої сили та предметів праці.

4. Фізичний капітал – це:

- а) гроші;
- б) створені засоби виробництва;
- в) гроші та створені засоби праці;
- г) правильна відповідь відсутня.

5. Екстенсивний тип економічного зростання не забезпечує:

- а) підвищення ефективності суспільного виробництва;
- б) збільшення обсягів виробництва;
- в) збільшення кількості зайнятих в економіці;
- г) правильна відповідь відсутня.

6. Які з перерахованих елементів належать до предметів праці?

- а) сировина;
- б) знаряддя праці;
- в) здатність людини до праці;
- г) правильно – пп. а, б, в.

7. Складові засобів виробництва?

- а) засоби праці, предмети праці, робоча сила;
- б) предмети праці та робоча сила;
- в) засоби праці та предмети праці;
- г) засоби праці та робоча сила.

8. Що з нижчепереліченого належить до засобів праці?

- а) праця;
- б) гроші;
- в) нафта;
- г) правильна відповідь відсутня.

9. Що являють собою засоби виробництва?

- а) частка застосовуваного фізичного капіталу;

- б) весь капітал, використовуваний у виробництві;
- в) трудові ресурси та фізичний капітал;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. До засобів виробництва відносяться:

- а) сировина;
- б) знаряддя праці;
- в) люди з їхньою здатністю до праці;
- г) правильно – пп. а, б.

11. Праця – це:

- а) доцільна, усвідомлена діяльність людей, спрямована на виробництво матеріальних і нематеріальних благ;
- б) сукупність духовних і фізичних сил, що можуть бути використані у виробництві;
- в) уміння і навички людей;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. Підприємницькі здібності – це здатність:

- а) розуміти технологію виробництва, удосконалювати її;
- б) ефективно організовувати економічні сили в єдиний процес виробництва;
- в) залучати необхідний фізичний капітал для виробництва будь-яких товарів;
- г) використовувати у своїй діяльності знання з економіки.

13. Екстенсивний шлях розширення виробництва передбачає:

- а) розширення обсягів виробництва високими темпами;
- б) розширення виробництва за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів;
- в) зростання обсягів виробництва за рахунок залучення додаткових ресурсів;
- г) освоєння нових видів продукції.

14. До факторів інтенсивного економічного зростання належить:

- а) поліпшення організації виробництва;
- б) збільшення чисельності зайнятих;
- в) залучення до господарського обігу додаткових природних ресурсів.
- г) правильна відповідь відсутня.

15. Під робочою силою розуміється:

- а) сама людина;

- б) людина, що володіє професією;
- в) сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє людина і які вона направляє на виробництво матеріальних і духовних благ;
- г) людина у працездатному віці.

16. До природних ресурсів виробництва не відноситься:

- а) земля, ліси;
- б) мінеральні ресурси;
- в) водяні ресурси;
- г) інструменти.

17. Максимально можливий обсяг виробництва благ та послуг за умови повного та ефективного використання наявних ресурсів – це:

- а) економічне зростання;
- б) виробничі можливості;
- в) виробництво;
- г) ефективність економіки.

18. Якщо в економіці країни задіяні всі ресурси, то більшу кількість будь-якого продукту?

- а) можуть виробити тільки приватні підприємці;
- б) можна виробити тільки за рахунок скорочення виробництва деяких інших товарів;
- в) може виробити тільки державний сектор економіки;
- г) не можна виробити взагалі.

19. За якої умови не відбудеться зсуву кривої виробничих можливостей тепличного комбінату, який вирощує перець і помідори?

- а) у теплицях висадили нові сорти високоврожайних помідорів;
- б) на комбінаті скоротили посаду агронома по захисту рослин від шкідників;
- в) зростання доходів населення збільшило попит на овочі;
- г) на комбінаті введено в експлуатацію новий тепличний павільйон.

20. Якщо в Україні збільшиться кількість працездатного населення, то за інших незмінних умов, крива виробничих можливостей:

- а) не змінить свого положення на графіку;
- б) зрушиться вправо;
- в) змінить кут нахилу;
- г) зрушиться вліво і збільшить кут нахилу.

21. Прикладом інтенсивного шляху розвитку тваринництва в Україні є:

- а) збільшення площі посівів кормових культур;
- б) збільшення поголів'я худоби;

- в) здешевлення кредитів фермерам на закупівлю паливно–мастильних матеріалів;
- г) закупівля худоби нових високопродуктивних порід.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Категорії «праця» і «робоча сила» – синоніми.
2. Необхідний продукт – це частка суспільного продукту, що йде на відшкодування витрачених засобів у процесі виробництва.
3. Устаткування, знаряддя праці, машини, сировина, за допомогою яких виробляються товари та послуги – засоби виробництва.
4. Відношення між витратами ресурсів до обсягів товарів і послуг, створених у результаті використання цих ресурсів – це економічна ефективність.
5. Підприємницькі здібності – це сукупність знань про механізми функціонування ринкової економіки.
6. Тільки робоча сила є продуктивною силою суспільства.
7. Додатковий продукт вироблявся в усіх суспільно-економічних формаціях.
8. Збільшення кількості устаткування і підвищення фондомісткості продукту можна віднести до факторів інтенсивного економічного зростання.
9. Теза про людину як “головну продуктивну силу” не прийнятна в умовах роботизації, комп’ютеризації, кібернетизації виробництва і впровадження безлюдних технологій.
10. Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва, науки, технологій, інформації, що забезпечують створення матеріальних та духовних благ.
11. Фактори виробництва не мають властивості взаємозамінності.
12. Лінія виробничих можливостей показує максимальні обсяги благ, які можна виробити в даній економічній системі з даними ресурсами.
13. Екстенсивне економічне зростання не характерне для сучасного етапу економічного розвитку.
14. Нарощування виробничих можливостей суспільства шляхом збільшення кількості ресурсів свідчить про інтенсивний шлях розвитку.
15. Поліпшення організації виробництва відноситься до факторів інтенсивного зростання.
16. Інтенсивне економічне зростання пов’язане з більш ефективним використанням економічних ресурсів.

ТЕМА 4. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА. ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ.

Дана тема характеризує формаційний та цивілізаційний підходи до періодизації суспільного розвитку, в ній розглядаються сутність, основні структурні елементи та типи економічних систем. Невід'ємною складовою виробничих відносин є відносини власності. У темі вивчаються фактори, які обумовлюють відносини власності, форми власності та основні тенденції змін у відносинах власності на сучасному етапі.

4.1. Сутність і структура економічної системи. Типи економічних систем.

Економіка будь-якої країни функціонує як багатовимірна система, що складається з великої кількості різних взаємопов'язаних та взаємозалежних компонентів, які розвиваються відповідно до спільних для всієї системи законів.

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства. Економічна система складається з трьох основних структурних елементів: продуктивних сил, виробничих відносин і механізму господарювання.

Продуктивні сили – це сукупність, особистих і речових факторів виробництва в їх взаємодії і взаємозв'язку

Виробничі відносини - це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обліку і споживання матеріальних та нематеріальних благ.

Виробничі відносини складаються з техніко-економічних, організаційно-економічних, соціально-економічних відносин.

Техніко-економічні відносини – це відносини між людьми з приводу використання ними знарядь праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони впливають на сили природи і створюють необхідні життєві блага.

Організаційно-економічні відносини – це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації та управління суспільним виробництвом: відносини обміну діяльністю між людьми, спеціалізація праці, кооперування, концентрація та комбінування виробництва.

Соціально-економічні відносини – це відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, що характеризуються привласненням засобів виробництва та його результатів.

Виробничі відносини у єдності з продуктивними силами утворюють суспільний спосіб виробництва, змістом якого є продуктивні сили, а суспільною формою – виробничі відносини. У цій єдності більш рухомими та визначальними є продуктивні сили.

Зміни у змісті способу виробництва обумовлюють зміни його суспільної форми, тому певним продуктивним силам, як правило, відповідають і певні

виробничі відносини.

Проте зв'язок між виробничими відносинами та продуктивними силами не однобічний, тобто виробничі відносини не є пасивною формою функціонування продуктивних сил, а чинять зворотню дію на їх розвиток. На тих етапах розвитку певного способу виробництва, коли виробничі відносини відповідають стану продуктивних сил, вони є головним фактором їх розвитку. Проте згодом, як менш рухливий елемент способу виробництва, виробничі відносини перестають відповідати новому рівню і характеру продуктивних сил, перетворюються на гальмо їх прогресу. Між змістом і формою суспільного виробництва настає конфлікт. Розв'язання цього конфлікту відбувається через докорінну зміну основи застарілих виробничих відносин - відносин власності на засоби виробництва, - через установлення нових її форм і утворення на цій основі виробничих відносин, здатних забезпечити прогрес продуктивних сил, реалізацію потреб та інтересів їх людської складової.

Механізм господарювання складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів, економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

Найважливіша функція господарського механізму – забезпечення динамічної рівноваги в суспільному виробництві й насамперед між виробництвом та споживанням, попитом і пропозицією.

Сучасна економічна наука пропонує багато класифікацій економічних систем залежно від їх поділу за найхарактернішими ознаками. Зокрема, аналіз і порівняння економічних систем здійснюють за формаційним, загальноцивілізаційним підходами, на основі концепції ідеальних типів господарства.

Формаційний підхід ґрунтується на теорії переходів від однієї суспільно - економічної формації, що має у своїй основі певний спосіб виробництва, до іншої.

Суспільно-економічна формація – історично обумовлений спосіб виробництва з відповідною йому надбудовою.

Еволюція людського суспільства і суспільний процес загалом розглядаються в цій теорії як поступовий рух від нижчих до вищих за розвитком форм суспільно - економічних формацій. Основою розвитку суспільно-економічних формацій є конфлікт між продуктивними силами і виробничими відносинами, передусім відносинами власності, які у різні часи можуть сприяти або стримувати цей розвиток. Згідно з панівними у певному суспільстві формами власності в історії людства відокремлюють п'ять формацій з відповідними їм способами виробництва: первісно - общинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична.

Відповідно до загальноцивілізаційного підходу еволюція економічних систем розглядається від цивілізації до цивілізації, наприклад, за схемою доіндустріальне – індустріальне - постіндустріальне суспільство.

Періодизація розвитку людської цивілізації значною мірою зумовлена переважанням конкретного фактора виробництва на різних етапах еволюції господарського життя суспільства.

Концепція ідеальних типів господарства спирається на установлені елементи економічних систем, а саме: форми (права) власності й координуючий механізм. Згідно з цією концепцією всі існуючі економічні системи тяжіють до кількох ідеальних типів, основою яких є різний ступінь централізації або децентралізації прийняття господарських рішень, співвідношення форм приватної та державної власності.

Диференціація економічних систем на ідеальні типи за ступенем розвитку ринкового механізму і координації господарських процесів охоплює такі сучасні економічні системи:

1. Традиційна економіка – це тип економічної системи, в якій виробництво є замкненим, локальним, обмеженим завданнями самозабезпечення і підтримання господарства у незмінній формі, тому вибір та прийняття основних економічних рішень зумовлені панівними традиціями, звичаями, суспільними і груповими інстинктами. В цих сферах життя суспільства спостерігається застій, суттєво обмеженими є технічний прогрес та інновації, оскільки вони суперечать традиціям і звичаям, загрожують стабільності суспільних структур.

2. Ринкова економіка. У цьому типі економіки координація і регулювання господарської діяльності, прийняття основних економічних рішень відбувається на основі дії ринковою механізму. Рушійними мотивами економічної поведінки є особисті матеріальні інтереси, коли господарючі суб'єкти, конкуруючи між собою, прагнуть максимізувати доходи на основі індивідуального прийняття рішень, орієнтації на сигнальну систему ринкового ціноутворення.

Роль держави обмежена сферою забезпечення нормативно - правової бази, захисту приватної власності, підтримання і розвитку конкурентного устрою ринкового господарства.

3. Змішана економіка. Для неї характерне поєднання індивідуального прийняття рішень приватного підприємництва і конкуренції з економічним контролем суспільства і приватних інститутів. У змішаній економіці значно розширена сфера державного контролю і регулювання на основі державних витрат, державної власності, перерозподілу податків, програм соціального забезпечення та ін. Питома вага і конкретні форми державного втручання в економіку в кожній країні суттєво відрізняються.

4. Централізовано-планова економіка – це економічна система, в якій основні економічні рішення приймаються державою і яка бере на себе функції організатора економічної діяльності суспільства. Централізовано - планова економіка має у своїй основі суспільну (державну) власність на всі виробничі ресурси, засоби виробництва. Для неї притаманна вертикальна система ієрархії, вершиною якої є центральний плановий орган, що приймає стратегічні рішення, встановлює пріоритети господарського розвитку суспільства, регламентує всі сфери економічного життя.

4.2. Поняття власності, її об'єкти та суб'єкти

У силу суспільної природи людини відношення людей до умов її життєдіяльності обов'язково обумовлює необхідність певних відносин між ними. Це означає, що відношення людини до речей завжди опосередковується її відношенням до іншої людини, групи осіб, суспільства.

Власність – відносини між людьми щодо привласнення речей та інших умов життєдіяльності людей: засобів виробництва, предметів особистого використання, грошей, тощо.

Наведене визначення ґрунтується на опосередкуванні відносинами власності споживання благ як умови життя й діяльності людей: перш ніж спожити річ, людина повинна її привласнити, тобто виявити своє ставлення до неї як до своєї.

Отже, певна річ стає власністю, тобто економічною категорією, лише тоді, коли з приводу її привласнення люди вступають між собою в певні економічні відносини.

Привласнення – процес, що виникає у результаті поєднання об'єкта і суб'єкта привласнення, тобто це конкретно - суспільний спосіб оволодіння річчю.

Вірогідні шляхи привласнення:

1. Силкові методи.
2. Досягнення угоди. Люди, виходячи із своїх уявлень про економічне співробітництво, погоджуються визнати певні права кого-небудь із них на конкретні об'єкти.
3. Юридичними нормами. Це типовий сучасний спосіб закріплення державою права контролю за ресурсами і життєвими благами за окремими суб'єктами.

Категорія «привласнення» породжує свій антипод – категорію «відчуження».

Відчуження – це позбавлення суб'єкта права на володіння, користування і розпорядження тим чи іншим об'єктом власності.

Привласнення певного об'єкта власності одним суб'єктом одночасно означає відчуження його від іншого суб'єкта.

Відносини власності виявляються через суб'єкти та об'єкти власності.

Об'єкти власності – це все те, з приводу чого між людьми існують відносини привласнення.

За матеріально - речовим складом і функціональною роллю в процесі життєдіяльності людей об'єкти власності класифікують на:

- об'єкти власності, дані природою. Це земля з її рослинним і тваринним світом, водоймами й надрами, як природними умовами людської діяльності, повітряний і космічний простір, інші обмежені природні ресурси;
- об'єкти власності, що є продуктами суспільного виробництва. Ними є засоби виробництва, предмети особистого використання, послуги, наукові й технічні винаходи, моделі, твори літератури, мистецтва тощо;
- об'єкти власності, що є продуктами соціально-економічного

походження. Це особливі об'єкти власності, до яких належать гроші і цінні папери, а також робоча сила людей.

Суб'єкти власності – це окремі індивідууми, групи осіб, інші соціальні структури, суспільство, між якими виникають відносини з привласнення умов їхньої життєдіяльності.

З виникненням держави відносини власності набули юридичного змісту та відповідної йому правової форми як юридичні норми (закони), якими оформлюються відносини володіння, використання та розпорядження.

Юридичний аспект власності реалізується через право власності. **Право власності** – це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних і юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення і використання об'єктів власності.

Право власності визначається ще з часів римського права трьома основними правочинностями - володіння, користування і розпорядження.

Володіння виражає відносини, пов'язані з наявністю у того чи іншого суб'єкта об'єктів власності з господарським володінням ними. Саме по собі володіння не означає повної власності. Володарем об'єкта може бути як власник так і не власник (наприклад, орендар).

Користування – виражає економічні відносини власності з приводу виробничого чи особистого використання корисних властивостей її об'єктів відповідно до функціонального призначення останніх.

Розпорядження передбачає, що розпорядник об'єкта є його повним власником, а отже, має право самостійно вирішувати долю певного об'єкта або делегувати таке право іншим суб'єктам.

Відносно повна реалізація прав власності можлива лише за наявності і взаємозв'язку відносин володіння, користування і розпорядження. Суб'єкти, які тимчасово отримують право на володіння і користування чужою власністю без права на розпорядження, не є повними власниками.

Отже, між власністю як економічною та юридичною категоріями існує тісний взаємозв'язок.

Власність, як економічна категорія виражає відносини між людьми з приводу привласнення об'єктів власності та його результатів.

Власність як юридична категорія відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними особами з приводу володіння, користування і розпорядження об'єктами власності через систему юридичних законів і норм.

Таким чином, власність характеризує діалектичний взаємозв'язок економічних та юридичних відносин, у якому економічні відносини власності виступають первинними, базисними, а юридичні - вторинними, похідними.

4.3. Форми власності. Тенденції в розвитку відносин власності.

Теоретичний аналіз власності як економічної та юридичної категорії дозволяє розглянути класифікацію власності по-перше, по формі привласнення об'єктів власності та, по-друге, по формі права власності.

По формі привласнення об'єктів власності її можна поділити на індивідуальну власність, колективну власність та державну.

Індивідуальна власність – відносини привласнення членами суспільства матеріальних благ для задоволення своїх індивідуальних потреб.

Колективна власність – матеріальні блага, які привласнюються колективом людей та використовуються ними в своїх інтересах.

Суспільна власність – матеріальні блага, які привласнюються суспільством в цілому та використовуються ним в інтересах всіх членів суспільства

З юридичної точки зору, що означає по формі права власності, власність поділяють на приватну власність та державну власність.

Приватна власність відображає такі відносини, коли виключне право на володіння, користування і розпорядження об'єктом власності та отримання доходу належить приватній (фізичній чи юридичній) особі.

Приватна власність виступає як сукупність індивідуальної трудової, партнерської, акціонерної власності тощо.

Індивідуально-трудова власність оснований на власній праці власника або членів його сім'ї. Йому ж належить і вироблений продукт.

Партнерська (товариська) форма власності виникає внаслідок об'єднання капіталу (майна) двома чи більшою кількістю фізичних та юридичних осіб на принципі спільної належності капіталу партнерства всім учасникам та особистої (приватної) належності кожному з партнерів тієї його частини, яку він вніс у майно партнерства.

Акціонерна форма власності – це спільна пайова власність акціонерів.

Її суб'єктом є акціонери (власники акцій), а об'єктом - реальний і фіктивний капітал акціонерного товариства. Реальний капітал акціонерного товариства, представлений засобами виробництва та іншим майном, утворюється за рахунок коштів, отриманих від продажу своїх цінних паперів (акцій, облігацій, тощо), які є так званім фіктивним капіталом акціонерного товариства.

Акціонерна власність, характеризується належністю реального капіталу усім його акціонерам разом узятим як спільного неподільного об'єкта власності. Фіктивний капітал є індивідуальною належністю кожного акціонера у тій частці, яка ним була придбана.

Державна власність – це така система відносин, за якої абсолютні права на управління і розпорядження власністю здійснюють органи (інститути) державної влади.

Державна власність поділяється та загальнодержавну і муніципальну (комунальну).

Загальнодержавна власність це спільна власність усіх громадян країни, яка не поділяється на частки і не персоніфікується між окремими учасниками економічного процесу.

Власність необхідна державі для виконання економічних, соціальних і оборонних функцій. Об'єктами державної власності є природні ресурси, енергетика, транспорт, зв'язок, дороги, навчальні заклади, тощо.

Муниципальна (комунальна) власність це власність, яка перебуває в розпорядженні регіональних державних органів (області, міста, району, тощо)

Сучасний високий рівень розвитку продуктивних сил визначає появу нових тенденцій в розвитку відносин власності. До цих тенденцій можна віднести:

- значне поширення змішаних форм власності, які поєднують різні форми власності;
- посилення процесів демократизації і соціалізації відносин власності: створюється власність трудових колективів, збільшується частка акцій серед працівників фірм, вони залучаються до управління і розділу доходів;
- змінюється структура об'єктів власності: пріоритетними стають наукові знання, інформація, комп'ютерні програми, нові технології, космічні об'єкти, висококваліфікована робоча сила, духовні блага, тощо;
- розширюються форми та об'єкти міжнародної власності на основі поглиблення міжнародного поділу праці й посилення економічних зв'язків між країнами.

ВИСНОВКИ

1. Економічна система - це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства. Економічна система складається з трьох основних структурних елементів: продуктивних сил, виробничих відносин і механізму господарювання.

2. Виробничі відносини у єдності з продуктивними силами утворюють суспільний спосіб виробництва, змістом якого є продуктивні сили, а суспільною формою - виробничі відносини. У цій єдності більш рухомими та визначальними є продуктивні сили. Зміни у змісті способу виробництва обумовлюють зміни його суспільної форми, тому певним продуктивним силам, як правило, відповідають і певні виробничі відносини.

3. Диференціація економічних систем на ідеальні типи за ступенем розвитку ринкового механізму і координації господарських процесів охоплює такі сучасні економічні системи: традиційна економіка, ринкова економіка, змішана економіка, централізовано - планова економіка.

4. Відношення людини до речей завжди опосередковується її відношенням до іншої людини, групи осіб, суспільства. Власність - відносини між людьми щодо привласнення речей та інших умов життєдіяльності людей: засобів виробництва, предметів особистого використання, грошей, тощо.

5. Юридичний аспект власності реалізується через право власності. Право власності - це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних і юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення і використання об'єктів власності. Право власності визначається ще з часів римського права трьома основними правочинностями - володіння, користування і розпорядження.

6. Теоретичний аналіз власності як економічної та юридичної категорії

дозволяє розглянути класифікацію власності по-перше, по формі привласнення об'єктів власності та, по-друге, по формі права власності. По формі привласнення об'єктів власності її можна поділити на індивідуальну власність, колективну власність та державну. З юридичної точки зору, що означає по формі права власності, власність поділяють на приватну власність та державну власність.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 4, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Власність;
господарський механізм;
економічна система;

об'єкти власності;
право власності;
суб'єкти власності.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Історично конкретний стан суспільства, який характеризується досягнутим рівнем продуктивних сил, особливим способом організації виробництва і відповідною духовною культурою.
2. Сукупність відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення умов та результатів виробництва.
3. Сукупність форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій економічних суб'єктів на основі знання економічних законів, використання економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.
4. Сукупність взаємопов'язаних і певним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.
5. Сукупність узаконених державою прав і норм економічних взаємовідносин фізичних та юридичних осіб, які складаються між ними з приводу володіння, користування та розпорядження об'єктами власності.
6. Спосіб виробництва у поєднанні з політичною надбудовою суспільства.
7. Продуктивні сили суспільства у сукупності з виробничими відносинами.
8. Усе те, що можна привласнити чи відчужити.
9. Персоніфіковані носії відносин власності.
10. Економічна система, в якій координація економічної діяльності здійснюється виключно державою.
11. Економічна система, роль регулятора в якій виконують ринок та державне управління.
12. Економічна система, в якій держава виконує найменше регулювання

економічних процесів, а сили вільної конкуренції, ринкового саморегулювання досягають найбільшого поширення.

13. Сукупність взаємопов'язаних і певним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.

Терміни і поняття

а) власність;	и) суб'єкти власності;
б) господарський механізм;	к) цивілізація;
в) економічна система;	л) економічна система;
г) об'єкти власності;	м) чистий ринок;
д) право власності;	н) централізовано-планова економіка;
е) соціально-економічна формація;	п) змішана економіка.
ж) спосіб виробництва;	

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Суб'єктом відносин власності не може бути:

- а) населення;
- б) галузь економіки;
- в) держава;
- г) окремий підприємець.

2. Змішана економіка – це:

- а) сукупність різних укладів господарювання;
- б) співіснування великих і малих підприємств;
- в) сполучення механізмів саморегулювання економіки з координуючою роллю держави;
- г) мінімальне втручання держави в економічне життя суспільства.

3. Одночасна наявність різних форм власності в економіці однієї країни об'єктивно обумовлена:

- а) традиціями і звичаями;
- б) розбіжностями в політичних системах;
- в) різними умовами виробництва;
- г) правильно – пп. а, б, в.

4. Коли економічні проблеми частково вирішуються ринком, а частково державою, то економіка:

- а) командна;

- б) змішана;
- в) ринкова;
- г) натуральна.

5. Безпосередня мета виробництва визначається:

- а) державою;
- б) власником засобів виробництва;
- в) працівником;
- г) правильно - пп. а, б, в.

6. Система змішаної економіки переважно сформувалася:

- а) у ХУІІІ ст.;
- б) у ХІХ ст.;
- в) у ХУІІІ-ХІХ ст.;
- г) у ХХ ст.

7. Ринок вимагає, щоб спрямованість господарської діяльності директора заводу повинна насамперед відповідати:

- а) особистим інтересам;
- б) інтересам власника заводу;
- в) інтересам трудового колективу;
- г) правильно – пп. а, б, в.

8. Основними типами економічних систем прийнято вважати:

- а) чистий ринок, змішану економіку, централізовано-планову економіку;
- б) товарне виробництво, чистий ринок, змішану економіку;
- в) натуральне господарство, товарне господарство, планову економіку;
- г) правильна відповідь відсутня.

9. Найбільш ефективна форма власності:

- а) приватна власність;
- в) акціонерна власність;
- б) державна власність;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. Чи справедливе твердження «Власність – це завжди відчуження»?

- а) так;
- б) ні;
- в) певною мірою;
- г) за обмежених умовах.

11. Привласнення результатів праці залежить від таких умов:

- а) існуючих технологій;
- б) процесу взаємодії людини з природою;
- в) виробничих відносин між членами суспільства;
- г) діючого законодавства.

12. Відносини користування передбачають:

- а) право присвоєння корисного ефекту від використання блага;
- б) право самостійного вирішення долі певного об'єкта або делегування такого права іншим суб'єктам;
- в) право виняткового фізичного контролю над об'єктом;
- г) право використовувати об'єкт будь-яким бажаним чином.

13. Відносини володіння – це:

- а) право привласнення корисного ефекту від використання блага;
- б) право самостійного вирішення долі певного об'єкта або делегування такого права іншим суб'єктам;
- в) право виняткового фізичного контролю над благом;
- г) правильна відповідь відсутня.

14. Визначте невірне твердження:

- а) привласнення об'єктів власності – водночас і їх відчуження;
- б) усяка приватна власність – це власність капіталістична;
- в) будь-яка власність реалізується в привласненні доходу;
- г) всі твердження правильні.

15. Відносини власності – це:

- а) відносини привласнення;
- б) відносини відчуження;
- в) відносини з приводу привласнення та відчуження;
- г) правильна відповідь відсутня.

16. В якій сфері суспільного виробництва розвиваються відносини економічної власності?

- а) у сфері безпосереднього виробництва;
- б) у сфері розподілу;
- в) у всіх сферах суспільного відтворення;
- г) у сфері обміну та споживання.

17. Суспільно-економічну формацію утворюють відносини:

- а) економічні та політичні;
- б) політичні, соціальні, національні;
- в) базисні (економічні) та надбудовні (соціальні, правові і т.п.);
- г) правильна відповідь відсутня.

18. Структура суспільного способу виробництва – це:

- а) сукупність продуктивних сил і техніко-економічних відносин;
- б) сукупність продуктивних сил та виробничих відносин (відносин економічної власності);
- в) сукупність економічної та юридичної власності;
- г) правильна відповідь відсутня.

19. З наведених нижче не можуть виступати суб'єктом власності:

- а) працівники заводу “Електрон”, які вийшли на пенсію;
- б) пральний комбінат;
- в) акціонерне товариство;
- г) правильна відповідь відсутня.

20. З перелічених нижче не можуть виступати об'єктом власності:

- а) органи управління;
- б) земля та її надра;
- в) інформація;
- г) унікальні витвори мистецтва.

21. Виберіть визначення, яке найбільш повно розкриває юридичний зміст власності:

- а) відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ;
- б) ставлення людей до матеріальних благ;
- в) відносини користування, володіння та розпорядження благами;
- г) відносини між людьми, закріплені у нормах права.

22. Юридична та економічна сторони власності:

- а) взаємовиключають одна одну;
- б) взаємодоповнюють;
- в) взаємообумовлюють;
- г) не пов'язані між собою.

23. Оренда підприємства обов'язково приводить до:

- а) зміни його власника;
- б) зміни в технології виробництва;
- в) зміни його користувача;
- г) правильно – пп. а, б, в.

24. Хто має найбільшу свободу в керуванні власністю?

- а) користувач;
- б) розпорядник;
- в) власник;
- г) правильно – пп. а, б.

25. Пансіонат «Зоря» галузевої профспілки працівників освіти – це власність:

- а) індивідуальна;
- б) пайова;
- в) громадських організацій;
- г) акціонерна.

26. Парк відпочинку ім Т.Г. Шевченко в м. Дніпропетровську – це власність:

- а) громадських організацій;
- б) загальнодержавна;
- в) акціонерна;
- г) комунальна.

27. Приватизація – це:

- а) зміна власника;
- б) передача майна в оренду з правом наступного викупу;
- в) розподіл частини державної власності серед юридичних осіб;
- г) відчуження державної власності на користь приватних осіб.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Відносини між людьми щодо привласнення засобів і результатів виробництва – це об'єкт власності.
2. Релігія може бути суб'єктом власності.
3. Об'єктом власності може бути тільки матеріальне благо.
4. Приватна власність ефективніша державної.

5. Усяке привласнення водночас є відчуженням.
6. Суб'єктом власності може бути лише матеріальне благо.
7. Власність – основа будь-якої економічної системи.
8. Суб'єктом власності може бути тільки фізична особа.
9. Будь-яка юридична особа може бути суб'єктом власності.
10. Церква може бути суб'єктом власності.
11. Юридичний зміст власності формується законодавством.
12. Економічний зміст власності формується законодавством.
13. Економічна система – це сукупність елементів економіки.
14. Право розпорядження може бути делеговано іншим особам.
15. Різновид приватної власності – власність громадських установ.
16. Держава не може бути об'єктом власності.
17. Приватизація – це процес трансформації державної форми власності у приватну.
18. Для виникнення відносин власності щодо якогось об'єкта, він повинен бути загальнодоступним.
19. В Україні законодавчо закріплені лише приватна та державна власність.

ТЕМА 5. ТОВАРНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА. ТОВАР І ГРОШІ.

Існують дві форми виробництва: натуральне виробництво і товарне. У даній темі з'ясовуються сутність та характерні риси натурального виробництва, а також умови та причини виникнення товарного. Тема розкриває властивості товару та суперечності товарного виробництва, суттєві риси, види та функції грошей.

5.1. Натуральне виробництво та його характерні риси

Розвиток людського суспільства свідчить, по-перше, що життя людини завжди здійснюється в певних економічних формах, і, по-друге, що деякі загальні форми економічного життя зберігаються протягом тривалих відрізків історії.

Форма суспільного виробництва – це певний спосіб організації господарської діяльності.

Історії відомі дві різні за своєю сутністю і змістом форми зв'язку між людьми у процесі виробництва: безпосередньо суспільна та речова, тобто опосередковано суспільна. Безпосередньо суспільна форма зв'язку притаманна натуральному, речова – товарному виробництву.

Вихідною формою суспільного виробництва в усіх народів було натуральне виробництво, упродовж тисячоліть воно було єдиною формою виробництва в окремих общинах за умов первіснообщинного ладу. Крім того, натуральне виробництво домінувало в межах рабовласницького способу виробництва в господарствах рабовласників, селянських общинах і вільних землеробських сім'ях, а також у межах перших етапів розвитку феодального способу виробництва – у феодальних маєтках та сімейних господарствах селян-кріпаків.

Натуральне виробництво – виробництво благ безпосередньо для задоволення власних особистих і виробничих потреб виробників, їх споживання в господарстві.

Основні риси натурального виробництва:

1. Замкнутість економічної діяльності. Кожна господарська одиниця відокремлена від інших, спирається на власні виробничі та природні ресурси, забезпечує себе всім необхідним для життя, тобто є самодостатньою.

2. Ґрунтується на ручній праці, примітивних засобах виробництва та найпростішій організації праці. Законом його розвитку, як правило, є просте відтворення.

3. Відсутність обміну. Продукція розподіляється між учасниками господарства і безпосередньо надходить до їхнього особистого й виробничого споживання без зворотних зв'язків.

4. Відсутність можливостей для розповсюдження досвіду та технічних нововведень.

5.2. Товарне виробництво та його характерні риси

На певному етапі розвитку продуктивних сил виникає нова форма господарства – товарне виробництво.

Товарне виробництво – виробництво благ безпосередньо для обміну на продукти, які виробляють інші виробники.

Виробництво продуктів як товарів почалося в період розкладу первіснообщинного ладу, набуло поширення у рабовласницькому і феодальному суспільстві. Проте в межах цих суспільних способів виробництва панувало натуральне господарство, на товари перетворювалася незначна частка продуктів праці.

Основою перетворення натурального виробництва на товарне стало виникнення суспільного поділу праці та приватна власність на засоби виробництва і продукти праці.

Суспільний поділ праці – спеціалізація, стійке закріплення виробників за виготовленням певних продуктів або за певними видами діяльності чи виробничими операціями.

Суспільний поділ праці ґрунтується на диференціації праці виробників на її види, підвиди (працю землероба, ремісника тощо). Це призводить, з одного боку, до відокремлення виробників, а з іншого – до їх залежності один від одного, необхідності обміну між ними продуктами своєї діяльності. Внаслідок цього виникає система суспільної праці, протилежна системі праці натурального господарства, що ґрунтується не на поділі (спеціалізації), а на зміні праці.

Для того, щоб товарне виробництво стало регулярним, оформилося в певну сферу життєдіяльності суспільства необхідно, щоб суспільний поділ праці був доповнений правом індивідуального привласнення результатів праці та розпорядження ними. Історично вперше така умова формується лише за виникненням приватної власності на засоби виробництва в період другого великого суспільного поділу праці між землеробством і ремісництвом.

Основні риси товарного виробництва:

1. Суспільний поділ праці.
2. Приватна власність на засоби виробництва.
3. Обмін товарами як форма економічного зв'язку між виробниками.
4. Стихійний характер товарного виробництва.
5. Наявність ринку, тобто особливої сфери, в якій відбувається обмін товарів, зіткнення та узгодження інтересів виробників і споживачів товарів.

Суспільний поділ праці та приватна власність на засоби виробництва дроблять економіку на безліч відокремлених, автономних підприємств, які виробляють продукцію на ринок.

5.3. Товар та його властивості

Основною категорією товарної форми виробництва є товар. Очевидно, що речі самі собою не є товарами. Вони стають ними лише від дії людини, лише

тоді, коли люди вступають в відносини між собою.

Товар – продукт праці, призначений для продажу. Отже, він повинен мати властивість задовольняти певні потреби людей. Ця властивість товару задовольняти будь-яку потребу людини називається споживною вартістю. В товарі споживна вартість набуває суспільного характеру. Це означає, що вона повинна задовольняти потреби не того, хто її виробляє, а того, хто її купує. Отже продукт, ставши товаром, повинен мати і другу властивість – спроможність обмінюватися на інші товари, бо інакше не відбудеться акт його продажу-купівлі. Ця властивість товару обмінюватися на інші товари отримала назву мінової вартості.

Мінова вартість – це кількісна пропорція, в якій один товар обмінюється на інший.

Як споживні вартості товари якісно відрізняються, а спільним, що дає можливість порівнювати товари в обміні, є праця, затрачена на їх виробництво. Праця, що виробляє товари, створює другу властивість товару – вартість. **Вартість** виражає відносини між товаровиробниками з приводу порівняння витрат їх праці на виробництво благ та послуг, якими вони обмінюються.

Отже, вартість проявляється за допомогою зовнішньої форми її відбиття – мінової вартості, є основою цієї пропорції, змістом процесу обміну.

Двоїста природа товару (споживна вартість і вартість) породжена двоїстим характером праці товаровиробника.

З одного боку, праця – це процес створення певного корисного продукту або послуги, що пов'язано з конкретною спеціалізацією робітника, конкретними умовами виробництва, засобами та предметами праці.

Праця, затрачена в певній корисній формі, результатом якої є певна споживча вартість, називається **конкретною працею**.

З іншого боку, праця – це процес затрат людської робочої сили: м'язів, мозку, нервів, тобто якісно однорідних природних сил незалежно від того, що працівник виготовляє.

Праця виробника, взята як затрати людської робочої сили взагалі, незалежно від її конкретної форми, називається **абстрактною працею**.

На відміну від конкретної праці, яка існує при будь-якій суспільній формі виробництва, абстрактна праця властива лише товарному виробництву. Затрати нервової та мускульної енергії людини стають абстрактною працею лише тоді, коли вони виступають як об'єктивна основа для прирівнювання різних продуктів праці в процесі їх обміну. Отже, абстрактна праця являє собою специфічну форму суспільної праці, суспільний характер якої проявляється в обміні. В той час як конкретна праця зовні виступає як індивідуальна, приватна.

Будь-яка праця відбувається в часі, тому величина вартості товару вимірюється кількістю робочого часу, затраченого на його виготовлення. Величину вартості товарів визначають не індивідуальний, фактичний, а суспільно необхідний робочий час.

Суспільно необхідний робочий час – робочий час, необхідний для виробництва товару за середніх, суспільно нормальних умов виробництва.

Такими умовами є середній рівень продуктивності й інтенсивності праці,

який залежить від існуючої на той час техніки і технології виробництва. Так, якщо суспільно необхідний робочий час на виробництво певного товару становить 8 год., то скільки б окремі товаровиробники не витрачали свого індивідуального робочого часу на виготовлення тотожних товарів, ринок буде сприймати кожний з них як вартість, що дорівнює 8 год. робочого часу.

Неспівпадіння індивідуального та суспільно необхідного робочого часу є проявом суперечності між приватною конкретною працею та суспільною абстрактною працею. Працюючи в своєму приватному господарстві, кожен товаровиробник вважає, що це є його приватна, особиста справа. Але в умовах товарного виробництва продукт повинен задовольнити чийсь потреби. І наскільки ці потреби будуть задовольнятися, товаровиробник дізнається лише тоді, коли винесе свій товар на ринок і відчує попит на нього. Попит і буде тим суспільним визнанням затрат праці товаровиробника на виготовлення даного продукту. Товаровиробник може або виграти або програти, залежно від того, наскільки він врахував суспільні потреби.

Основні чинники, що впливають на величину вартості товару, - продуктивність, інтенсивність та складність праці, зі зміною яких змінюється і величина вартості товару.

Продуктивність праці виражається в кількості продукції, виробленої за одиницю часу, або кількістю часу, затраченого на виготовлення одиниці продукції. Величина вартості змінюється прямо пропорційно кількості й обернено пропорційно продуктивній силі праці.

Інтенсивність праці – витрати праці за одиницю часу. Як і зростання продуктивності праці, зростання її інтенсивності забезпечує збільшення кількості продуктів за певний проміжок часу. Та якщо зростання продуктивності праці має наслідком зменшення витрат праці й відповідно вартості кожної одиниці продукції, то зростання інтенсивності праці призводить до збільшення величини вартості, створюваної за одиницю часу. Зумовлено це тим, що при збільшенні кількості споживчих вартостей внаслідок підвищення інтенсивності праці зростає і величина втіленої в них вартості, проте вартість одиниці продукції не змінюється.

Базовою величиною для вимірювання вартості товару є витрати простої праці (тобто без спеціальної кваліфікації), посиленої кожному здоровому члену суспільства на даному етапі розвитку. Складна праця – кваліфікована, вона вимагає попередньої підготовки виробника. За одиницю складної праці створюється більша вартість, ніж за одиницю простої. Цей процес встановлює пропорції, в яких одна кількість складної праці прирівнюється до більшої кількості менш складної. Відповідно до цих пропорцій і відбувається обмін товарів як продуктів праці різної складності.

5.4. Сутність грошей та їх функції

В умовах розвинутої товарної (ринкової) економіки всі товари прирівнюються до грошей. Гроші являють собою загальну форму, в якій виражаються вартості всіх товарів. Гроші не є результатом суб'єктивних дій

людей, державних органів. Вони виникли в процесі об'єктивного багатомірного розвитку форми прояву вартості – мінової вартості.

Історичному процесу розвитку товарного виробництва і обміну притаманні проста (випадкова), повна (розгорнута), загальна та грошова форми власності, які змінювали одна одну на основі поглиблення суспільного поділу праці.

Проста (випадкова) форма вартості є результатом першого суспільного поділу праці, коли надлишки продуктів рослинництва почали обмінювати на надлишки продуктів тваринництва. На цьому етапі обмін товарами ще був нерегулярним, випадковим, не мав стійких пропорцій. Формальним відображенням простої (випадкової) форми вартості є формула: x товару А = y товару В. Ми бачимо, що товари в обміні відіграють різну роль. Один товар виражає свою вартість по відношенню до другого товару й тому знаходиться у відносній формі вартості (товар А). Другий же товар, споживна вартість якого служить засобом вираження вартості першого товару, знаходиться в еквівалентній формі вартості (товар В).

Таким чином, проста (випадкова) форма вартості – форма вияву вартості товару в якомусь одному товарі за випадкових актів їх обміну і неустановлених пропорцій обміну.

У міру подальшого розвитку обміну на зміну простій формі вартості приходиться повна або розгорнута форма вартості.

Повна (розгорнута) форма вартості – форма вияву вартості запропонованого для обміну товару в багатьох інших товарах.

Вона має такий вигляд:

$$\text{товар А} = \begin{array}{l} \text{у товару В} \\ \text{m товару С} \\ \text{k товару Д} \\ \text{і т.д.} \end{array}$$

Це означає, що товар, який перебуває у відносній формі вартості відображає свою вартість у багатьох інших товарах, кожен з яких є еквівалентом запропонованого для обміну товару А.

Загальна форма вартості є більш розвинутою формою вартості і характеризується тим, що вартість цих товарів виявляється в одному загальному еквіваленті.

Загальна форма вартості – форма вияву вартості ряду товарів або всіх товарів конкретних регіонів, народів, племен в одному товарі-еквіваленті.

Загальна форма вартості має такий вигляд:

$$\begin{array}{l} \text{у товару В} \\ \text{m товару С} \\ \text{k товару Д} \\ \text{і т.д.} \end{array} = \text{товару А}$$

Загальна форма вартості виникає як наслідок закріплення ролі еквівалента за товаром, що мав здатність до безпосереднього обміну. У різних народів товарами як загальними еквівалентами були: худоба, зерно, риба, сіль, хутра, чай тощо. Усі ці товари у ролі загального еквівалента є згустками однорідної абстрактної праці, що застигла, втілилась у речах як субстанції суспільної праці.

Подальший розвиток товарного виробництва та обміну призводить до закріплення ролі загального еквівалента за дорогоцінними металами: золотом і сріблом. Це знаменувало появу грошової форми вартості.

Грошова форма вартості – форма вияву вартості всіх товарів у благородних металах: золоті і сріблі.

Грошова форма вартості має такий вигляд:

$$\begin{array}{l} x \text{ товару А} \\ y \text{ товару В} \\ m \text{ товару С} \\ k \text{ товару Д} \\ \text{і т.д.} \end{array} = n \text{ грамів золота}$$

Грошова форма вартості означає появу загального еквівалента, який замінив усі інші товари – еквіваленти на гроші як благородні метали (золото і срібло).

Таким чином, **гроші** – це особливий товар, який стихійно виділився з усіх інших товарів для виконання функції загального еквівалента.

Виникнення грошей зумовило появу ціни, у формі якої відтепер постає вартість.

Ціна – вартість товару, виражена у грошовій формі (грошах).

Сутність грошей виявляється в їх функціях: міри вартості, засобу обігу, засобу нагромадження, засобу платежу, світових грошей.

У **функції міри вартості** товарів гроші є засобом вимірювання втіленої в товарах суспільної абстрактної праці, виступають як загально визнана міра або одиниця обліку цінності різних товарів. Щоб вимірювати цінність товарів, гроші самі повинні мати цінність. **Номінальна цінність** грошей визначається величиною цифр, які на них вказані. **Реальна цінність** визначається кількістю товарів та послуг, які можна придбати за грошову одиницю.

Процес товарного обміну з участю грошей виражається формулою : **Т – Г –Т. Функція грошей як засобу обігу** полягає в тому, що вони виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їхній обіг.

З виконанням кредитних відносин між товаровиробниками гроші стали засобом сплати боргових зобов'язань, тобто почали виконувати **функцію засобу платежу**.

Цю функцію гроші здійснюють як у сфері товарного обігу при продажу товару в кредит, такі поза ним (заробітна плата, сплата податків, оренда і квартирна плата, повернення позик тощо).

Функцію грошей як засобу нагромадження виконують ті гроші, які виходять з обігу, нагромаджуються як резерв багатства (національні та

міжнародні вільно конвертовані валюти, монети, золоті і срібні зливки та вироби з них, а в період відносної стабільності – і національні валюти).

Функція світових грошей полягає в обслуговуванні грошима міжнародних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, наданням кредитів та іншими угодами.

Світові гроші є міжнародними платіжними чи купівельними засобами, всезагальним втіленням багатства (золото в зливках, долар, євро).

5.5. Грошовий обіг та його закони

Рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в господарстві називається грошовим обігом.

Обіг грошей здійснюється на основі притаманних йому законів.

Залежність кількості грошей в обігу від кількості товарів, їх цін і швидкості обігу грошей і є загальним законом грошового обігу.

Загальний закон грошового обігу – сталий зв'язок між кількістю грошей, необхідних для нормального обігу товарів, сумою цін товарів і швидкістю обігу грошових одиниць.

Сутність загального закону грошового обігу виражає така формула :

$$КГ = (СЦ - К + П - В) / О, \text{ де}$$

КГ – кількість грошей, необхідних для обігу;

СЦ – сума цін товарів, які знаходяться у обігу;

К – сума цін товарів, проданих у кредит;

П – платежі, строк який наступив;

В – платежі, які взаємно гасяться;

О – середня кількість обертів грошової одиниці.

Загальний закон обігу грошей виражає також і модель, запропонована американським економістом І. Фішером :

$$M * V = P * Q, \text{ де}$$

М – маса грошей в обігу (готівкові гроші та поточні рахунки);

В – середня швидкість обігу грошей ;

Р – середня ціна товарів і послуг ;

Q – кількість товарів та послуг, представлених на ринку.

Отже сутність загального закону грошового обігу полягає в тому, що кількість грошей, необхідна для обігу, прямо пропорційна кількості товарів і рівню їхніх цін та обернено пропорційна швидкості обігу грошей.

Процес руху грошей в умовах ринку зумовлює інфляцію.

Інфляція – це знецінення грошей, спричинене диспропорціями в суспільному виробництві і порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари та послуги.

Економічними наслідками інфляції є :

- посилення диспропорції в економіці, бо капітали переливаються з виробництва у сферу обігу, насамперед у спекулятивні комерційні структури, де вони швидше обертаються або витікають за кордон у пошуках надійного

прибутку ;

- порушення нормального функціонування кредитно-грошової системи (невигідно надавати довгострокові кредити, розширюється прямий продуктообмін);

- підриє конкурентоспроможності і експорту вітчизняних товарів.

Інфляція стримує надходження іноземного капіталу, знижує офіційний і ринковий курси національної валюти через її знецінення.

ВИСНОВКИ

1. *Форма суспільного виробництва – це певний спосіб організації господарської діяльності. Історії відомі дві різні за своєю сутністю і змістом форми зв'язку між людьми у процесі виробництва: безпосередньо суспільна та речова, тобто опосередковано суспільна. Безпосередньо суспільна форма зв'язку притаманна натуральному, речова – товарному виробництву.*

2. *Натуральне виробництво – виробництво благ безпосередньо для задоволення власних особистих і виробничих потреб виробників, їх споживання в господарстві.*

3. *Основою перетворення натурального виробництва на товарне стало виникнення суспільного поділу праці та приватна власність на засоби виробництва і продукти праці. Суспільний поділ праці – спеціалізація, стійке закріплення виробників за виготовленням певних продуктів або за певними видами діяльності чи виробничими операціями. Для того, щоб товарне виробництво стало регулярним, оформилося в певну сферу життєдіяльності суспільства необхідно, щоб суспільний поділ праці був доповнений правом індивідуального привласнення результатів праці та розпорядження ними.*

4. *Основною категорією товарної форми виробництва є товар – продукт праці, призначений для продажу. Властивість товару задовольняти будь-яку потребу людини називається споживною вартістю. Ставши товаром, продукт повинен мати і другу властивість – спроможність обмінюватися на інші товари, бо інакше не відбудеться акт його продажу-купівлі. Ця властивість товару обмінюватися на інші товари отримала назву мінової вартості. Мінова вартість – це кількісна пропорція, в якій один товар обмінюється на інший.*

5. *Будь-яка праця відбувається в часі, тому величина вартості товару вимірюється кількістю робочого часу, затраченого на його виготовлення. Величину вартості товарів визначають не індивідуальний, фактичний, а суспільно необхідний робочий час.*

6. *В умовах розвинутої товарної (ринкової) економіки всі товари прирівнюються до грошей. Гроші являють собою загальну форму, в якій виражаються вартості всіх товарів. Гроші не є результатом суб'єктивних дій людей, державних органів. Вони виникли в процесі об'єктивного багатвікового розвитку форми прояву вартості – мінової вартості. Історичному процесу розвитку товарного виробництва і обміну притаманні проста (випадкова), повна (розгорнута), загальна та грошова форми*

власності, які змінювали одна одну на основі поглиблення суспільного поділу праці.

7. Грошова форма вартості означає появу загального еквівалента, який замінив усі інші товари – еквіваленти на гроші як благородні метали (золото і срібло). Таким чином, гроші – це особливий товар, який стихійно виділився з усіх інших товарів для виконання функції загального еквівалента. Сутність грошей виявляється в їх функціях: міри вартості, засобу обігу, засобу нагромадження, засобу платежу, світових грошей.

8. Рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в господарстві називається грошовим обігом. Загальний закон грошового обігу – сталий зв'язок між кількістю грошей, необхідних для нормального обігу товарів, сумою цін товарів і швидкістю обігу грошових одиниць. Процес руху грошей в умовах ринку зумовлює інфляцію – знецінення грошей, спричинене диспропорціями в суспільному виробництві і порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари та послуги.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 5, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Гроші як економічна категорія;	споживна вартість;
грошовий обіг;	суспільний поділ праці;
економічне відокремлення	суспільно необхідна праця;
виробників;	суспільно необхідний час;
закон грошового обігу;	товар;
інфляція;	товарне господарство;
мінова вартість;	функція засобу нагромадження;
натуральне господарство;	функція засобу обігу;
номінальна цінність грошей;	функція засобу платежу;
просте товарне виробництво;	функція міри вартості;
реальна цінність грошей;	функція світових грошей.
розвинуте товарне виробництво;	

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Тип організації господарства, за якого продукти виробляються для задоволення власних потреб (внутрішнього особистого або виробничого споживання).

2. Економічне благо, що має суспільну споживну вартість та обмінюється на ринку.

3. Форма організації суспільного господарства, за якої продукти виробляються не для власного споживання їх виробниками, а спеціально для обміну чи продажу на ринку.
4. Уречевлена в товарі суспільна праця виробника.
5. Здатність товару задовольняти будь-яку потребу людини.
6. Певне кількісне співвідношення (пропорція), в якій споживні вартості одного роду обмінюються на споживні вартості іншого роду.
7. Дрібне виробництво індивідуальних самостійних ремісників та селян, які працюють на ринок.
8. Вищий ступінь товарної організації господарства, що базується на великій приватній власності, найманій праці та машинній індустрії.
9. Поділ праці, який породжує диференціацію (спеціалізацію) виробників на виготовленні певних продуктів або за певними видами діяльності.
10. Відокремленість виробників, яка робить їх економічно самостійними товаровласниками. Вони самі, на свій страх і ризик вирішують, що, де, коли і скільки виготовляти, з ким і на яких умовах здійснювати обмін.
11. Праця, затрачена на виробництво одиниці товару при суспільно нормальних умовах виробництва.
12. Час, потрібний для виготовлення споживної вартості за наявних суспільно нормальних умов виробництва і при середньому в даному суспільстві рівні вмілості та інтенсивності праці.
13. Вимір кількості суспільно необхідних витрат абстрактної праці.
14. Особливий товар, який виконує роль загального еквівалента, виступає посередником в обміні товарів і виражає економічні відносини між людьми щодо виробництва та обміну.
15. Рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварних платежів у господарстві.
16. Стійкі внутрішні зв'язки між кількістю грошей в обігу та масою товарів, рівнем цін, швидкістю обороту грошей.
17. Знецінення грошей, спричинене диспропорцією в суспільному виробництві та порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари і послуги.
18. Цифрове значення на грошах.
19. Обслуговування грошима погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.
20. Здатність грошей виходити з обігу, тимчасово припиняти свій рух, нагромаджуватися і перетворюватися на скарб.
21. Кількість товарів та послуг, які можна придбати за грошову одиницю.
22. Здатності грошей як загального еквівалента вимірювати вартість усіх інших товарів, надаючи їй форму ціни.
23. Здатність грошей бути посередником в обміні товарів та забезпеченні їх обігу.
24. Здатність грошей обслуговувати міждержавні економічні

відносини, пов'язані з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, надання кредитів та з іншими угодами.

Терміни і поняття

а) вартість;	о) товарне господарство;
б) величина вартості;	а) функція світових грошей;
в) економічне відокремлення виробників;	б) функція міри вартості;
г) мінова вартість;	в) інфляція;
д) натуральне господарство;	г) функція засобу платежу;
е) просте товарне виробництво;	д) функція засобу обігу;
ж) розвинуте товарне виробництво;	е) функція засобу нагромадження;
и) споживна вартість;	ж) закон грошового обігу;
к) суспільний поділ праці;	и) грошовий обіг;
л) суспільно необхідна праця;	к) гроші як економічна категорія;
м) суспільно необхідний час;	л) номінальна цінність грошей;
н) товар;	м) реальна цінність грошей.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Величина вартості товару являє собою

- а) фактичну кількість праці, втіленої в товарі;
- б) кількість праці, витраченої на виробництво товару індивідуальним виробником;
- в) кількість суспільно необхідної праці, втіленої в товарі;
- г) правильно – пп.а, б.

2. Те, що в процесі виробництва товару виробник своєю працею одночасно закладає в нього протилежні властивості, пояснюється:

- а) наявністю у виробника декількох сполучених професій;
- б) подвійним характером праці, втіленої в товарі;
- в) участю в створенні товару не тільки праці виробника, а й природи (речовини природи);
- г) усім перерахованим.

3. Поділ праці – це:

- а) історично сформована практика торгівлі визначеними товарами у визначених місцях;
- б) значною мірою застаріла традиція, коли здійснюється натуральний обмін результатами праці;
- в) стійке виконання окремих видів господарської діяльності визначеними

економічними суб'єктами;
г) правильна відповідь відсутня.

4. Що з перерахованого не може бути визнано товаром?

- а) вирощена на дачі картопля, використана для особистого споживання;
- б) оброк, що збирає феодал;
- в) десятина врожаю, що віддається селянином монастирю;
- г) усе перераховане.

5. Із зазначених рис виділіть характерну лише для товарного виробництва:

- а) обмін діяльністю між людьми;
- б) виробництво продуктів для обміну;
- в) використання засобів виробництва;
- г) правильно – пп.а, б.

6. Індивідуальні витрати на виробництво товару становить у чотирьох виробників відповідно 1, 2, 3 і 4 години відповідно, кількість продукції, що випускається, – 10, 10, 40, 30 одиниць. Визначте вартість товару.

- а) 2 години;
- б) 3 години;
- в) 1,5 години;
- г) 2,5 години.

7. Товар – це:

- а) річ, що має споживну вартість;
- б) річ, що є продуктом людської праці;
- в) річ, обмінювана на іншу річ чи гроші;
- г) благо, що не є продуктом праці, але корисне для людини.

8. У переважно натуральному господарстві діє поділ праці:

- а) суспільний;
- б) природний;
- в) і суспільний, і природний;
- г) в умовах натурального господарства не існує поділу праці.

9. До недоліків натурального виробництва не належить:

- а) обмеженість масштабів виробництва;
- б) неможливість використовувати переваги суспільного поділу праці;

- в) вузькоспеціалізована діяльність працівника;
- г) не забезпечується задоволення всієї розмаїтості потреб, що збільшується.

10. Вартість товару створюється:

- а) конкретною працею;
- б) приватною працею;
- в) абстрактною працею;
- г) конкретною і абстрактною працею.

11. До якої форми можна віднести господарство, що характеризується такими рисами: виробництво благ для внутрішньогосподарського користування, власна праця виробників?

- а) товарне;
- б) дрібнотоварне;
- в) натуральне;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. Причина виникнення товарного виробництва:

- а) поява грошей;
- б) обмеженість ресурсів виробництва;
- в) суспільний поділ праці;
- г) підвищення інтенсивності праці.

13. Формою прояву вартості товару є:

- а) споживна вартість;
- б) мінова вартість;
- в) суспільна праця, втілена в товарі;
- г) вартість не може мати прояву.

14. Споживна вартість товару – це

- а) сукупність його корисних властивостей;
- б) пропорція, в якій один товар обмінюється на інший;
- в) втілена у ньому праця;
- г) правильна відповідь відсутня.

15. Як зміниться величина вартості товару при підвищенні продуктивності праці вдвічі?

- а) вартість одиниці товару не зміниться;

- б) вартість одиниці товару збільшиться вдвічі;
- в) вартість одиниці товару зменшиться вдвічі;
- г) вартість одиниці товару може як збільшитися, так і зменшитися вдвічі.

16. Величина суспільно необхідного робочого часу визначається витратами робочого часу:

- а) на виготовлення одиниці товару в середніх суспільно-нормальних умовах;
- б) на виготовлення одиниці товару при середній кваліфікації виробника;
- в) при виробництві одиниці товару при середньому рівні інтенсивності праці;
- г) при виробництві одиниці товару при середньому рівні продуктивності праці.

17. Економічна відокремленість виробника виявляється у таких ознаках:

- а) зосередженні на визначеній території окремого майнового виробничого комплексу;
- б) переході від простого до розширеного відтворення;
- в) самостійному веденні господарства, привласненні створеного продукту, забезпеченні умов відтворення і майнової відповідальності за неефективне господарювання;
- г) усе вищевикладене.

18. Згідно еволюційній концепції поява грошей обумовлена тим, що:

- а) люди домовилися про їхню необхідність;
- б) цього вимагали умови обміну товарами;
- в) краще користуватися грошима, аніж їх сурогатами;
- г) гроші додають обміну регулярний характер.

19. Сутність грошей як економічної категорії – це:

- а) грошові квитки і розмінна монета в обігу;
- б) загальний еквівалент обміну товарів;
- в) золоті і срібні монети;
- г) найбільш цінні товари.

20. Функція грошей, найуразливіша для інфляції:

- а) засіб обігу;
- б) міра вартості;
- в) засіб нагромадження;
- г) світові гроші.

21. *Виражаючи вартість товару у формі ціни, гроші виконують функцію:*

- а) міри вартості;
- б) засобу обігу;
- в) засобу платежу;
- г) засобу нагромадження.

22. *У загальній грошовій масі розвинутих країн готівка становить частку:*

- а) більшу;
- б) меншу;
- в) приблизно половину;
- г) залежно від політики країни більшу або меншу.

23. *Якщо в умовах золотомонетного обігу різко скоротяться обсяги виробництва, це призведе до таких наслідків:*

- а) знецінення монет;
- б) осідання частки монет у вигляді скарбу;
- в) інфляції;
- г) правильно – пп. а, б, в.

24. *Сферу товарного обігу обслуговують паперові гроші. Що відбудеться з цінами товарів, якщо в обігу з'явиться більша кількість грошей, чим вимагає цього закон грошового обігу:*

- а) ціни підвищаться;
- б) ціни не зміняться;
- в) ціни понизяться;
- г) правильна відповідь відсутня.

25. *При купівлі хліба гроші виконують функцію:*

- а) засобу обігу;
- б) засобу нагромадження;
- в) засобу платежу;
- г) міри вартості;

26. *Функції грошей можуть виконувати:*

- а) будь-який товар, що приймається на сплату за всі інші товари та послуги;
- б) особливі паперові та металеві товари, що випускає держава як гроші;
- в) особливі паперові та металеві товари, прийняті у тій чи іншій країні та у визначений час як загальний засіб обміну;
- г) усі відповіді правильні.

27. Гроші виконують функцію засобу обігу, коли слугують:

- а) посередником в обміні товарів;
- б) знаряддям погашення боргового зобов'язання;
- в) для виявлення цінності інших товарів;
- г) гроші не мають функції засобу обігу.

28. Гроші виконують функцію засобу платежу, коли слугують:

- а) посередником в обміні товарів;
- б) знаряддям погашення боргового зобов'язання;
- в) для виявлення цінності інших товарів;
- г) у сучасних умовах гроші не виконують цієї функції.

29. За умови продажу товарів у кредит гроші виступають у функції:

- а) засобу платежу;
- б) засобу обігу;
- в) міри вартості;
- г) засобу нагромадження.

30. При безпосередній оплаті сировини виробниками гроші виконують функцію:

- а) міри вартості;
- б) засобу обігу;
- в) засобу платежу;
- г) засобу нагромадження.

31. Більшу ліквідність мають:

- а) продукти харчування;
- б) товари тривалого користування;
- в) золоті прикраси;
- г) готівка.

32. Яка форма вартості виражена формулою $1 \text{ вівця} = 40 \text{ кг зерна}$ або дорівнює 20 м полотна , або 2 сокири :

- а) проста;
- б) повна;
- в) загальна;
- г) грошова.

33. Натуральний обмін – це:

- а) обмін результатами праці між натуральними господарствами;
- б) прямий обмін продуктами праці;

- в) обмін, здійснюваний за формулою $T-G-T$;
г) правильно – пп. а, б, в.

34. Інфляція викликає:

- а) спад реальної цінності грошей;
б) зростання реальної цінності грошей;
в) не впливає на реальну цінність грошей;
г) правильна відповідь відсутня.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Натуральне виробництво – це повністю вичерпаний спосіб організації виробництва.
2. Усяка річ, здатна задовольнити ту чи іншу людську потребу – товар.
3. Суспільний поділ праці – це поділ праці за статтю та віком.
4. Економічна відокремленість виробників породжує диференціацію виробників на виготовленні певних товарів.
5. На відміну від розвинутого товарного виробництва просте товарне виробництво – це виробництво продуктів для самостійного вживання.
6. Між поняттями “продукт” і “товар” немає різниці.
7. Мінова вартість – це певне кількісне співвідношення, в якому споживні вартості одного роду обмінюються на споживні вартості іншого роду.
8. Вартість товару може існувати без споживної вартості.
9. Абстрактна праця властива лише товарному виробництву.
10. Суспільно необхідний робочий час і зумовлена ним суспільна величина вартості встановлюються державою.
11. Конкретна та абстрактна праці може бути відокремлена одна від одної і в просторі, і в часі.
12. Товар – це будь-який продукт людської праці.
13. Поглиблення поділу праці призводить до посилення залежності між економічними суб’єктами.
14. Природнокліматичні умови не впливають на поділ праці.
15. Основу сучасної економіки складає натуральне господарство.
16. Поділ праці не впливає на підвищення її продуктивності.
17. У країні не будуть обертатися паперові гроші, якщо відсутній золотий запас.
18. Сталість грошей супроводжується ефективним виконанням їх основних функцій.
19. Проста форма вартості – це коли окремий особливий товар у межах певного регіону виконує роль еквівалента, тобто вимірює вартість певної групи товарів.
20. При грошовій формі вартості роль загального еквівалента виконують поперемінно різні товари.

21. Функцію засобу обігу можуть виконувати будь-які види грошей.
22. Закон обігу паперових грошей полягає в тому, що їх випуск повинен дорівнювати кількості, необхідній для забезпечення нормального товарного обігу.
23. Визначення кількості грошей, необхідної для обігу: $V=(P*Q)/M$.
24. Грошова маса – це грошові засоби у готівковій формі, які забезпечують реалізацію товарів.
25. Структура грошової маси відображає структуру та рівень розвитку економіки країни.
26. Якщо рівень цін на товари і послуги скоротиться на 50%, то цінність грошей подвоїться.
27. Бартер використовувати незручно через необхідність одночасного збігу потреб сторін, що обмінюються.
28. Закони грошового обігу відображають зв'язок між розмірами грошової маси в економіці країни та загальним рівнем цін.
29. Номінальна цінність грошей визначається кількістю товарів та послуг, які можна придбати за грошову одиницю.
30. Бартер – окремий випадок грошового обміну.
31. Натуральний обмін завжди ефективніший за грошовий.
32. Зростання реальної цінності грошей свідчить про інфляцію.
33. Під час виплати заробітної плати гроші виконують функцію засобу обігу.

Вправа 4. Виконайте завдання:

1. Товар А обмінюється на 5 одиниць товару В. Як зміниться мінове відношення, якщо вартість товару В збільшиться вдвічі?
2. Пару чобіт обмінюють на 100 кг зерна. Як зміниться мінова вартість, якщо продуктивність праці шевця зросте вдвічі?
3. Індивідуальні витрати на виробництво одиниці товару однакової споживної вартості в I групі підприємств дорівнюють одній годині, в II – двом, у III – трьом. Перша (I) група виробляє 10 млн. одиниць товару, II – 160, а III група – 30. Визначте суспільно необхідний робочий час для виробництва одиниці товару.
4. Протягом 8 годин робочого часу робітник виготовляє два вироби. За умови, що година його робочого дня дорівнює годині суспільно необхідного часу, визначте, яка буде вартість одного виробу, якщо продуктивність праці цього робітника підвищиться в два рази.
5. Як зміниться мінова вартість товарів 18 олівців = 50 зошитів, якщо: а) вартість олівців зросте вдвічі; б) якщо вартість зошитів зменшиться вдвічі?
6. Як зміниться мінова вартість товарів 18 олівців = 50 зошитів, якщо: а) вартість олівців зменшиться вдвічі, а вартість зошитів зросте вдвічі; б) вартість олівців зросте вдвічі, а вартість зошитів зменшиться вдвічі?
7. За 8 годин робітник виробляє 8 виробів. Як зміниться величина вартості одного виробу та всіх виробів, якщо: а) продуктивність праці зросте у

два рази; б) продуктивність праці зросте у 1,5 рази?

8. На виробництво 1 тонни зерна витрачено 19,6 люд.-год, згодом витрати праці скоротилися до 9,8 год. У скільки разів, за інших рівних умов, знизилася вартість тонни зерна? Яка залежність між величиною вартості одиниці продукції та продуктивністю праці?

9. Товаровиробник виготовляє 40 виробів за місяць, витрачаючи на кожен виріб 5 годин. Припустимо, інтенсивність праці зросла вдвічі. Як це вплине на вартість одиниці виробу та обсяг виробництва?

10. На основі даних таблиці розрахуйте суспільно необхідний час на виготовлення товару. Розкрийте зміст цієї категорії.

Група товаровиробників	Обсяг виробництва, од. товару	Витрати часу на виробництво одиниці товару, год.
I	100	3
II	600	5
III	200	6
IV	100	7

11. Яка кількість грошей необхідна для обігу, якщо річний обсяг продаж дорівнює 3 млрд. грн., а гривня обслуговує 10 товарних продаж на рік?

12. Сума цін реалізованих за рік товарів – 900 млрд. дол., з яких на 200 млрд. продано в кредит з відстрочкою платежів до наступного року. Платежі, за якими настав термін оплати по раніше здійснюваних операціях, становлять 150 млрд. дол., а які взаємно гасяться – 50 млрд. дол. Гроші здійснюють у середньому 8 обертів на рік. Обчисліть загальну суму грошей, необхідних для обігу.

13. За допомогою рівняння Фішера розрахуйте швидкість обороту грошей в Україні 1998 р., якщо обсяг виробництва товарів становив 103869 млн. грн., а грошова маса дорівнювала в обігу 10331 млн. грн.

14. За допомогою рівняння Фішера розрахуйте грошову масу, необхідну для нормального функціонування економіки країни, якщо створений за рік суспільний продукт, дорівнює 1000 млрд. грн., а швидкість обороту грошей – 6 разів на рік.

15. Обчисліть швидкість обороту грошей якщо сума цін товарів дорівнює 10000 од, сума цін товарів проданих у кредит товарів – 3000 од., сума платежів, за якими настав термін оплати – 2000 од., сума платежів, що взаємно гасяться, – 3000 од., сума необхідних для обігу грошей – 1500 од.

16. Ціна одиниці товару 100 грамів золота. Продуктивність праці під час його виробництва зросла вдвічі, а продуктивність праці в золотодобувній промисловості – утричі. Якою буде ціна одиниці даного товару після цих змін?

ТЕМА 6. КАПІТАЛ: ПРОЦЕС ВИРОБНИЦТВА І НАГРОМАДЖЕННЯ.

Дана тема розглядає процес перетворення грошей у капітал, процес виробництва як процес зростання вартості. В ній аналізуються умови перетворення робочої сили на товар, характеристики споживчої вартості та вартості товару «робоча сила». Вивчаються питання сутності та видів додаткової вартості, а також особливостей кругообігу та нагромадження капіталу.

6.1. Капітал як економічна категорія. Загальна формула руху капіталу та її суперечності.

Термін «капітал» (англ., фр. *capital*) означає головне майно, головна сума і походить від латинського слова *capitalis* – головний. У цьому значенні цей термін починає вживатись з XII ст., але з розвитком товарного виробництва він використовується в більш вузькому значенні. На початку XVII ст. під капіталом розуміють грошове багатство купця або виробника. Отже, спочатку капітал ототожнюють з найбільш поширеною формою, а саме з грошима.

Сучасна економічна наука трактує капітал як складну, багатоаспектну категорію і на сьогодні сформувався такі основні підходи до його визначення:

1. Предметно-функціональний підхід. Згідно з ним капітал ототожнюється з нагромадженою уречевленою працею (засобами виробництва), тобто всім тим, що використовується у виробництві з метою виготовлення продукції і отримання прибутку. Подібні підходи відстоювали представники класичної політекономії (А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл та інші), а також деяких сучасних економічних шкіл (наприклад, П. Самуельсон).

2. Монетаристський (грошовий) підхід. Капітал тут досліджується як фінансовий ресурс, що приносить дохід його власникові у вигляді відсотків. Прихильники монетаристської концепції (наприклад, Дж. Кларк, Л. Вальрас, І. Фішер) виходять з того, що капітал – це гроші або їх замітники – кредитні гроші, які пов'язані з отриманням доходу.

3. Соціально-економічний підхід. Згідно з ним, капітал трактується як специфічні суспільні відносини, що виникають за певних історичних умов. Даний підхід до визначення категорії «капітал» був здійснений К. Марксом з метою охарактеризувати соціально-економічну сутність капіталу в органічному взаємозв'язку з економічними відносинами та виявити джерело самозростання вартості.

Свій аналіз К. Маркс починає зі ствердження, що будь-який капітал (промисловий, торговельний, позичковий) починає свій обіг із грошової форми, тобто як певна сума грошей. Проте обіг капіталу за змістом суттєво відрізняється від обігу товарів і грошей при простому товарному виробництві. В обігу товарів і грошей, який виражається формулою **Т-Г-Т** обіг починається і завершується товаром з різною споживчою вартістю. Сенс цієї формули – обмін споживчої вартості одного роду на споживчу вартість іншого роду з метою

задоволення потреб покупця. Гроші тут виконують роль посередника і перетворюючись на товар, вони витрачаються повністю.

На відміну від обігу товарів і грошей, обіг капіталу починається і завершується грошима, що відображає формула Г-Т-Г. Тут гроші виконують зовсім іншу роль, вони не витрачаються, вони авансуються і знову повертаються до свого власника. Отже, кінцева мета обігу грошей є самі гроші.

Але ж усі гроші як споживчі вартості якісно однорідні. І така операція була б явно недоречною, якби авансовані та кінцеві гроші були кількісно рівні як вартості. Купувати товари, а потім знову їх продавати за одну й ту саму суму немає ніякого сенсу. Очевидно, з обігу повинна повернутися більша сума грошей, чим авансована в нього. Тому метою кругообігу грошей у формулі Г-Т-Г є зростання вартості. І тоді схема товарно-грошового обміну (**загальна формула руху капіталу**) набуде такої форми:

$$\text{Г-Т-Г}^* \text{ або } \text{Г-Т-Г}+\Delta\text{Г},$$

де $\Delta\text{Г}$ означає приріст початкової авансованої суми грошей. Цей приріст К. Маркс назвав **додатковою вартістю**. Здатність грошей створювати додаткову вартість перетворює їх на капітал, тобто на вартість, що приносить додаткову вартість.

На перший погляд, цей приріст утворюється у сфері обігу шляхом продажу товарів за цінами вищими, а купівля – нижчими від вартості. В дійсності в обігу нічого нового не створюється. Товарообіг у чистому вигляді – це обмін еквівалентів, тобто різних вартостей. А там, де рівність, не може бути вигоди. Правда, обіг у чистому вигляді не існує, оскільки ринкові ціни не збігаються з вартістю товару. Проте навіть із надбавки до ціни додаткова вартість виникнути не може, тому що взаємні втрати і витрати покупців і продавців урівноважуються. Спекулятивні надбавки до цін призводять тільки до перерозподілу сукупної додаткової вартості. Приріст грошей капіталіста-продавця втрачається тільки-но він стає покупцем. "Як не крутись, - пише К. Маркс, - а факт залишається фактом: якщо обмінюються еквіваленти, то не виникає ніякої додаткової вартості, і якщо обмінюються не еквіваленти, теж не виникає ніякої додаткової вартості. Обіг, або товарообмін, не створює ніякої вартості".

Отже, додаткова вартість не може виникнути в обігу, але вона не може виникнути і поза обігом. Гроші неможливо перетворити на капітал, якщо той, хто ними володіє, не вступає у відносини з іншими власниками. У цьому проявляється **суперечність загальної формули капіталу**.

«Таким чином, – пише далі К.Маркс, – капітал не може виникнути в обігу, а також не може виникнути і поза обігом. Він повинен виникнути в обігу і в той же час поза обігом». У з'ясуванні способу розв'язання цієї суперечності і полягає таємниця виникнення додаткової вартості і перетворення грошей на капітал.

Суперечність загальної формули капіталу може бути розв'язана позитивно лише за умови, що на ринку існує особливий товар, споживча вартість якого здатна створювати нову вартість, до того ж більшу, ніж та, яку він має. Таким унікальним товаром є робоча сила.

Дійшовши такого висновку, К. Маркс розв'язав і основне протиріччя формули капіталу. Товари купуються за вартістю, продаються за вартістю (тобто умови закону вартості дотримані) і в той же час особливий товар – робоча сила при її споживанні створює додаткову вартість.

Ці положення К. Маркса знайшли відображення у визначенні поняття «капіталу» як **самозростаючої вартості**, створеної найманим робітником. Подібне визначення капіталу свідчить про те, що воно передбачає виробництво і привласнення додаткової вартості та охоплює своєрідні суспільні відносини між найманими працівниками і підприємцями. «Капітал, – зазначав К. Маркс, – це не річ, а певне суспільне, належне певній історичній формації суспільства виробниче відношення, яке представлено в речі і надає цій речі специфічного суспільного характеру. Капітал - це не просто сума матеріальних і вироблених засобів виробництва. Капітал - це перетворені засоби виробництва, які самі по собі так само мало є капіталом, як золото або срібло самі по собі – грішми».

6.2. Робоча сила як товар.

Аналізуючи товар «робоча сила» і його властивості К. Маркс вперше відкрив корінні відмінності між робочою силою і працею. Це дало можливість зрозуміти, де знаходиться основне джерело додаткової вартості. Він довів, що праця не є товаром, оскільки робітник продає підприємцю не працю, а **робочу силу**, тобто здатність до праці, або сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє людина і які вона використовує в процесі виробництва. Праця – це функція робочої сили, процес її продуктивного споживання.

Для перетворення робочої сили на товар необхідні такі умови:

- 1) її власник має бути вільним у правовому відношенні, мати змогу по своєму розумінню розпоряджатися своєю здатністю до праці.
- 2) власник робочої сили має бути позбавлений засобів виробництва, а отже і засобів до існування, що змушує його продавати свою робочу силу.
- 3) наявність у суспільстві осіб, які володіють засобами виробництва і грошима, а тому мають змогу купувати і використовувати робочу силу.

Робоча сила є особливим товаром. Якщо будь-який інший придбаний покупцем товар переходить у його власність назавжди, то товар робоча сила відчужується або продається тільки на певний термін. Це пов'язано з тим, що робоча сила невіддільна від людини, від її особи. А остання є юридично незалежною і будь-який продаж цієї робочої сили назавжди вступав би в суперечність з юридичною свободою особистості і перетворював би людину на раба.

Купівля-продаж робочої сили перетворює її на товар. Але це особливий товар. Що ж характеризує цей специфічний товар? Робоча сила, як і будь-який інший товар, має дві властивості: **вартість і споживчу вартість**.

Як відомо, вартість будь-якого товару визначається витратами суспільно необхідної праці для його виготовлення. Це так само стосується і робочої сили. Для того щоб сформувати здатність людини до праці і постійно її підтримувати, необхідно постійно задовольняти фізіологічні, інтелектуальні та культурні

потреби людини. Людина повинна їсти, пити, мати житло, користуватись тими благами, які існують у суспільстві і є нормою для забезпечення життя людини (читати книжки, газети, дивитись телевізор, відпочивати, користуватись засобами спілкування тощо). Тільки доступ до всіх цих необхідних, з погляду нормального розвитку людини, матеріальних благ і послуг забезпечує необхідний для суспільства рівень відтворення робочої сили. Вартість усіх цих товарів і послуг входить у вартість робочої сили.

Робоча сила невіддільна від самої людини, але остання є смертною, і вік її дуже короткий. Водночас суспільне виробництво вимагає постійної наявності відповідної кількості робочої сили. Це означає, що постійно необхідно відтворювати нову робочу силу в процесі її біологічного відтворення, яке є складовою процесу суспільного відтворення робочої сили. А оскільки цей процес відбувається в межах такого соціального осередку, як сім'я, то у вартість робочої сили буде входити і вартість тих благ і послуг, які необхідні для існування сім'ї робітника і для підготовки підростаючої робочої сили. Отже, вартість робочої сили включає і вартість витрат на утримання сім'ї, на виховання дітей, на їх навчання й розвиток.

Таким чином, **вартість товару робоча сила** визначається вартістю всіх товарів і послуг, необхідних для відтворення здатності до праці людини та утримання членів його сім'ї.

Оскільки відтворення робочої сили передбачає споживання певної кількості матеріальних благ і послуг, а вони виступають у товарній формі і, отже, мають певну вартість, то загалом вартість робочої сили можна визначити. Скажімо, щоб визначити денну вартість робочої сили, можна взяти вартість тих товарів і послуг, що робітник і його сім'я споживають щоденно, і помножити на кількість днів за рік. Потім можна взяти ті споживчі вартості, які робітник і його сім'я споживають раз на тиждень, і помножити на кількість тижнів за рік. Далі можна аналогічно взяти вартість тієї товарної маси, що споживається сім'єю один раз на квартал і помножити на 4 і т.д. Усю цю вартість слід скласти і поділити на 365 днів, і ми отримаємо вартість робочої сили, розрахованої на один день.

Зрозуміло, що споживання матеріальних благ і послуг як за своєю структурою, так і за масою залежатиме від багатьох чинників. Серед них будуть і кліматичні, і історичні, і інші умови. Так, робоча сила в регіонах із суворим кліматом вимагає великих витрат на одягу, житло, харчування тощо. Навпаки, там де клімат, наприклад, субтропічний, там ці витрати будуть значно меншими. Якщо рівень розвитку суспільства високий, то й обсяг споживчих вартостей і, перш за все, тих, що задовольняють духовні й культурні потреби людини, буде більший, ніж у країнах, що історично знаходяться на нижчих щаблях суспільного розвитку. Так само на вартість робочої сили впливають національні й культурні особливості, звичаї і традиції народу. Усе це зумовлює наявність досить помітних розбіжностей у вартості робочої сили в різних країнах.

Вартість цього специфічного товару, як і будь-якого іншого, змінюється під впливом зміни витрат на його відтворення. Щодо цього то тут діють різні

чинники, які можуть вести як до зростання вартості робочої сили, так і до її зменшення. До факторів, які ведуть до зростання вартості робочої сили, слід віднести зростання потреб людини. У цьому напрямі діє і такий чинник, як підвищення інтенсивності праці. До факторів, що сприяють зменшенню вартості цього товару, відносять, перш за все, зростання продуктивності суспільної праці. Особливо помітно це тоді, коли продуктивність праці зростає в тих галузях, продукція яких формує споживчий кошик найманого працівника. Аналогічну дію мають і такі чинники, як використання жіночої та дитячої праці, а також зменшення витрат на навчання. Взаємодія цих двох протилежних тенденцій у зміні вартості робочої сили і формує реальну вартість товару робоча сила на кожний даний проміжок історичного часу.

Друга властивість товару робоча сила - це її споживча вартість. Як відомо, споживча вартість товару – це його корисність для покупця. Скажімо, одяг має для покупця споживчу вартість, бо задовольняє його конкретну потребу, є корисною для нього, бо захищає, наприклад, його від холоду, підкреслює його особистість тощо. З таких самих позицій слід розглядати й споживчу вартість робочої сили. Остання корисна для покупця саме тим, що ця робоча сила здатна створювати більше вартості, ніж її потрібно для повного задоволення потреб людини, тобто для повноцінного відтворення робочої сили. Людина, як жива істота, що здійснює обмін речовин між собою і природою, на відміну від усіх інших живих істот, робить це свідомо, а головне, застосовує при цьому знаряддя праці. І перше, і друге веде до того, що людина створює більше благ, ніж їй потрібно на даний момент. І з розвитком продуктивних сил ця здатність завдяки, головним чином, удосконаленню знарядь праці постійно посилюється.

Отже, в умовах товарного виробництва, **споживча вартість товару робоча сила** полягає в її здатності створювати вартість більшу за вартість самої робочої сили. Саме ця властивість і приваблює капіталіста чи підприємця. Ніхто не буде наймати робітника (купувати його робочу силу), якщо вартість цього товару буде більшою або буде дорівнювати тій вартості, яку робоча сила може створити в процесі праці.

6.3. Процес виробництва як процес зростання вартості.

Для того щоб виготовляти товари підприємцю необхідно мати засоби праці і робочу силу. Для цього він на свої гроші купує товар, який представлений цими елементами продуктивного капіталу. Ці акти здійснюються на різних ринках, а саме на ринку засобів виробництва і на ринку праці. На обох ринках, як і загалом у товарному виробництві, діє закон вартості, а він передбачає обмін еквівалентів. Тобто, купуючи сировину, машини, обладнання тощо, підприємець віддає за це відповідний еквівалент у грошовій формі. Те саме відбувається і на ринку праці, де підприємець і продавець своєї робочої сили виступають як рівні власники товару, і обмін здійснюється на еквівалентній основі. Зрозуміло, що в реальних актах купівлі-продажу робочої сили один (покупець) буде намагатись купити цей товар

нижче за його вартість, а інший (продавець) продати вище за вартість. Тобто в конкретних умовах мінова вартість товару робоча сила відхиляється під дією багатьох чинників (попит і пропозиція на робочу силу, співвідношення сили й організованості покупців і продавців, стан економіки тощо) від вартості, але ці відхилення ніяк не порушують дії закону вартості.

Цей перший акт перетворення грошей на капітал здійснюється у сфері обігу. Його можна відобразити в такому вигляді:

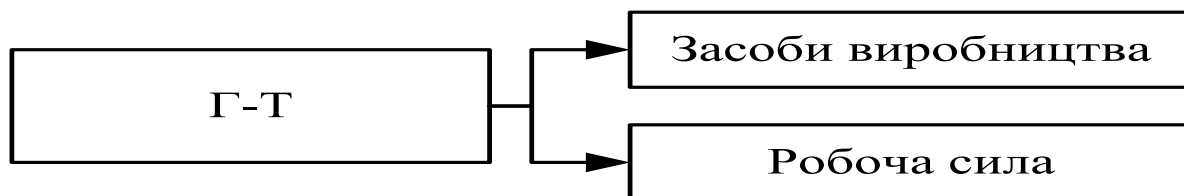

Рис. 6.1. Перший акт перетворення грошей на капітал

Та частка капіталу, яка представлена засобами виробництва, у процесі створення товару не змінює свої вартості, її частина повністю входить у вартість нового товару. Якщо, наприклад, виробник виготовляє кухонні столи, то він на це витрачає певну кількість сировини у вигляді дошок, металу, цвяхів тощо. Вартість цієї частини капіталу не змінюється. Робітник своєю конкретною працею повністю перенесе її на вартість нової продукції (на вартість стола). Абсолютно така сама ситуація і стосовно засобів праці (верстатів, обладнання, приладів тощо), з тією лише різницею, що їх вартість увійде в новостворену продукцію тільки частково, у міру зношення (це так звана амортизація), але й ця частка застосованого в процесі виробництва капіталу не змінить своєї вартості.

Частину продуктивного капіталу, яка перетворюється на засоби виробництва і не змінює величини своєї вартості у процесі виробництва, К. Маркс назвав **постійним капіталом** і позначив буквою (с) (від лат. constant - постійний).

Друга частина капіталу, яка авансується на купівлю робочої сили, у процесі виробництва зростає. Найманий робітник своєю абстрактною працею не приносить, а відтворює вартість власної робочої сили і окрім того, створює додаткову вартість. **Додаткова вартість (т)** - це вартість, створена найманим працівником понад вартість його товару робоча сила і безкоштовно привласнена власником засобів виробництва.

Частину продуктивного капіталу, яка витрачається на купівлю робочої сили і в процесі виробництва змінює свою вартість, К. Маркс назвав **змінним капіталом** – (v) (від англ. variable - змінний). Отже, відповідно до функціональної ролі засобів виробництва і робочої сили у створенні додаткової вартості капітал поділяється на постійний та змінний.

Таким чином структура вартості виробленого товару має наступний вигляд:

$$W = c + v + m,$$

де W – вартість товару; c – постійний капітал; v – змінний капітал; m – додаткову вартість.

Відношення додаткової вартості до змінного капіталу називається **нормою додаткової вартості (m')**:

$$m' = \frac{m}{V} 100\%$$

Норма додаткової вартості показує в якій пропорції робочий час поділяється на необхідний і додатковий, а новостворена вартість – на вартість що дорівнює величині змінного капіталу, і додаткову вартість. Тому норма додаткової вартості є вираженням рівня експлуатації найманої праці, вона показує, скільки часу протягом робочого дня найманий працівник працює на себе і скільки на власника засобів виробництва.

Не менше значення має і показник **маси додаткового продукту (M)**:

$$M = \frac{m'}{v} V,$$

де m' - норма додаткового продукту; V - кількість найманих працівників; v - вартість робочої сили (заробітна плата одного робітника).

Кожний підприємець зацікавлений у збільшенні маси і норми додаткової вартості. Цієї мети можна досягти за допомогою різних методів (способів) отримання останньої. Ними є абсолютна і відносна додаткова вартість.

Виробництво **абсолютної додаткової вартості** реалізується шляхом збільшення тривалості робочого дня, а отже, і збільшенням додаткового робочого часу при стабільному необхідному робочому часі.

Виробництво **відносної додаткової вартості** здійснюється продовженням додаткового робочого часу шляхом скорочення необхідного робочого часу в межах того самого робочого дня.

Надлишкова додаткова вартість виникає в результаті зниження індивідуальної вартості товарів порівняно із суспільною вартістю внаслідок зростання продуктивності праці на підприємствах, які використовують нову техніку і технологію.

6.4. Кругообіг та обіг капіталу.

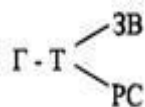
Проте капітал - це не тільки самозростаюча вартість і специфічні капіталістичні відносини. Капітал є завжди рух самозростаючої вартості в просторі і часі. Рухом капіталу є його кругообіг і обіг (кругообіг і оборот).

Кругообіг капіталу - послідовний рух, протягом якого капітал проходить три стадії (обіг, виробництво, обіг), набуває трьох функціональних форм (грошової, виробничої і товарної) і виконує певні функції. Стадії кругообігу промислового капіталу відображає формула

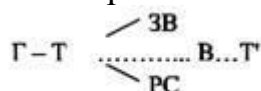
$$\begin{array}{l} \Gamma - T \quad \begin{array}{l} \swarrow \text{ЗВ} \\ \searrow \text{РС} \end{array} \quad \dots \text{В} \dots \Gamma - \Gamma. \end{array}$$

Перша стадія. Рух капіталу починається зі стадії обігу, на якій капітал

виступає у грошовій формі (Г) і виконує функцію забезпечення виробництва засобами виробництва (ЗВ) та робочою силою (РС); тобто змістом цієї стадії є створення передумов виробництва додаткової вартості:

Друга стадія. Після того як уже створенні умови для початку виробництва, починається рух капіталу безпосередньо на стадії виробництва (В). На цьому етапі капітал виступає у виробничій (або продуктивній) формі і виконує функцію виробництва товарів і створення вартості, невід'ємною частиною якої повинна бути додаткова вартість:

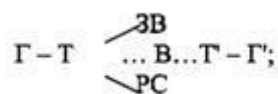
Третя стадія. Одержання підприємцем вартості та додаткової вартості неможливе, якщо капітал, тепер уже у новій функціональній формі - товарній, знову, як і на першій стадії, не пройде сфери обігу. Основною функцією капіталу в товарній формі є реалізація виробленого товару (Т') й отримання певної суми грошей (Г'), яка кількісно дорівнює Г (первісно авансовані гроші) та Аг, що і є, за визначенням К. Маркса, додатковою вартістю:

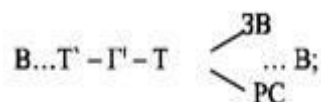
Як видно, кругообіг відбувається нормально лише за умови, якщо його різні стадії без затримок переходять одна в одну. В іншому випадку це загрожує дестабілізацією економіки.

Рух капіталу не припиняється із завершенням одного кругообігу, він постійно повторюється. У кожному кругообігу промисловий капітал послідовно набуває трьох функціональних форм, кожна з яких здійснює власний кругообіг, які представленні формулами:

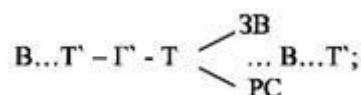
1) Кругообіг грошового капіталу:

2) Кругообіг продуктивного (виробничого) капіталу:

3) Кругообіг товарного капіталу:

Кругообіг капіталу, який розглядається не як окремий акт, а як постійно поновлюваний процес, називається оборотом капіталу. Він вимірюється часом і швидкістю.

Час обороту капіталу - це період, протягом якого ресурси проходять сфери виробництва та обігу і повертаються до вихідної (грошової) форми. Час

обороту капіталу складається з двох частин: 1) часу виробництва; 2) часу обігу. Час виробництва включає в себе робочий період, перерви у процесі праці, час у виробничих запасах, а час обороту - час продажу, придбання продукції та час придбання факторів виробництва.

Швидкість обороту капіталу. Оскільки час обороту індивідуальних капіталів неоднаковий (у деяких галузях він триває кілька років, а в деяких - значно менше і може тривати кілька місяців, тижнів або днів), то для здійснення аналізу швидкості обороту необхідно мати якусь загальну міру. Такою мірою прийнято вважати рік - 360 днів. Швидкість обороту капіталу вимірюється кількістю оборотів за рік:

$$N = 360/o, \text{ або } n = 0/o,$$

де n - кількість оборотів за рік;

360 - кількість днів у році;

o - тривалість одного обороту.

Підприємці завжди намагаються скоротити час обороту капіталу або прискорити швидкість його обороту, оскільки при тій самій величині авансованого капіталу це дасть можливість отримувати більше додаткової вартості. Чинниками, які визначають швидкість обороту промислового капіталу, є його структура та спосіб перенесення вартості на товари.

Відповідно до способу перенесення вартості на створений продукт капітал у виробничій формі поділяється на основний та оборотний.

До **основного капіталу** відносять будівлі, споруди, машини, обладнання та ін. Вони багато разів використовуються у виробничих циклах і переносять свою вартість на готовий продукт частинами, в міру їхнього зносу.

До **оборотного капіталу** відносять сировину, допоміжні матеріали, паливо, та ін.. Вони використовуються повністю за один виробничий цикл і протягом нього переносять свою вартість на готовий продукт. До оборотного капіталу належать також вартість робочої сили, яка набирає форми фонду заробітної плати.

ВИСНОВКИ

1. Сучасна економічна наука трактує капітал як складну, багатоаспектну категорію і на сьогодні сформувалися такі основні підходи до його визначення: предметно-функціональний, монетаристський (грошовий) соціально-економічний.

2. Робоча сила, як і будь-який інший товар, має дві властивості: вартість і споживчу вартість. Вартість товару робоча сила визначається вартістю всіх товарів і послуг, необхідних для відтворення здатності до праці людини та утримання членів його сім'ї. Споживча вартість товару робоча сила полягає в її здатності створювати вартість більшу за вартість самої робочої сили. Саме ця властивість і приваблює капіталіста чи підприємця.

3. Частина капіталу, яка авансується на купівлю робочої сили, у процесі виробництва зростає. Найманий робітник своєю абстрактною працею не приносить, а відтворює вартість власної робочої сили і окрім того, створює

додаткову вартість. Додаткова вартість - це вартість, створена найманим працівником понад вартість його товару робоча сила і безкоштовно привласнена власником засобів виробництва. Частина продуктивного капіталу, яка витрачається на купівлю робочої сили і в процесі виробництва змінює свою вартість і називається змінним капіталом. Отже, відповідно до функціональної ролі засобів виробництва і робочої сили у створенні додаткової вартості капітал поділяється на постійний та змінний.

4. Норма додаткової вартості показує в якій пропорції робочий час поділяється на необхідний і додатковий.

5. Капітал є завжди рух самозростаючої вартості в просторі і часі. Рухом капіталу є його кругообіг і обіг (кругообіг і оборот). Кругообіг капіталу - послідовний рух, протягом якого капітал проходить три стадії (обіг, виробництво, обіг), набуває трьох функціональних форм (грошової, виробничої і товарної)

6. Кругообіг капіталу, який розглядається не як окремий акт, а як постійно поновлюваний процес, називається оборотом капіталу. Він вимірюється часом і швидкістю.

7. Відповідно до способу перенесення вартості на створений продукт капітал у виробничій формі поділяється на основний та оборотний.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 6, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Авансований капітал;	моральне зношення основного капіталу;
амортизація;	норма додаткової вартості;
витрати капіталу;	норма прибутку;
додаткова вартість;	оборотний капітал;
змінний капітал;	основний капітал;
капітал як економічна категорія;	постійний капітал.
маса додаткової вартості;	
маса прибутку;	

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Частка авансованого промислового капіталу, вкладена у засоби виробництва та перенесена конкретною працею на новостворений продукт, не збільшуючи його вартості.

2. Частка авансованого промислового капіталу, вкладена в найом робочої сили, яка змінює свою вартість у процесі виробництва і стає джерелом додаткової вартості.

3. Вартісна форма додаткового продукту, створеного додатковою працею найманих робітників.

4. Самозростаюча вартість; вартість, яка дає додаткову вартість.
5. Абсолютний розмір прибутку в грошовому вираженні.
6. Показник, який характеризує ступінь прибутковості капіталу як відсоткове відношення маси прибутку до всього авансованого капіталу.
7. Безперервно повторюваний кругообіг капіталу, що визначається не як окремий акт, а як періодичний процес.
8. Процес руху капіталу, який забезпечує його відтворення і створення додаткової вартості та охоплює стадії, де капітал послідовно набуває трьох різних форм.
9. Складова промислового капіталу, яка функціонує у формі засобів виробництва протягом кількох виробничо-технологічних циклів, переносячи свою вартість на вироблену продукцію частками.
10. Частка промислового капіталу, яка впродовж одного періоду виробництва втрачає свою стару споживну вартість, повністю переносячи її у вартість виробленого товару.
11. Процес поступового перенесення вартості основного капіталу на вироблену продукцію в міру його зношення.
12. Зношення основного капіталу, яке відбувається в процесі виробничого використання його елементів, а також під впливом навколишнього природного середовища.
13. Техніко-економічне старіння елементів основного капіталу, що виявляється у втраті доцільності їх подальшої експлуатації через появу дешевших або досконаліших засобів праці.
14. Виражене у відсотках відношення річної суми амортизації до вартості елементів основного капіталу.
15. Метод амортизації, пов'язаний із завищенням норм амортизації та штучним скороченням нормативного строку функціонування засобів праці.
16. Відношення величини додаткової вартості до змінного фактора, виражене у відсотках.
17. Абсолютна величина додаткової вартості.
18. Відношення вартості постійного капіталу до вартості змінного.
19. Витрати постійного капіталу на купівлю засобів виробництва і змінного – робочої сили.
20. Однаковий прибуток на рівновеликі капітали незалежно від того, в яких галузях виробництва їх застосовують.
21. Частка обороту капіталу, яка складається з робочого періоду, часу перерв у процесі праці, часу знаходження у виробничих запасах.
22. Частка обороту капіталу, яка складається з періоду придбання та доставки засобів виробництва та періоду реалізації виробленої товарної продукції і перебування її у товарних запасах.
23. Сукупність витрат виробництва і середнього прибутку на капітал.
24. Промисловий капітал, вкладений у засоби виробництва та робочу силу.

Терміни і поняття

а) авансований капітал;	о) норма додаткової вартості;
б) амортизація;	п) норма прибутку;
в) органічна будова капіталу;	р) обіг капіталу;
г) витрати капіталу;	с) оборотний капітал;
д) додаткова вартість;	т) основний капітал;
е) змінний капітал;	у) постійний капітал;
ж) капітал як економічна категорія;	ф) прискорена амортизація;
и) кругообіг капіталу;	х) середній прибуток;
к) маса додаткової вартості;	ц) фізичне зношення основного капіталу;
л) маса прибутку;	ч) ціна виробництва;
м) моральне зношення основного капіталу;	ш) час виробництва;
н) норма амортизації;	щ) час обігу.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Виберіть правильне визначення основного капіталу:

- а) частка авансованого капіталу, що перетворюється на засоби виробництва, не змінюючи процесі праці своєї вартості;
- б) капітал, що повністю задіяний у процесі виробництва і переносить свою вартість на створений продукт частками у міру зносу;
- в) сукупність усіх засобів праці та предметів споживання;
- г) правильно – пп. а, в.

2. З названих витрат до чистих витрат обігу належить:

- а) витрати на транспортування товарів;
- б) оплата праці торгових працівників, витрати на рекламу, утримання торговельних контор;
- в) витрати на пакування товарів, їх збереження;
- г) правильна відповідь відсутня.

3. Споживна вартість робочої сили полягає у здатності:

- а) виготовляти товари;
- б) створювати вартість;
- в) створювати вартість більшу, ніж коштує робоча сила;
- г) створювати споживну вартість.

4. Централізація капіталу – це:

- а) збільшення капіталу за рахунок капіталізації додаткової вартості;
- б) збільшення числа індивідуальних капіталів;

- в) зосередження вже сформованих капіталів у руках зменшеного числа самостійно функціонуючих капіталістів;
- г) правильно – пп. а, б.

5. Напрямок виробництва абсолютної додаткової вартості:

- а) збільшення тривалості робочого дня, підвищення інтенсивності праці на окремих підприємствах;
- б) підвищення продуктивності праці в суспільному виробництві;
- в) підвищення продуктивності праці на окремому підприємстві;
- г) правильна відповідь відсутня.

6. Неможливість продажу праці робітника капіталісту найбільшою мірою доводить те, що:

- а) праця не має вартості;
- б) праця – цілеспрямована і доцільна діяльність людини, під час купівлі-продажу робочої сили її не існує;
- в) у разі продажу праці неможливе одержання додаткової вартості;
- г) продаж праці працівника можлива.

7. Капіталіст не одержить додаткової вартості, якщо:

- а) оплата робочої сили здійснюється за її вартістю;
- б) оплата робочої сили нижче її вартості;
- в) у вигляді заробітної плати працівник одержує всю новостворену вартість;
- г) у будь-якому випадку капіталіст отримає додаткову вартість.

8. Категорія органічної будови капіталу відображає:

- а) співвідношення між двома частками додаткової вартості, що використовується як фонд нагромадження капіталу і фонд споживання капіталіста;
- б) відношення маси засобів виробництва до кількості живої праці;
- в) вартісна будова капіталу, оскільки вона зумовлена його технічною будовою і відбиває зміну в останньому;
- г) правильно – пп. а, б, в.

9. Абсолютна додаткова вартість – це:

- а) додаткова вартість, отримана за рахунок скорочення необхідного і відповідного збільшення додаткового робочого часу;
- б) додаткова вартість, отримана за рахунок підвищення продуктивності праці;
- в) додаткова вартість, отримана за рахунок подовження робочого дня та інтенсифікації праці;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. Назвіть правильне визначення оборотного капіталу:

- а) частка авансованого капіталу, витрачена на придбання робочої сили, яка змінює свою величину в процесі виробництва;
- б) частка авансованого капіталу, що повністю переносить свою вартість на продукт і повністю повертається в грошовій формі протягом кожного обороту;
- в) сукупність засобів праці і предметів праці;
- г) капітал, що повністю задіяний у процесі виробництва і переносить свою вартість на створений продукт частками у міру зносу.

11. Оборотні засоби – це:

- а) усі засоби підприємства в обігу;
- б) сукупність оборотних фондів і фондів обігу;
- в) кошти підприємства;
- г) сукупність усіх засобів праці та предметів споживання.

12. Правильне визначення обороту капіталу – це:

- а) рух капіталу в сфері обігу;
- б) кругообіг, обумовлений не як окремий акт, а як періодичний процес;
- в) зміна товарної форми капіталу на грошову;
- г) правильна відповідь відсутня.

13. Капітал поділяється на основний і оборотний:

- а) у товарній формі;
- б) у грошовій формі;
- в) у продуктивній формі;
- г) в усіх формах.

14. Шлях відшкодування додаткових витрат обігу:

- а) включення їх у величину вартості товару;
- б) відрахування зі знову створеної вартості товару;
- в) відшкодовують за рахунок отриманого прибутку;
- г) за рахунок державних дотацій.

15. Відносна додаткова вартість – це:

- а) додаткова вартість, отримана завдяки скороченню необхідного і відповідному збільшенню додаткового робочого часу;
- б) додаткова вартість, отримана шляхом підвищення інтенсивності праці;
- в) додаткова вартість, отримана шляхом збільшення робочого дня;
- г) будь-що з переліченого залежно від стану економіки країни.

16. Умова перетворення робочої сили на товар:

- а) виникнення товарного господарства і зростання продуктивності праці;
- б) власник робочої сили стає позбавленим засобів виробництва, і особисто вільним;
- в) здатність виготовляти товар і прагнення до прибутку;
- г) власник робочої сили бажає приносити користь суспільству.

17. Надлишкова додаткова вартість – це:

- а) додаткова вартість, отримана завдяки скороченню необхідного і відповідному збільшенню додаткового робочого часу;
- б) додаткова вартість, отримана шляхом підвищення продуктивності праці на окремому підприємстві понад середній рівень;
- в) додаткова вартість, отримана у результаті подовження робочого дня і збільшення інтенсивності праці;
- г) правильно – пп. а, в.

18. Джерело оплати праці працівників, зайнятих у сфері товарного обігу:

- а) частина торговельного прибутку;
- б) частина необхідного продукту, створеного у виробничій сфері;
- в) додаткова вартість, створена в сфері виробництва;
- г) правильна відповідь відсутня.

19. Додаткова вартість створюється:

- а) при купівлі засобів виробництва;
- б) при купівлі найманої праці;
- в) в процесі виробництва;
- г) при продажу готової продукції.

20. Механізм самозростання вартості:

- а) нееквівалентний обмін;
- б) експлуатація засобів виробництва;
- в) експлуатація найманої праці;
- г) вірна відповідь відсутня.

21. Промисловий капітал, вкладений у засоби виробництва та робочу силу – це:

- а) постійний капітал;
- б) основний капітал;
- в) оборотний капітал;
- г) вірна відповідь відсутня.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Первісне нагромадження капіталу – це відокремлення виробників одне від одного і перетворення їх у самостійних товаровиробників.
2. Гроші стають капіталом лише тоді, коли приносять додаткову вартість.
3. Додаткова вартість створюється у результаті товарного обігу.
4. Вартість робочої сили полягає у здатності працівника в процесі праці створювати нову вартість.
5. У процесі найму робітник продає свою працю.
6. Прагнення додаткової вартості виступає основним рушійним мотивом будь-якого підприємництва, скерованого на отримання прибутку.
7. Гроші, товари, засоби виробництва самі по собі є капіталом у політекономічному розумінні.
8. Норма прибутку, за інших рівних умов, обернено пропорційна нормі додаткової вартості.
9. Норма додаткової вартості не може бути сталою.
10. Основою експлуатації найманої праці є економічний примус.

Вправа 4. Виконайте завдання:

1. Авансований капітал дорівнює 150 тис. дол. Органічна будова капіталу становить 4:1. Норма додаткової вартості – 300%. На підприємстві працює 100 робітників. Яку величину додаткової вартості створює один робітник?
2. Вироблено продукції на суму 1200 од. Вартість спожитих у процесі виробництва засобів виробництва – 670 од., додаткова вартість – 400 од. Чому дорівнює новостворена вартість?
3. Вартість товару 150 од., витрати засобів виробництва 30 од., норма додаткової вартості 200%. Визначте витрати виробництва на даному підприємстві.
4. Вартість засобів виробництва, перенесена на продукт упродовж робочого дня – 50 дол. Денна вартість робочої сили – 10 дол. Вартість готового продукту – 80 дол. Визначте новостворену вартість.
5. Маса прибутку становить 210 тис. од., підприємець виділяє у фонд споживання 100 тис. од. Визначте норму нагромадження.
6. Вартість виготовлених товарів становить 125 тис. од., витрати виробництва дорівнюють 75 тис. од. Визначте величину додаткової вартості.
7. Авансований капітал дорівнює – 1000 дол., у тому числі постійний капітал – 800 дол., робочий день – 10 год.; вартість, створювана абстрактною працею протягом години, дорівнює 50 центам, денна вартість робочої сили – 2 дол. Визначте масу додаткової вартості, створеної на підприємстві.
8. Авансований капітал дорівнює 112 тис. дол., постійний капітал – 62 тис. дол. Наприкінці року капіталіст привласнив 100 тис. дол. додаткової вартості. Яка ступінь експлуатації?
9. На одному підприємстві робітники працюють 9 год., з яких 3 потрібні

для відшкодування вартості робочої сили. Яка ступінь експлуатації?

10. Норма додаткової вартості – 200 %. Величина змінного капіталу – 10 млн. дол. Підрахуйте масу додаткової вартості.

11. Спочатку робочий день становив 10 год., причому додатковий час на годину більше необхідного часу. Припустимо, що година праці створює вартість у 2 дол. Підприємцю вдалося за рахунок подовження робочого дня отримати додатково 6 дол. На скільки відсотків зросла норма додаткової вартості?

12. Робочий день становить 10 год., одна половина з яких – необхідний робочий час, а друга – додатковий. Припустимо, що підприємцю вдалося скоротити необхідний робочий час з 5 до 4 год. На скільки збільшився ступінь експлуатації робітників?

13. Припустимо, за годину створюється вартість у 2 дол. Денна вартість робочої сили внаслідок зростання продуктивності праці знизилася з 10 до 8 дол. Визначте необхідний робочий час після зростання продуктивності праці.

ТЕМА 7. РИНОК: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ІНФРАСТРУКТУРА.

Товарне виробництво у сучасних умовах реалізується через систему ринкового господарства. Ринок представляє собою специфічну форму економічних відносин з приводу обміну товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів. Дана тема розкриває сутність та функції ринку, механізм функціонування ринку, який включає в себе попит, пропозицію та ціну. Аналізуються закони попиту і пропозиції та фактори, які на них впливають, розглядається механізм встановлення ринкової рівноваги, а також сутність та елементи інфраструктури ринку.

7.1 Сутність ринку та його основні функції.

У результаті виникнення суспільної праці, приватної власності на засоби виробництва, поділу праці та економічного відокремлення виробників суспільне виробництво набуває товарної форми, яка стає пануючою, а грошові відносини починають опосередковувати практично всі відносини суспільства. Все це створило передумови для виникнення ринку як невід'ємного атрибуту товарного господарства. Через ринок здійснюється переважна більшість економічних процесів. Це специфічна форма економічних взаємовідносин, що пов'язує між собою різних господарюючих суб'єктів. Він опосередковує виробництво й споживання, і тому перебуває під їхнім впливом, а також сам впливає на них. На ринку з'ясовуються реальні потреби суспільства. Ринок показує виробникам, що виробляти і в якій кількості. Нарешті, на ринку визначається вартість результатів людської діяльності, в тому числі й товарів.

Ринок - це складне й багатогранне явище. **Ринок** — система економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів.

Ринкова економіка складається з великої кількості окремих ринків. Кожен вид ринку має свої особливості але всі вони тісно пов'язані й органічно взаємодіють: якщо відбувається порушення в одному з них, то це викликає збої в роботі інших і системи в цілому.

Найчастіше ринки розділяють за наступними критеріями:

1. За предметом купівлі-продажу: ринок товарів, ринок послуг, капіталу, фінансово-кредитний ринок, валютний ринок, ринок трудових ресурсів, ринок інформації тощо.

2. За територіальною ознакою ринок може бути внутрішнім і зовнішнім. Внутрішній може бути національним (весь внутрішній ринок даної країни, обмежений рамками її кордонів), регіональним (ринок окремого територіального підрозділу), локальним (ринок якоїсь місцевості, яка включає певну сукупність населених пунктів).

3. Ринки бувають збалансовані і незбалансовані. Збалансований ринок, на

якому підтримується повна відповідність між попитом і пропозицією. В умовах збалансованого ринку забезпечується повна реалізація всіх запропонованих товарів, а також найбільш повне задоволення платоспроможного попиту. Незбалансований ринок - той, на якому немає повної відповідності між попитом і пропозицією. Кількісна незбалансованість ринку може виявитися як у надмірному перевищенні пропозиції над попитом, що ускладнює реалізацію товарів (профіцитний ринок), так і в перевищенні попиту над пропозицією, що створює напругу на ринку й ускладнює задоволення попиту (дефіцитний ринок).

Виокремимо найважливіші функції ринку.

1. Функція регулювання. Ринок регулює всі економічні процеси — виробництво, обмін, розподіл та споживання, визначаючи пропорції і напрями розподілу економічних ресурсів на мікро- та макрорівні за рахунок розширення або звуження попиту й пропозиції.

2. Функція стимулювання. Ринок спонукає виробників товарів і послуг до зниження витрат, підвищення якості та споживчих властивостей товарів. Він створює дієвий механізм мотивації праці, стимулює підвищення ефективності економіки на основі впровадження найпередовіших досягнень НТП.

3. Розподільча функція. Доходи виробників і споживачів у ринковій економіці диференціюються через ціни, зумовлюючи соціальне розшарування суспільства за доходами.

4. Функція санації. Ринок через конкуренцію очищає економічне середовище від неконкурентоспроможних господарств і підтримує найефективніші. Цей механізм санації економічного довкілля деперсоніфікований і тому не може бути упередженим і несправедливим.

5. Алокаційна функція. Ринок забезпечує виробництво оптимальної комбінації товарів та послуг за допомогою найефективнішої комбінації ресурсів.

6. Інформативна функція. Ринок через ціни інформує виробника, торговця, споживача про те, що вигідно виробляти й купувати, а що — ні, скільки чого треба запропонувати, на які верстви населення варто орієнтуватися у своїй господарській діяльності тощо.

7. Функція інтеграції. Ринок об'єднує суб'єктів економічної системи в одне ціле, сприяючи формуванню єдиного економічного простору як у межах окремої держави, так і в межах світової економіки.

Об'єктами ринкових відносин, тобто купівлі і продажу та конкуренції, стають усі результати суспільної діяльності. Ними можуть бути матеріальні продукти праці (засоби виробництва, предмети споживання, послуги, нерухомість); інтелектуальні продукти праці (інформація, наукові ідеї); робоча сила; цінні папери; валюта, позичкові капітали тощо.

На початку формування ринкових відносин основними суб'єктами були безпосередньо виробники і споживачі товарної продукції. Потім у міру свого розвитку і відокремлення в самостійні галузі торгівлі і грошового обігу активними учасниками ринкових відносин стають торгівельні і фінансові посередники.

Основними суб'єктами ринкових відносин є:

- 1) домогосподарства – економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, що постачають ресурси і використовують отримані гроші для придбання товарів і послуг з метою задоволення власних потреб;
- 2) фірма або підприємство – це економічна одиниця, яка використовує фактори виробництва і виготовляє продукцію для задоволення потреб споживачів, прагне максимізувати свій прибуток;
- 3) держава – це самостійний суб'єкт ринку, до складу якого входять урядові установи, що здійснюють економічну, політичну та використовують юридичну владу для забезпечення умов господарювання всіх суб'єктів економіки.

Основні суб'єкти господарської діяльності взаємодіють між собою і здійснюють безперервний кругообіг ресурсів, товарів, послуг.

Кон'юнктура ринку - це сукупність економічних умов, що складаються на ринку в кожний даний момент, від яких залежить процес реалізації. Кон'юнктура ринку визначається економічними показниками, які характеризують стан ринку. Це співвідношення попиту і пропозиції, рівень цін, місткість ринку, платоспроможні можливості споживачів, стан товарних запасів та ін.

Обов'язковими умовами функціонування ринку є конкуренція і вільне підприємництво.

7.2. Попит та фактори, що його визначають.

Механізм функціонування ринку містить у собі такі елементи як попит, пропозиція і ціна. Процес функціонування ринкового механізму визначає ступінь ефективності ринкової економіки. Сам ринковий механізм забезпечує свою стабільність. Реалізується це через завдання, які ставить перед собою кожен учасник ринкових відносин: прагнення максимуму прибутків і раціоналізація вибору. Отже, ринкова система за своєю природою є саморегульованою системою і отримала назву «вільного ринку», ідея якого належить класику політичної економії А. Сміту.

Термін "попит" в економічній науці означає платоспроможну потребу, тобто потребу, яку суб'єкт здатний оплатити. Із такого визначення випливає, що попит на той чи інший товар (послугу) залежить від ціни.

Попит – кількість продукту, що може бути куплений за різних можливих цін, якщо всі інші умови обміну залишаються незмінними. Виділяють індивідуальний, ринковий й сукупний попит.

Обернена залежність між ціною і обсягом попиту називається законом попиту. Якщо зобразити цю залежність графічно, отримаємо криву попиту (див. рис. 7.1).

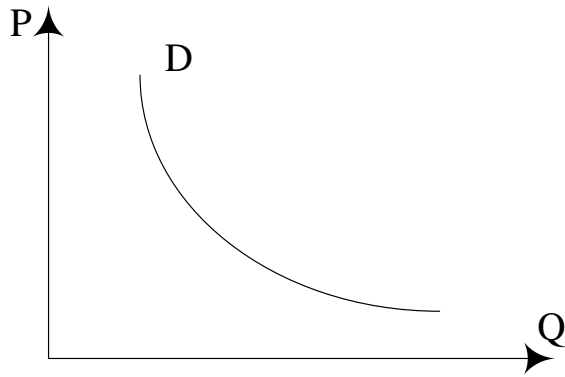

Рис. 7.1. Крива попиту.

Закон попиту відображає економічну поведінку споживача. Те, що споживач готовий купити більше товару за нижчою ціною пояснюється, по-перше, тим, що дохід споживача завжди обмежений, тому об'єктивно за меншу ціну він може купити більше товару; по-друге, в економіці діє закон спадної граничної корисності, зміст якого полягає в тому, що кожна наступна одиниця товару приносить менше задоволення, ніж попередня, і тому споживач готовий придбати кожен наступну одиницю товару за меншу ціну; по-третє, така поведінка пояснюється ефектами доходу і заміщення.

Існує принципова різниця між зміною величини попиту (обсягу попиту) і зміною попиту (попиту в цілому). До зміни величини (обсягу) попиту на товар призводить зміна цінового фактора, тобто ціни самого товару. Це спостерігається в процесі переміщення від однієї до іншої точки кривої попиту (D), яка залишається незмінною. Якщо змінюються нецінові фактори, то крива попиту зміщується сама.

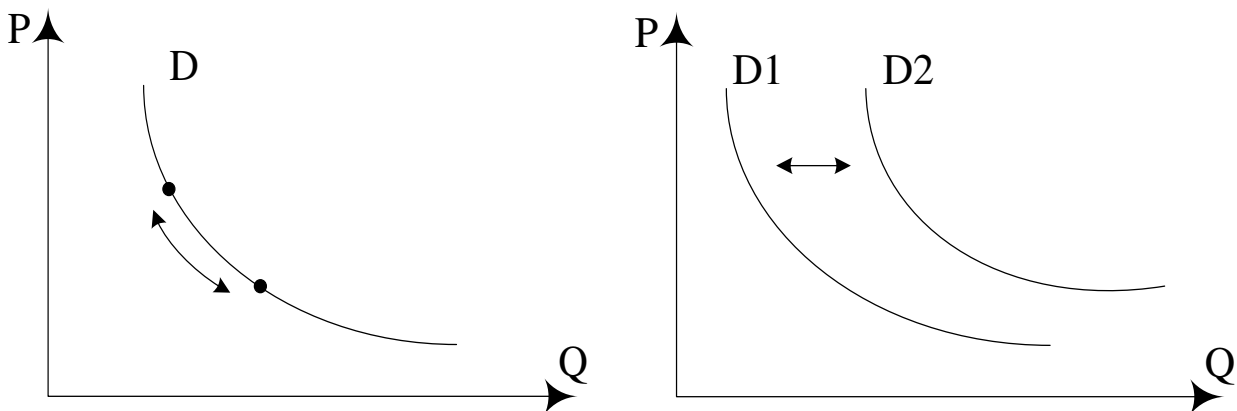

Рис. 7.2. Зрушення кривої попиту під впливом нецінових факторів.

До таких нецінових факторів відносять наступні:

- зміна споживчих переваг, яка може відбуватися внаслідок зміни потреб, моди, під впливом реклами тощо;
- кількість покупців (збільшення кількості покупців підвищує ринковий попит і навпаки);

- доходи споживачів;
- цінові очікування споживачів (очікування зростання цін у майбутньому збільшує поточний попит і навпаки);
- ціни на інші товари. Якщо зростає ціна на товар-субститут (взаємозамінний товар), то попит на нього знижується, а на його заміник — підвищується. Наприклад, подорожчання олії зумовлює скорочення попиту на неї і зростання попиту на маргарин. Якщо зростає ціна на товар-комплемент (доповнюючий), то попит на цей товар зменшується. Наприклад, зростання ціни на бензин змушує власника автомобіля менше користуватися ним, а відтак зменшується попит і на мастила, гальмівну рідину тощо.

7.3. Пропозиція та фактори, що її визначають.

Пропозиція – це кількість товарів та послуг, який виробники хочуть і можуть поставити на ринок за різною ціною за певний проміжок часу.

Прямий зв'язок між ціною і кількістю запропонованого на ринку товару називається законом пропозиції. Зміст **закону пропозиції** полягає в тому, що чим вища ціна (за інших однакових умов), тим більше товару за такою ціною товаровиробники готові запропонувати на ринок упродовж певного проміжку часу, і навпаки, чим нижча ціна, тим менше товарів виробник бажатиме і зможе поставити на ринок. Якщо зобразити цю залежність графічно, отримаємо криву пропозиції (рис. 7.3).

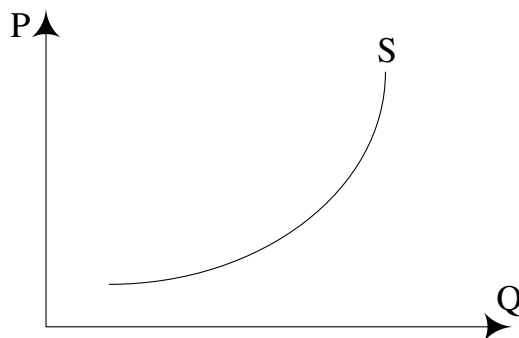

Рис. 7.3. Крива пропозиції.

Існує принципова різниця між зміною величини пропозиції (обсягу пропозиції) і зміною пропозиції (пропозиції в цілому). До зміни величини (обсягу) пропозиції товару призводить зміна цінового фактора, тобто ціни самого товару. Це спостерігається в процесі переміщення від однієї до іншої точки кривої пропозиції (S), яка залишається незмінною. Якщо змінюються нецінові фактори, то крива пропозиції зміщується сама.

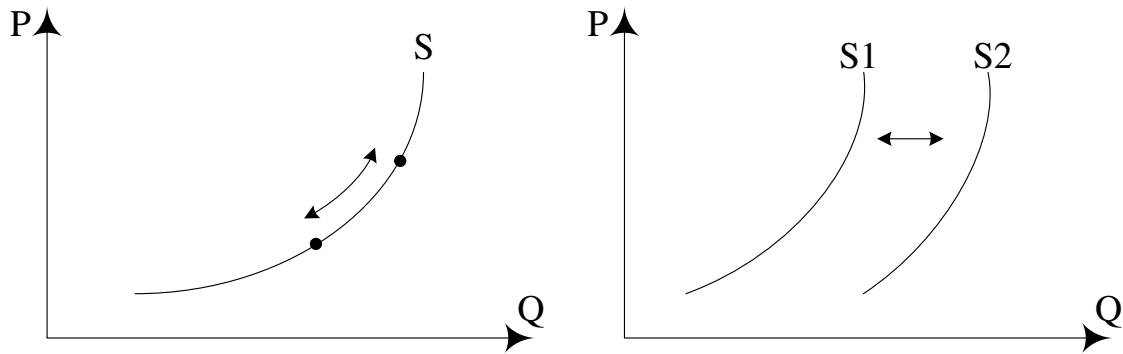

Рис. 7.4. Зрушення кривої пропозиції під впливом нецінових факторів.

До таких нецінових факторів відносять наступні:

- технологічний прогрес. Застосування нових технологій дає змогу зменшити собівартість одиниці продукції. Це сприяє розширенню пропозиції товару на ринку, відтак крива пропозиції зсувається праворуч.

- зміна цін на ресурси. Зростання цін на ресурси (за інших незмінних умов) призводить до збільшення витрат виробництва, зростання собівартості продукції, що змушує підприємця скорочувати пропонування свого товару. Тому крива пропозиції зсувається ліворуч.

- зміна цін на споріднені товари. Якщо, наприклад, ціна на маргарин зростає, а на йогурти залишається незмінною, то підприємець, що виробляє йогурти, шукатиме альтернативний спосіб застосування своїх ресурсів і, вірогідно, спрямує їх на виробництво маргарину, зменшивши тим самим виробництво йогуртів. При цьому крива пропозиції йогуртів зрушиться ліворуч.

- зміни у бюджетно-податковій політиці. У випадку зростання ставки оподаткування крива пропозиції (за інших однакових умов) зміститься ліворуч. Якщо ж зростатимуть дотації бізнесу, крива пропозиції зсунеться праворуч.

- цінні очікування підприємців. Оптимістичні очікування підприємців сприятимуть зсуву кривої пропозиції праворуч, а песимістичні зумовлять її зміщення ліворуч.

- кількість продавців на ринку. Збільшення кількості продавців підвищує ринкову пропозицію і навпаки.

7.4. Ринкова рівновага.

Криві індивідуальних попиту та пропозиції не дають відповіді на запитання, яка ціна є ринковою. Вони тільки показують, як змінюватиметься величина попиту та пропозиція, якщо змінюватиметься ціна, а всі інші чинники залишатимуться незмінними. На практиці **ціна рівноваги** встановлюється як загальне для попиту та пропозиції середнє значення ціни певного товару за умови збалансованості потенційних значень пропозиції та попиту. Діалектика взаємозалежності попиту і пропозиції відбивається у ринковій рівновазі.

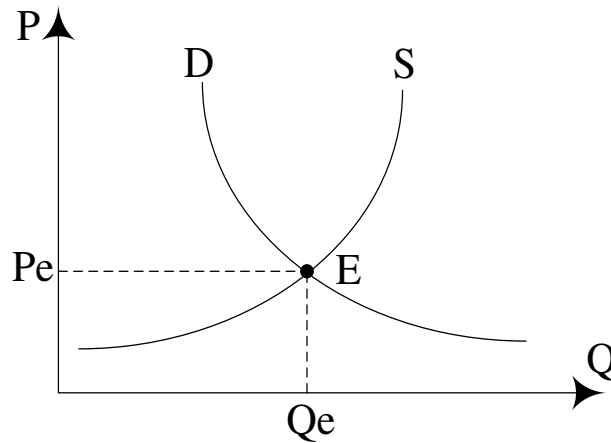

Рис. 7.5. Ринкова рівновага.

Значення ціни в усіх точках незбалансованого співвідношення попиту і пропозиції на ринку є рухливими величинами. Ціна товару зумовлюється характером і величиною нерівності між попитом і пропозицією. Так, для всіх значень співвідношення попиту і пропозиції, що лежать нижче точки рівноваги, напрям руху ціни визначається перевищенням платоспроможного попиту над пропозицією. У цьому випадку обмежена пропозиція товару на ринку і незадоволена дійсна потреба в ньому створюють конкуренцію. Найбільш дієвим аргументом у конкуренції покупців є більш висока ціна, пропонована за товар. За цих обставин ціна має підвищуватися, стимулюючи розширення пропозиції товару на ринку. Чим більше було абсолютне значення дефіциту товару на ринку, тим швидше зростатиме ціна.

Протилежна тенденція руху є характерною для ринкової кон'юнктури, що визначається надлишковою пропозицією товарів. Пануючим фактором зміни ціни товару є перенасичення ринку товарами певного виду, які не знаходять збуту. Цінова конкуренція продавців товару веде до зниження ціни і розширення за рахунок цього платоспроможного попиту.

Отже, ціна пропозиції та ціна попиту, що формуються під дією законів попиту та пропозиції, зустрічаються на ринку, щоб знайти деяку середню величину ціни – ринкову ціну товару.

Результатом діяльності ринку є встановлення рівноваги між покупцями і продавцями. Ринкова рівновага досягається за умови збігу величини попиту та величини пропозиції. Із зміною ціни величини попиту чи пропозиції змінюються. Отже, ринковий механізм – це механізм координації діяльності суб'єктів через систему цін.

7.5. Інфраструктура ринку.

Однією з важливих умов функціонування ринку є наявність добре розвинутої ринкової інфраструктури. Від того, наскільки добре вона розвинута залежить у кінцевому підсумку і ефективність функціонування ринкової

економіки. У свою чергу за рівнем розвитку ринкової інфраструктури можна скласти уявлення і про ступінь розвитку ринку, ринкових відносин у тій чи іншій країні. Тому необхідною умовою дієвості ринкових відносин є створення відповідної інфраструктури ринку.

Інфраструктура ринку — комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують нормальний режим безперебійного функціонування ринку.

Інфраструктура — це основа, підґрунтя, фундамент економічної системи та її підсистем, її внутрішня будова, що забезпечує цілісність. Завдяки інфраструктурі здійснюється рух потоків товарів і послуг від продавця до покупця.

Ринкова інфраструктура через свої елементи виконує такі основні функції: здійснює економічне та правове консультування підприємців і захист їх інтересів у державних і приватних структурах; забезпечує фінансову підтримку, кредитування, аудит, страхування; сприяє матеріально-технічному забезпеченню і реалізації продукції підприємств; регулює рух робочої сили, здійснює маркетингове, інформаційне та рекламне обслуговування тощо. Реалізація цих функцій дає можливість забезпечити більш швидкий рух товарів і послуг від виробника до споживача.

У ринковій інфраструктурі виділяють її окремі елементи, через які реалізуються її функції. Їх можна згрупувати у три блоки:

- організаційно-технічна інфраструктура, куди входять товарні біржі та аукціони, торговельні дома і торгові палати, холдінгові і брокерські компанії, ярмарки, пункти прокату і лізингу, державні інспекції, різного роду асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації та засоби оперативного зв'язку;

- фінансово-кредитна інфраструктура ринку, куди входять банки, фондові і валютні біржі, страхові інвестиційні компанії, фонди профспілок та інших громадських організацій;

- науково-дослідна інфраструктура ринку включає наукові інститути, аудиторські організації.

Крім загальної інфраструктури, яка обслуговує весь обсяг ринкових відносин, існує спеціалізована інфраструктура, яка забезпечує ефективне функціонування окремих ринків: товарів, капіталів, праці та ін. Так на ринках товарів і послуг діють підприємства оптової та роздрібною торгівлі, фірми, що забезпечують перевезення вантажів. Ринок праці обслуговують біржі праці, державні та приватні служби зайнятості, пенсійні фонди, державні центри підготовки кадрів. Функціонуючі ринки капіталу забезпечують фондові та валютні біржі, інвестиційні компанії, брокерські контори, інвестиційні банки, податкові інспекції тощо.

ВИСНОВКИ

1. Ринок - це складне й багатогранне явище. Ринок — система економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі

широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів.

2. Найчастіше ринки розділяють за наступними критеріями: за предметом купівлі-продажу, за територіальною ознакою, ринки бувають збалансовані і незбалансовані. Найважливіші функції ринку: регулювання, стимулювання, розподільча, санації, алокаційна, інформативна, інтеграції.

3. Механізм функціонування ринку містить у собі такі елементи як попит, пропозиція і ціна. Попит – кількість продукту, що може бути куплений за різних можливих цін, якщо всі інші умови обміну залишаються незмінними. Виділяють індивідуальний, ринковий й сукупний попит. Обернена залежність між ціною і обсягом попиту називається законом попиту.

4. Пропозиція – це кількість товарів та послуг, який виробники хочуть і можуть поставити на ринок за різною ціною за певний проміжок часу. Прямий зв'язок між ціною і кількістю запропонованого на ринку товару називається законом пропозиції.

5. Ціна пропозиції та ціна попиту, що формуються під дією законів попиту та пропозиції, зустрічаються на ринку, щоб знайти деяку середню величину ціни – ринкову ціну товару. Результатом діяльності ринку є встановлення рівноваги між покупцями і продавцями. Ринкова рівновага досягається за умови збігу величини попиту та величини пропозиції.

6. Інфраструктура ринку — комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують нормальний режим безперебійного функціонування ринку. У ринковій інфраструктурі виділяють її окремі елементи, через які реалізуються її функції. Їх можна згрупувати у три блоки: організаційно-технічна інфраструктура, фінансово-кредитна інфраструктура ринку, науково-дослідна інфраструктура.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 7, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Біржі;	ринкова рівновага;
закон попиту;	ринок;
закон пропозиції;	суб'єкти ринкової економіки;
інфраструктура;	товари-комплементи;
попит;	товари-субститути;
пропозиція;	центр зайнятості.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Система економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів.

2. Домашні господарства, держава, підприємці.
3. Комплекс інститутів, підприємств, організацій, які забезпечують безперервне функціонування ринку.
4. Організаційно-правова форма оптової торгівлі масовими товарами за стандартами та зразками або систематичних операцій з купівлі-продажу цінних паперів, валюти, робочої сили, угод з фрахтування.
5. Державна структура, яка опосередковує відносини між роботодавцями та найманою робочою силою.
6. Кількість товарів та послуг, які споживачі хочуть і здатні придбати на ринку за різною ціною впродовж певного проміжку часу.
7. Обсяг товарів та послуг, який виробники хочуть і здатні поставити на ринок за різною ціною впродовж певного проміжку часу.
8. Зворотний причинно-наслідковий зв'язок між ціною товару та величиною попиту.
9. Прямий причинно-наслідковий зв'язок між ціною товару та величиною пропозиції.
10. Товари, здатні задовольняти одну й ту саму потребу окремо один від одного.
11. Товари, споживання одного з яких обов'язково потребує споживання іншого.
12. Ситуація на ринку, коли підприємці пропонують за певною ціною стільки товарів, скільки споживачі здатні купити.

Терміни і поняття

а) біржі;	ж) ринкова рівновага;
б) закон попиту;	и) ринок;
в) закон пропозиції;	к) суб'єкти ринкової економіки;
г) інфраструктура;	л) товари-комплементи;
д) попит;	м) товари-субститути;
е) пропозиція;	н) центр зайнятості.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Основний чинник зміни величини пропозиції товару:

- а) витрати виробника;
- б) мода на товар;
- в) ціна товару;
- г) правильно – пп.а,б.

2. *Зміна кількості товарів, які виробники хочуть і можуть продати, пов'язана з дією нецінового чинника:*

- а) закон пропозиції;
- б) зміна пропозиції;
- в) величина пропозиції;
- г) зміна попиту.

3. *Кількість конкретного продукту, який виробник може і хоче виробити та продати тепер і за конкретною ціною:*

- а) закон пропозиції;
- б) крива пропозиції;
- в) величина пропозиції;
- г) правильна відповідь відсутня.

4. *Зміна якого чинника не викликає зрушення кривої попиту:*

- а) смаків і переваг споживачів;
- б) розміру або розподілу національного доходу;
- в) ціни товару;
- г) чисельності або віку споживачів.

5. *Зростання доходів споживачів може викликати зростання:*

- а) цін при незмінності рівноважного обсягу продукції;
- б) рівноважного обсягу продукції з одночасним підвищенням цін;
- в) рівноважного обсягу продукції завдяки збільшенню попиту та зменшенню пропозиції;
- г) правильна відповідь відсутня.

6. *Інфраструктура ринку – це:*

- а) організаційні форми зв'язку товаровиробників;
- б) інформаційна форма зв'язку товаровиробників;
- в) сукупність ринків, що відповідають структурі суспільного продукту;
- г) правильна відповідь відсутня.

7. *Зростання цін на матеріали, необхідні для виробництва товару X, призводить до зрушення:*

- а) кривої попиту праворуч;
- б) кривої пропозиції ліворуч;
- в) кривої попиту та кривої пропозиції праворуч;
- г) кривої пропозиції праворуч.

8. До безпосередніх чинників зміни попиту не належать:

- а) зміна кількості покупців;
- б) зміна доходів покупців;
- в) зміна цін на комплементарні товари;
- г) зміна збутової політики підприємства.

9. Знайдіть правильне визначення закону пропозиції:

- а) кількість пропонованого товару збільшується з підвищенням ціни і зменшується з її зниженням;
- б) кількість пропонованого товару зменшується з підвищенням ціни і збільшується з її зниженням;
- в) кількість пропонованого товару змінюється прямо пропорційно зміні цін;
- г) правильно пп. а, в.

10. При відхиленні ринкової ціни вниз від рівноважної:

- а) виникає дефіцит товарів;
- б) виникає надлишок товарів;
- в) рівновага не змінюється;
- г) правильна відповідь відсутня.

11. Яким чином попит пов'язаний з потребами?

- а) в попиті відображаються всі потреби економічного суб'єкта;
- б) в попиті відображаються найнагальніші потреби;
- в) в попиті відображаються потреби, співрозмірні з можливостями;
- г) попит відображає потреби, але у деяких випадках він може виходити за їх межі.

12. Основний мотив поведінки суб'єктів ринку:

- а) задоволення суспільних потреб;
- б) особиста економічна вигода;
- в) турбота про майбутнє країни;
- г) правильно – пп. а, б.

13. Якщо пропозиція та попит на товар зростає в рівній пропорції, то:

- а) збільшується загальна кількість проданого товару;
- б) зменшується загальна кількість товару;
- в) кількість товару залишається незмінною, а ціна на товар зменшується;
- г) правильна відповідь відсутня.

14. У якому твердженні слово “попит” слід замінити висловлюванням “величина попиту”?

- а) після підвищення ціни на авіаквитки попит на проїзд залізничним транспортом виріс;
- б) влітку 2009р. очікуване збільшення ціни на хліб викликало різке збільшення попиту на макаронні вироби;
- в) влітку попит на сонцезахисні окуляри виріс;
- г) після підвищення ціни на авіаквитки попит на послуги “Аеросвіту” впав.

15. Припустимо, намагаючись підтримати ціни на сільськогосподарські продукти на високому рівні, уряд запроваджує преміювання фермерів за скорочення посівних площ. Як це вплине на положення кривих попиту і пропозиції сільськогосподарських продуктів?

- а) зрушить криві попиту та пропозиції ліворуч;
- б) зрушить криву пропозиції праворуч, а крива попиту залишиться без змін;
- в) криві попиту та пропозиції зрушаться ліворуч;
- г) крива попиту залишиться без змін, а крива пропозиції зрушиться ліворуч.

16. Який з чинників безпосередньо не вплине на ринковий попит на молочні йогурти з фруктами?

- а) зростання доходів споживачів;
- б) підвищення закупівельних цін на молоко;
- в) зниження цін на сиркові десерти;
- г) збільшення чисельності населення.

17. Якщо ринкова ціна вища рівноважної, то:

- а) з'являється надлишок товарів;
- б) виникає дефіцит товарів;
- в) споживачі купують менше товарів;
- г) падає ціна ресурсів.

18. До інститутів інфраструктури ринку не належить:

- а) ощадкаса;
- б) лізингова компанія;
- в) трест;
- г) ярмарок.

19. Необхідна умова функціонування ринку:

- а) вільне підприємництво;

- б) готівка;
- в) низькі податки;
- г) відсутність криз в економіці.

20. До функцій ринку не належить:

- а) доведення товару до споживача;
- б) оптимізація економічних зв'язків;
- в) соціальний захист населення;
- г) забезпечення пропорційності.

21. Збільшення пропозиції відображається графічно за рахунок:

- а) зрушення кривої пропозиції праворуч;
- б) зрушення кривої пропозиції ліворуч;
- в) переміщення по кривій пропозиції праворуч угору;
- г) переміщення по кривій пропозиції ліворуч униз.

22. Інфраструктура ринку – це:

- а) характеристика якісних показників товарів;
- б) характеристика попиту, пропозиції та ціни на окремому ринку товарів;
- в) сукупність організаційних структур, що забезпечують обіг товарів та послуг;
- г) сукупність структурних елементів ринку.

23. Виберіть правильне визначення закону попиту:

- а) кількість придбаного товару зменшується із зменшенням ціни за одиницю товару;
- б) кількість придбаного товару зменшується із збільшенням ціни за одиницю товару;
- в) кількість придбаного товару не залежить від ціни за одиницю товару.

24. Збільшення попиту відображається графічно за рахунок:

- а) зрушення кривої попиту праворуч;
- б) зрушення кривої попиту ліворуч;
- в) переміщення по кривій попиту праворуч униз;
- г) переміщення по кривій попиту ліворуч угору.

25. Кон'юнктура ринку – це:

- а) характеристика якісних показників товарів;
- б) характеристика попиту, пропозиції та ціни на окремому ринку товарів;
- в) окремий вид інфраструктури ринку;
- г) елемент структури ринку.

26. Ціна рівноваги на ринку відповідає:

- а) рівновазі доходів і витрат товаровиробників;
- б) рівності цін на фактори і результати виробництва;
- в) рівновазі доходів і витрат покупця;
- г) рівності величин попиту та пропозиції.

27. Знайдіть помилкову характеристику ринку:

- а) ринок – система взаємодії різних суб'єктів господарювання;
- б) ринок – механізм узгодження економічних інтересів;
- в) ринок – засіб забезпечення соціальної рівності;
- г) правильна відповідь відсутня.

28. Не розв'язується дією ринкових механізмів саморегулювання економіки:

- а) проблема розподілу ресурсів між галузями відповідно до платоспроможних потреб суспільства;
- б) проблема інфляції;
- в) проблема зниження суспільних витрат виробництва;
- г) правильна відповідь відсутня.

29. Брокерська фірма одержує свій дохід у вигляді:

- а) різниці між ціною купівлі та ціною продажу;
- б) комісійної винагороди;
- в) відповідної торговельної надбавки до ціни;
- г) правильна відповідь відсутня.

30. До функцій товарної біржі не належить:

- а) формування ринкових цін;
- б) стабілізація ринкових цін;
- в) мінімізація ринкових цін;
- г) правильна відповідь відсутня.

31. Продукт інфраструктури ринку:

- а) матеріальні блага;
- б) транспортні послуги;
- в) посередницькі послуги;
- г) реєстрація підприємств.

32. Якщо у серпні уряд зробив заяву про підвищення закупівельних цін на цукор з 1 вересня, то:

- а) пропозиція цукру у серпні буде зростати;
- б) пропозиція цукру у серпні залишиться незмінним;
- в) пропозиція цукру у вересні буде зростати;
- г) правильна відповідь відсутня.

33. Як вплине подорожчання пального на ціну рівноваги картоплі на ринку?

- а) вона залишиться незмінною;
- б) вона зросте, оскільки підвищиться попит через зменшення доставки;
- в) вона знизиться через переключення попиту на інші товари;
- г) вона зросте через зменшення пропозиції даного товару на ринку при незмінному попиті.

34. Яка з наведених подій впливатиме на ціну свинини не так, як інші:

- а) зросла ціна яловичини;
- б) зросло число любителів свинини;
- в) різко зросли ціни на корми для худоби;
- г) лікарі не рекомендують вживати багато свинини

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Ринок – позаісторична категорія.
2. Товари X і Y комплементарні, якщо зростання ціни товару Y призведе до зменшення попиту на товар X.
3. Зміни споживчих уподобань призводять до руху величини попиту вздовж кривої.
4. Товари-субститути характеризуються прямою залежністю між ціною на один з них та величиною попиту на інший.
5. Ринок – механізм узгодження економічних інтересів різних суб'єктів господарювання.
6. Кон'юнктура ринку не залежить від рівня ринкових цін.
7. Перевищення попиту над пропозицією стимулює економічне зростання.
8. Зміна ринкових цін – один із способів зрівноваження попиту та пропозиції.
9. Конкуренція – негативний наслідок ринкових відносин.
10. Крива попиту показує, що при зниженні ціни величина попиту зростає.
11. Збільшення попиту означає рух уздовж кривої попиту в напрямку, що свідчить про зростання загальної кількості одержуваного товару.

12. Зрушення кривої пропозиції праворуч означає, що виробники пропонують більшу кількість продукту при кожному рівні цін.
13. Будь-яка зміна цін на ресурси призведе до зміни рівноваги між попитом та пропозицією праворуч або ліворуч по кривій попиту.
14. Зростання споживчих доходів викликає збільшення попиту на всі товари.
15. Якщо одночасно та рівною мірою збільшаться пропозиція товару і доходи споживачів, то ціна на товар залишиться незмінною.
16. Ринок стимулює підвищення ефективності виробництва.
17. У попиті відображаються всі потреби економічного суб'єкта.
18. Підвищення цін на послуги стільникового зв'язку призведе до зсування кривої попиту на стільникові телефони вправо.
19. Підвищення ціни на комп'ютери призведе до скорочення попиту на вершкове масло.
20. Великий неврожай пшениці у країні призводить до зсуву кривої попиту на неї вліво.
21. Структура ринку та його інфраструктура – це одне й те саме.
22. Аукціони не можна віднести до інфраструктурних елементів ринку.

Вправа 4. Виконайте завдання.

1. Розрахуйте ціну рівноваги, якщо графіки попиту та пропозиції мають такий вигляд: $Q_d = 10 - 0,5p$; $Q_s = 2 + 0,5p$.
2. Функція попиту $Q_d = 11 - p$, функція пропозиції $Q_s = 2p + 5$. Знайдіть рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажів.
3. Функції ринкового попиту та пропозиції становлять відповідно $Q_d = 100 - 4p$, $Q_s = 20 + p$. Визначте рівноважний обсяг продажу товару.
4. Функції ринкового попиту та пропозиції становлять відповідно $Q_d = 100 - 6p$, $Q_s = 20 + p$. Яким буде надлишковий попит, якщо держава зафіксує ціну на рівні $p = 10$ од.
5. Попит та пропозиція задані формулами: $Q_d = 16 - 2p$, $Q_s = 6 + 3p$. Як зміниться ринкова ціна, якщо попит зменшиться на 50%.
6. Функція попиту на товар має вигляд: $QD = 700 - P$; функція пропозиції: $QS = 2p - 200$, де P - ціна товару в гривнях, а Q - кількість в тисячах штук.
 - а) Визначте рівноважну ціну і рівноважну кількість товару.
 - б) Державними органами встановлена фіксована ціна у розмірі 200 грн. Визначте величину пропозиції, кількість продажів і величину браку (дефіциту).
 - в) Вводиться дотація виробникові у розмірі 150 грн. на одиницю проданого товару. Визначте рівноважну ціну і рівноважну кількість товару.
 - г) Вводиться податок з продажів у розмірі 150 грн. на одиницю товару. Знайти нові рівноважні величини.
7. Намалуйте криві попиту і пропозиції на ринку даного товару, використовуючи дані таблиці:

Обсяг, тис. шт.	Ціна, тис. грн.						
	100	20	130	140	150	160	170
Попит	30	25	20	18	15	10	5
Пропозиція	3	5	10	18	20	25	30

Дайте відповідь на питання:

а) чому дорівнює рівноважна ціна;

б) який рівноважний обсяг продажів;

в) якщо товар продаватимуть за ціною нижче 130 тис. грн., то що буде на ринку - дефіцит або надлишок і в якому обсязі?;

г) якщо ціна підвищиться до 160 тис. грн., яким буде надлишок товару на ринку?

8. Формула попиту $Q_d = 11 - P$, формула пропозиції $Q_s = 2p - 4$. Знайдіть рівноважну ціну і обсяг продажів аналітичним і графічним шляхом. Знайдіть надлишок (дефіцит) товару при ціні 4 гр. од. і ціні 6 гр. од. Зобразите цей дефіцит (надлишок) на графіці. Допустимо, що зниження цін на сировині змінило пропозицію на 3 одиниці продукції при кожному рівні цін. Визначите нові параметри ринкової рівноваги.

9. Припустимо, що загальний обсяг попиту на пшеницю і загальний обсяг пропозиції на зерновій біржі в Канзас-Сіті в місяць характеризується наступними даними:

Попит, тис. бушелів	Ціна за бушель (дол.)	Пропозиція, тис. бушелів	Надлишок (+) або нестача (-)
85	3,40	72	
80	3,70	73	
75	4,00	75	
70	4,30	77	
65	4,60	79	
60	4,80	81	

а) яка буде ринкова або рівноважна ціна? Яке рівноважна кількість пшениці? Заповніть 4 колонку і поясніть чому ваші відповіді правильні;

б) використовуючи наведені дані, відобразіть графічне зображення попиту та пропозиції на пшеницю;

в) чому ціна 3,4 дол. не стане на цьому ринку рівноважною? Чому не стане і ціна 4,8 дол.?

г) тепер припустимо, що уряд встановив стелю ціни на пшеницю, скажімо, 3,7 дол. за бушель. Поясніть, які наслідки спричинить за собою така ціна. Відобразіть вашу відповідь в графічному зображенні. Що могло змусити уряд встановити максимальну межу ціни?

д) допустимо тепер, що уряд встановив мінімальну межу ціни на пшеницю - 4,6 дол. за бушель. Поясніть детально, які наслідки спричинить за собою ця

гарантована ціна. Відобразіть вашу відповідь на графіку. Що спонукало уряд встановити цю гарантовану ціну?

10. Функція попиту на працю $L_d = 100 - 20W$; функція пропозиції праці

$L_s = -60 + 80W$. Визначити рівноважний рівень зарплати і рівноважний рівень зайнятості населення, якщо зарплата складає 2 гр.од. Що буде на ринку праці - безробіття або надлишок робочої сили?

11. Припустимо, що загальний обсяг попиту на пшеницю і загальний обсяг пропозиції на зерновій біржі в місяць характеризується наступними даними:

Попит, тис. бушелів	Ціна за бушель, долл.	Пропонування, тис. бушелів	Надлишок (+) чи дефіцит (-)
85	3,4	72	
80	3,7	73	
75	4,0	75	
70	4,3	77	
65	4,6	79	
60	4,9	81	

а) яка буде ринкова або рівноважна ціна? Яке рівноважна кількість пшениці? Заповніть останню колонку і поясните, чому ваші відповіді правильні.

б) використовуючи приведені дані, представте графічне зображення попиту на пшеницю і пропозиції пшениці.

в) чому ціна 3,4 дол. не стане на цьому ринку рівноважною? Чому не стане і ціна 4,9 дол.?

г) тепер припустимо, що уряд встановив стелю ціни на пшеницю, рівну 3,7 дол. за бушель. Поясните які наслідки спричинить за собою така ціна. Представте вашу відповідь в графічному зображенні. Що могло змусити уряд встановити максимальну межу ціни?

д) допустимо тепер, що уряд встановив мінімальну межу ціни на пшеницю, рівну 4,6 дол. за бушель. Поясните детально, які наслідки спричинить за собою ця гарантована ціна. Зобразите вашу відповідь на графіці. Що спонукало уряд встановити цю гарантовану ціну?

12. Попит і пропозиція на обіди в студентській їдальні описуються рівняннями: $Q_d = 2400 - 100p$, $Q_s = 1000 + 250p$, де Q - кількість обідів в день, P - ціна обіду.

Намалюйте лінії попиту і пропозиції. Обчисліть рівноважну ціну і кількість проданих обідів за такою ціною. Піклуючись про студентів, адміністрація встановила ціну в 3 крб. за обід. Охарактеризуйте наслідки такого рішення.

ТЕМА 8. ПІДПРИЄМНИЦТВО І ПІДПРИЄМСТВА. ПІДПРИЄМСТВО ЯК ТОВАРОВИРОБНИК.

Вільне підприємництво є однією з основних умов існування ринкових відносин. Дана тема розкриває зміст, основні принципи та ознаки підприємництва, умови підприємницької діяльності. Розглядаються основні організаційно правові форми підприємства. Дається структура фондів підприємства та умови їх відтворення.

8.1. Сутність підприємництва, умови та види підприємницької діяльності.

Підприємництво – це самостійна, ініціативна господарська діяльність людей, націлена на отримання прибутку, яка здійснюється від свого імені на власний ризик та під свою майнову відповідальність.

Крім того, підприємництво – комплекс особливих функцій, що виконуються в економіці, спрямований на забезпечення розвитку та вдосконалення господарського механізму, постійне оновлення економіки господарюючих суб'єктів, створення інноваційного поля діяльності. Сучасна економічна література виокремлює три головних **функції підприємницької діяльності**:

1. Ресурсну, яка реалізується у формуванні і продуктивному використанні капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів;
2. Організаційну - організація маркетингу, виробництва, збуту, реклами та інших господарських прав;
3. Творчу – застосування новаторських ідей, генерування та активне використання ініціативи, вміння ризикувати.

Підприємництво – не лише особливий вид діяльності, а й певний стиль і тип господарської поведінки, якій притаманні ініціативність і пошук нетрадиційних рішень у сфері бізнесу, готовність наражатися на ризик, гнучкість і постійне самооновлення, цілеспрямованість і наполегливість у бізнесовій діяльності.

Умови підприємницької діяльності:

- наявність відповідних майнових прав на умови і результати виробництва (підприємець повинен обов'язково бути власником виробничого продукту та доходу, щодо капіталу та землі, то тут можливі варіанти: ці економічні ресурси можуть бути як власністю підприємця так і отриманими ним у користування);
- певне економічне, правове та політичне середовище (економічне середовище передбачає самостійність при виборі виду господарської діяльності, визначення цін, розпорядження отриманими прибутками; правове середовище - певні правові гарантії: юридичний захист, державний арбітраж, законодавче забезпечення свободи конкуренції тощо);
- повна економічна відповідальність за результати діяльності;
- етика підприємництва.

Як і в будь-якому іншому виді діяльності, в підприємстві існує свого роду розподіл праці. Виділяють такі види підприємництва: промислове, торгове, кредитне.

Промислове підприємництво реалізується у створенні матеріального продукту і вирішує наступні задачі: створює матеріальний продукт, реалізує основні науково-технічні ідеї.

Торгове підприємництво пов'язане з доведенням продукту від виробника до споживача. В торговому підприємстві використовуються два види операцій: комісійні та комерційні. Комісійні операції здійснюються від імені клієнта та за його рахунок, а доход підприємця складають комісійні – відсоток від вартості угоди. Комерційні – здійснюються підприємцем від свого імені і за власний рахунок, доход формується як різниця між ціною продажу і ціною купівлі.

Кредитне підприємництво пов'язане з акумуляцією тимчасово вільних грошових коштів і подальшим використанням їх для надання кредиту на умовах терміновості, платності та повернення. Кредити можуть надаватися як у натуральній (споживчий, комерційний), так і у грошовій (банківський, міжгосподарський) формах.

8.2. Підприємство та його організаційно-правові форми.

Виробництво товарів та послуг потребує поєднання економічних ресурсів, яке відбувається у рамках підприємств. **Підприємство** – це відокремлена економічна структура, яка займається виробництвом та реалізацією товарів та послуг.

Підприємство – первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, яка є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності. Як самостійні господарські одиниці підприємства користуються правами юридичної особи, тобто мають право розпоряджатися майном, одержувати кредит, укладати господарські договори з іншими підприємствами.

Основні риси підприємства:

1. Економічна відокремленість, яка містить у собі майнову відокремленість, завершений відтворювальний цикл, наявність самостійних економічних інтересів;

2. Технологічна відокремленість, мається на увазі повністю завершений технологічний цикл виробництва;

3. Юридичне оформлення відокремленості – наявність статуту підприємства, рахунку у комерційному банку тощо;

4. Участь у суспільному поділі праці, яке проявляється через спеціалізацію підприємства як товаровиробника.

Всі підприємства за ознакою їх цілей функціонування та характеру діяльності можна класифікувати на комерційні (характер їх діяльності засновується на отриманні прибутку) і некомерційні (в цілях їх діяльності немає отримання прибутку).

Формування ринкової структури економіки приводить до появи різноманітних форм сучасних підприємств. Їх можна класифікувати за різними критеріями.

1. За **сферою діяльності** підприємства бувають промислові, сільськогосподарські, будівельні, транспортні, торгові, посередницькі, лізингові, банківські, туристичні тощо.

2. Відповідно до **форм власності** розрізняють підприємства таких видів:

Індивідуальне, засноване на особистій власності, де використовується виключно особиста праця, самостійно здійснюється виробництво, весь дохід належить виробнику.

Сімейне, засноване на власності та праці членів однієї сім'ї;

Приватне, засноване на власності окремого громадянина з правом наймання робочої сили;

Колективне, засноване на власності трудового колективу підприємства, кооперативу або іншого статутного виробництва, громадської та релігійної організації;

Державне, засноване на загальнодержавній власності;

Комунальне, засноване на власності адміністративно-територіальних одиниць;

Спільне, засноване на об'єднанні підприємств різних форм власності;

Орендне – підприємства різних форм власності, що їх держава на певних умовах і на певний час передає в користування трудовим колективам. є робочий період, тобто кількість робочих днів, яка витрачається на виробництво готового продукту, коли предмети праці підлягають безпосередній обробці.

3. За **розміром** виділяють підприємства малі, середні, великі. Основними критеріями віднесення підприємства до тієї чи іншої групи за розміром зазвичай виступають кількість працівників, виторг підприємства за визначений період часу, вартість капіталу.

4. За **формою організації** розрізняють наступні підприємства:

- одноосібні – засновані і контролюються одним підприємцем;

- господарські товариства – підприємства, в яких дві або більше осіб домовляються про спільне володіння та керування з метою ведення спільної підприємницької діяльності. Основними видами господарських товариств є повне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, змішане (командитне) товариство, товариство з додатковою відповідальністю.

Повне товариство - товариство, члени якого зберігають повну самостійність, але несуть відповідальність за зобов'язаннями не тільки майном підприємства, а й власним майном.

Товариство з обмеженою відповідальністю - товариство, члени якого несуть відповідальність за діяльність підприємства тільки в межах розмірів своїх внесків.

Змішане товариство - об'єднання кількох фізичних і (або) юридичних осіб, що поділяються на дійсних членів і членів-вкладників.

Товариство з додатковою відповідальністю – товариство, в якому партнери несуть відповідальність не тільки в межах розмірів своїх внесків, а й

додатково у розмірі, кратному внеску кожного;

- акціонерне товариство – підприємство з обмеженою відповідальністю його засновників, капітал якого розділений між власниками на паї у вигляді акцій;

- кооперативні – підприємства, в яких об'єднуються засоби та зусилля партнерів з метою виконання господарських функцій. Відмінністю кооперативів від інших господарських товариств є відсутність абсолютної орієнтації діяльності на отримання прибутку. За характером діяльності кооперативи виступають як організації взаємодопомоги і їх діяльність спрямована на безпосереднє обслуговування членів кооперативу;

- державне - це підприємство, яке створюється і контролюється державою.

8.3. Фонди підприємства та їх відтворення.

Основним завданням підприємства є створення продукту. Цей процес забезпечується фондами підприємства, які містять у собі всі матеріально-речові та грошові ресурси.

Залежно від участі у процесі виробництва фонди поділяються на виробничі та невиробничі.

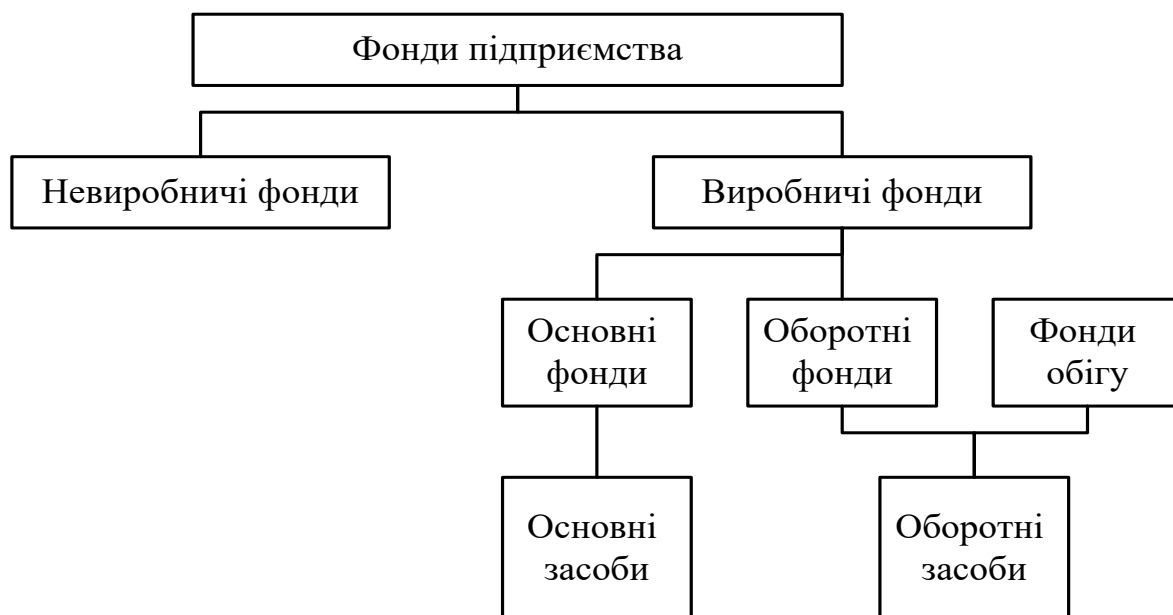

Рис. 8.1. Структура фондів підприємства

Невиробничі фонди не мають прямого відношення до виробничого процесу. До них відносяться лікарні, бази відпочинку, спортивні, культурні заклади, які належать підприємству.

Виробничі фонди безпосередньо забезпечують виробничу діяльність підприємства.

У відтворювальному процесі фонди перебувають у різних формах:

виробнича (частина фондів, яка втілена у фізичному капіталі та матеріальних запасах), товарна (у вигляді створеного але ще не реалізованого продукту) та грошова (грошові кошти підприємства).

Виробничі фонди переходять з однієї функціональної форми до іншої. Цей процес отримав назву кругообігу виробничих фондів.

Кругообіг виробничих фондів – безперервний рух виробничих фондів, у процесі якого вони послідовно проходить три стадії, набувають на кожній з них певної функціональної форми і повертається до своєї вихідної форми – грошової.

Стадії руху виробничих фондів:

- перша - виробничі фонди починають свій рух з грошової форми, тобто підприємець володіє капіталом у грошовій формі, але перетворення грошей на грошовий капітал відбудеться лише тоді, коли ці гроші будуть пущені в оборот для отримання прибутку;

- друга стадія здійснюється в процесі виробництва, результатом якого є виготовлення товару. Водночас відбувається перетворення продуктивної форми виробничих фондів на товарну, вартість якої вища від вартості витрачених коштів на засоби виробництва і робочу силу.

- на третій стадії здійснюється реалізація товару і товарний капітал перетворюється на грошовий.

Оборот виробничих фондів - процес їх кругообігу, що постійно повторюється. Обороти виробничих фондів – це не окремі акти, а процес який постійно відновлюється. Тривалість обороту залежить від продукції, яка виробляється. Різні складові основних виробничих фондів мають різний час обертання. Повною заміною старих складових елементів основних виробничих фондів завершується реальний оборот основних виробничих фондів. Скорочення часу обороту виробничих фондів веде до збільшення маси прибутку.

За характером обороту виробничі фонди традиційно поділяють на основні та оборотні. Поділ фондів на основні і оборотні властивий лише для виробничих фондів. Фонди у грошовій і товарній формах, які функціонують у сфері обігу, такого поділу не мають. В основі поділу фондів на основні і оборотні лежить спосіб участі різних частин виробничих фондів в процесі перенесення вартості на створений продукт.

Основні виробничі фонди - частина продуктивного капіталу, яка цілком і багаторазово бере участь у виробництві товару, переносить свою вартість на новий продукт частинами. До нього відносять частину авансового капіталу, яка втілюється в засобах праці – споруди, машини, устаткування, інструмент тощо.

Існує два види зношення основного капіталу:

1. фізичний знос – матеріальний знос основних фондів за час їхнього функціонування в процесі виробництва. Цей знос є наслідком виробничих навантажень, впливу атмосферних умов, змін у будові матеріалу тощо. У результаті фізичного зносу основні фонди втрачають частину своєї вартості.

2. моральний знос – передчасна втрата основними фондами їхньої вартості або зменшення її. Є дві форми морального зносу: перша форма –

підвищення продуктивності праці у сфері виробництва засобів праці, це приводить до зниження витрат виробництва на відтворення основних фондів; друга форма – з'являються принципово нові засоби праці, які мають більш високі конструктивні характеристики та експлуатаційні якості.

Амортизація основного капіталу – заміщення в грошовій формі зношених засобів праці поступовим перенесенням вартості на виготовлений продукт. Відрахування на заміщення вартості зношеної частини основного капіталу називають амортизаційними. Встановлений у законодавчому порядку річний процент заміщення вартості зношеної частини основного капіталу називають нормою амортизації.

Оборотні виробничі фонди – частина виробничих фондів, вартість яких входить у створені товари цілком і яка повністю повертається в грошовій формі після їх реалізації. До складу оборотних виробничих фондів входять предмети праці, а також капітал, витрачений на робочу силу.

ВИСНОВКИ

1. Підприємництво – це самостійна, ініціативна господарська діяльність людей, націлена на отримання прибутку, яка здійснюється від свого імені на власний ризик та під свою майнову відповідальність. Сучасна економічна література виокремлює три головних функції підприємницької діяльності: ресурсну, організаційну і творчу. Виділяють такі види підприємництва: промислове, торговельне, кредитне.

2. Виробництво товарів та послуг потребує поєднання економічних ресурсів, яке відбувається у рамках підприємств. Підприємство – це відокремлена економічна структура, яка займається виробництвом та реалізацією товарів та послуг.

3. Формування ринкової структури економіки приводить до появи різноманітних форм сучасних підприємств. Їх можна класифікувати за різними критеріями: за сферою діяльності, за формою власності, за розміром, за формою організації.

4. Основним завданням підприємства є створення продукту. Цей процес забезпечується фондами підприємства, які містять у собі всі матеріально-речові та грошові ресурси. Залежно від участі у процесі виробництва фонди поділяються на виробничі та невиробничі.

5. Виробничі фонди переходять з однієї функціональної форми до іншої. Цей процес отримав назву кругообігу виробничих фондів. Обороти виробничих фондів - процес їх кругообігу, що постійно повторюється. За характером обороту виробничі фонди традиційно поділяють на основні та оборотні.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 8, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Акціонерне товариство;
венчурне підприємництво;

відкрите акціонерне товариство;
закрите акціонерне товариство;

змішане товариство;
індивідуальне підприємство;
інжиніринг;
лізинг;
підприємництво;
підприємство;

повне товариство;
товариства;
товариство з обмеженою
відповідальністю;
франчайзинг.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Відокремлена економічна структура, яка виробляє та реалізує певні товари та послуги.
2. Ініціативна, самостійна діяльність людей, пов'язана з організацією нового підприємства, розробкою нового товару, прийняттям інших оригінальних рішень, яка передбачає ризик та повну відповідальність і має на меті отримання прибутку.
3. Форма довгострокової оренди, строк якої становить 40 – 90% тривалості звичайного терміну експлуатації об'єктів, що здаються в оренду.
4. Підприємство, яке створюється і контролюється однією особою.
5. Форма об'єднання капіталів учасників підприємства, яка засвідчує внесення капіталу у формі акцій, що дає право на отримання доходу та участь в керуванні підприємством.
6. Підприємництво, яке здійснюється у сфері фінансування високотехнологічних проектів з метою отримання максимального прибутку.
7. Підприємство, в якому дві або більше осіб домовляються про його володіння і керування з метою спільної підприємницької діяльності.
8. Акціонерне товариство, яке випускає акції без права вільної купівлі-продажу.
9. Товариство, члени якого зберігають повну самостійність, але несуть відповідальність за зобов'язаннями не тільки майном підприємства, а й власним майном.
10. Акціонерне товариство, яке випускає акції, що вільно купують та продають.
11. Об'єднання кількох фізичних і (або) юридичних осіб, що поділяються на дійсних членів і членів-вкладників.
12. Система надання послуг фірмою-консультантом фірмі-клієнту при будівництві промислових та інших об'єктів.
13. Форма інтеграції малого і великого підприємництва у галузі збуту, суть якої полягає у тому, що головна велика компанія укладає угоду з малими та середніми незалежними підприємствами про надання їм виключного права на продаж її товарів чи послуг під своєю торговельною маркою.
14. Товариство, члени якого несуть відповідальність за діяльність підприємства тільки в межах розмірів своїх внесків.

Терміни і поняття:

а) підприємство;	и) венчурне підприємство;
б) індивідуальне підприємство;	к) лізинг;
в) товариства;	л) інжиніринг;
г) повне товариство;	м) франчайзинг;
д) товариство з обмеженою відповідальністю;	н) підприємство;
е) змішане товариство;	п) закрите акціонерне товариство;
ж) акціонерне товариство;	р) відкрите акціонерне товариство.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Суть підприємництва точніше передає визначення:

- а) підприємство – це приватна господарська діяльність людей, пов'язана з виробництвом товару;
- б) підприємство – це ініціативна, самостійна діяльність людей, спрямована на отримання прибутку завдяки організації та використанню ресурсів з метою виробництва і реалізації товару;
- в) підприємство – це нові ініціативні підходи до виробничої діяльності, що найбільше відповідають вимогам економічного розвитку;
- г) правильна відповідь відсутня.

2. До функцій підприємницької діяльності не належить:

- а) ресурсне забезпечення;
- б) організація виробництва;
- в) розробка статуту підприємства та формування господарського законодавства;
- г) творчість.

3. Підприємницька діяльність неможлива, якщо:

- а) відсутня спеціалізація в управлінні підприємством;
- б) відсутні права власності на капітал;
- в) відсутні права власності на підприємницький дохід;
- г) правильно пп. а, б, в.

4. Для підприємницької діяльності нехарактерно:

- а) економічна самостійність;
- б) необмежена самостійність в господарській діяльності;
- в) ризик;
- г) правильна відповідь відсутня.

5. Капітал, використаний підприємцем:

- а) має бути його власністю;
- б) може бути його власністю;
- в) може не бути його власністю;
- г) правильно пп. б, в.

6. З перелічених суб'єктів не можна віднести до підприємців:

- а) власника кафе;
- б) фермера;
- в) власника облігацій державної позики;
- г) правильна відповідь відсутня.

7. Відсутність прибутку – це:

- а) свідоцтво банкрутства підприємства;
- б) свідоцтво не реалізації кінцевої підприємницької мети;
- в) свідоцтво зменшення доходів покупців;
- г) правильна відповідь відсутня.

8. Ризик у бізнесі:

- а) абсолютно неминучий;
- б) неминучий у діяльності лише слабких фірм, фірм-початківців;
- в) зникає при ефективному керуванні фірмою;
- г) правильно пп. б, в.

9. Культура підприємництва:

- а) має чисто моральне значення;
- б) дає можливість вести спонсорську діяльність;
- в) має певний вплив на прибутковість фірми;
- г) виключно ірраціональне явище в підприємстві.

10. Виділення різних видів підприємницької діяльності дає змогу:

- а) раціональніше використовувати суспільні ресурси внаслідок спеціалізації;
- б) повніше реалізовувати специфіку підприємницьких здібностей;
- в) отримувати більший прибуток шляхом проведення узгодженої політики;
- г) правильно пп. а, б.

11. Особливості підприємництва в сільському господарстві не пов'язані з такими чинниками:

- а) великою залежністю результатів діяльності від природнокліматичних умов;
- б) найбільшою, порівняно з іншими сферами, тривалістю виробничого циклу;

- в) сезонністю робіт;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. До функцій кредитного підприємництва не належить:

- а) акумуляція тимчасово вільних грошових коштів;
- б) надання кредитів підприємницьким структурам;
- в) надання споживчого кредиту населенню;
- г) правильна відповідь відсутня.

13. Підприємство – це:

- а) відокремлена економічна структура, яка виробляє та реалізує певні товари та послуги;
- б) господарська одиниця, яка бере участь у поділі праці;
- в) самостійна економічна структура, яка діє в системі суспільного поділу праці з метою отримання прибутку;
- г) правильна відповідь відсутня.

14. Головна мета функціонування підприємства – задоволення потреб:

- а) суспільства;
- б) трудового колективу;
- в) власника підприємства;
- г) адміністрації підприємства.

15. Товариство з обмеженою відповідальністю передбачає:

- а) суворо обмежену кількість співвласників;
- б) участь тільки фізичних осіб;
- в) додаткові обмеження на використання прибутку для невиконавчих цілей;
- г) відповідальність у межах паю.

16. Повне товариство характеризується:

- а) найбільшою втратою самостійності засновниками;
- б) найбільшим ступенем стійкості;
- в) необмеженою відповідальністю учасників;
- г) створенням, як правило, додаткових органів контролю та управління.

17. Кожний акціонер:

- а) гарантовано отримує дивіденди;
- б) має можливість керувати поточною діяльністю підприємства;
- в) володіє правом вирішального голосу;
- г) співвласник підприємства.

18. Розмір дивіденду не залежить від:

- а) розміру прибутку підприємства;
- б) зміни курсової вартості акції;
- в) порядку розподілу прибутку;
- г) виду акції.

19. Для акціонерного товариства та товариства з обмеженою відповідальністю спільною характеристикою є те, що:

- а) при виході одного з учасників товариство перестає існувати;
- б) учасники відповідають за зобов'язаннями товариства тільки своїми вкладами до статутного фонду;
- в) одні члени товариства несуть повну відповідальність, а інші – обмежену;
- г) усі члени мають абсолютно рівні можливості в керуванні підприємством.

20. Критерієм класифікації підприємств за розмірами не може бути:

- а) кількість робітників;
- б) обсяг господарського обороту;
- в) продуктивність праці;
- г) вартість майна підприємства.

21. До особливостей діяльності недержавного підприємства в ринковому середовищі не належить:

- а) самостійне здійснення відтворювального процесу;
- б) економічна відповідальність за результати своєї діяльності;
- в) використання, поряд із власними, позичених коштів;
- г) правильна відповідь відсутня.

22. До переваг акціонерного товариства не належить:

- а) здатність залучати значні фінансові ресурси;
- б) обмежена відповідальність власників підприємства;
- в) можливість самостійно визначати розмір дивідендів;
- г) частина акціонерів несе повну відповідальність, а частина – обмежену.

23. Вищий виконавчий орган влади в акціонерному товаристві:

- а) загальні збори акціонерів;
- б) наглядацька рада;
- в) правління;
- г) рада акціонерів–власників контрольного пакета акцій.

24. До характеристик кооперативу не належить:

- а) абсолютна орієнтація на прибуток;
- б) розподіл прибутку, як правило, пропорційно участі членів у виробництві;
- в) широка участь членів у керуванні;
- г) правильна відповідь відсутня.

25. Найбільш ефективні фірми в питаннях залучення грошових заощаджень:

- а) одноосібні підприємства;
- б) партнерства;
- в) акціонерні товариства;
- г) правильна відповідь відсутня.

26. Найважливіша мета фірми:

- а) одержання прибутку;
- б) розширення ринку збуту товарів та послуг;
- в) максимізація продажу;
- г) підвищення якості продукції та її конкурентоспроможності.

27. Не мають вигоди від спеціалізації щодо управління підприємством:

- а) одноосібні підприємства;
- б) партнерства;
- в) корпорації;
- г) державні підприємства.

28. Поява торговельного підприємництва призводить до скорочення часу обігу авансованих коштів, оскільки:

- а) спеціалізація з відповідного виду діяльності дає можливість краще враховувати кон'юнктуру ринку;
- б) скорочується час перебування засобів виробництва у виробничих запасах;
- в) прискорюється впровадження досягнень НТП, що скорочує виробничий процес;
- г) правильно пп. а,б.

29. До функціональних форм виробничих фондів відносяться:

- а) грошова;
- б) виробнича;
- в) товарна;
- г) правильно – пп. а, б, в.

30. Процес руху виробничих фондів, в ході якого відбувається їх перетворення із однієї функціональної форми в іншу – це

- а) кругообіг виробничих фондів;
- б) обіг виробничих фондів;
- в) час обігу фондів;
- г) правильна відповідь відсутня.

31. Виробничі фонди підприємства поділяються на:

- а) оборотні фонди та фонди обігу;
- б) основні та обігові засоби;
- в) основні та оборотні фонди;
- г) основні фонди та фонди обігу.

32. До основних виробничих фондів підприємства не відносяться:

- а) будівлі та споруди;
- б) машини;
- в) устаткування;
- г) незавершене виробництво.

33. Готова продукція, що знаходиться на складах, включається до:

- а) основних фондів;
- б) оборотних фондів;
- в) фондів обігу;
- г) правильна відповідь відсутня.

34. Фонд оплати праці є складовою частиною:

- а) основних засобів;
- б) оборотних фондів;
- в) основних фондів;
- г) правильна відповідь відсутня.

35. Вартість використаного у виробництві обсягу ресурсів – це:

- а) амортизація;
- б) основні фонди;
- в) витрати виробництва;
- г) прибуток підприємства.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Мета підприємницької діяльності – задоволення потреб суспільства.

2. Дотримання принципів ділової етики ніяк не впливає на прибуток.
3. Існують такі види підприємницької діяльності, для яких ризик не характерний.
4. Товариство з обмеженою відповідальністю – це найменш ризикована форма діяльності підприємця.
5. Зниження ризику банкрутства не належить до переваг товариств над одноосібними підприємствами.
6. Акціонерні товариства відкритого та закритого типів відрізняються тільки назвою.
7. Малі підприємства не потребують державної підтримки.
8. Венчурні компанії – це великі за розміром підприємства.
9. Прикладом франчайзингу може бути мережа підприємств однієї галузі.
10. В одній галузі можуть працювати різні за розміром підприємства.
11. Партнерство з обмеженою відповідальністю – це об'єднання партнерів з різними правами та відповідальністю.
12. Кооператив – це підприємство, в якому поєднуються засоби та зусилля партнерів для виконання визначених господарських функцій.
13. Підприємство може створити тільки держава.
14. Товариство з обмеженою відповідальністю – це найменш ризикована форма діяльності підприємця.
15. Діяльність кооперативу спрямована на отримання максимального прибутку.
16. Будь-який акціонер є співвласником акціонерного товариства.
17. Фонди підприємства поділяються на основні, виробничі і невиробничі.
18. До основних фондів входять обладнання, споруди, фонд оплати праці.
19. Основні фонди є частиною виробничих фондів.
20. Величина амортизаційних відрахувань, у залежності від сфери діяльності підприємства, включається до собівартості, або до прибутку.
21. До функцій підприємництва належать виключно організаторська і творча.
22. Промислове підприємництво орієнтоване на збут товарів.
23. Основна функція кредитного підприємництва – акумуляція тимчасово вільних грошових коштів і наступне їх використання для надання кредитних ресурсів.

ТЕМА 9. ДОХОДИ ТА ФОРМИ ЇХ ОТРИМАННЯ.

Доходи – це будь-які грошові надходження. В сучасних умовах дохід визначає рівень добробуту та можливість задоволення потреб людини. В цій темі будуть розглянуті сучасні види доходів та джерела їх отримання. Сьогодні більшість доходів людина отримує у грошовій формі, тому слід розрізняти доходи номінальні та реальні. Дана тема також дає уявлення про особливості таких доходів як заробітна плата, прибуток, рента.

9.1. Сутність та класифікація доходів.

Найважливіший показник в ринковій економіці, що дозволяє оцінити можливості людини або сім'ї – це дохід, який визначає рівень добробуту та ступінь задоволення потреб людини.

Дохід представляє собою загальну суму грошей, зароблених або отриманих протягом будь-якого періоду (звичайно за рік).

Вироблений в ринковій економіці національний продукт розподіляється відповідно до внеску у його виробництво кожного фактора виробництва (праці, капіталу, землі, підприємницьких здібностей). Такий розподіл називається функціональним або первинним. Результатом первинного розподілу ВВП виступають факторні доходи.

Під факторними доходами в ринковій економіці розуміється частина національного продукту, вироблена і отримувана власниками факторів виробництва в залежності від їх участі в суспільному виробництві.

Основними формами факторних доходів виступають:

- заробітна плата;
- відсоток;
- рента;
- прибуток.

Для тих, хто не має здатності до праці, доходи формуються на основі перерозподільних відносин, тобто їх доходи мають не ринкову природу.

Економічні цінності, що передаються одними учасниками економічних відносин іншим в односторонньому порядку, незалежно від результатів праці, підприємницької діяльності або власності на ресурси, називаються трансферними платежами (вторинні доходи). Розрізняють соціальні трансферти (виплати з держбюджету та / або спеціальних фондів у формі пенсій, допомоги, стипендій) і міжсімейні трансферти (безоплатна передача частини доходів від однієї родини іншій).

Джерелом доходів поряд з трансфертами можуть стати і доходи від особистого підсобного господарства (переважно в натуральній формі). Велика питома вага в доходах населення в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою займають незаконні доходи, одержувані в рамках тіньової, неформальної економіки. До цього типу доходів відносять доходи, одержувані від не зареєстрованої в обумовленому порядку діяльності, або доходи, що привласнюються внаслідок несплати податків. Також виділяють

опосередковані доходи (пільги, надання безкоштовних послуг освіти, охорони здоров'я тощо).

Доходи населення можуть існувати у двох формах - грошовій і натуральній. У натуральній формі можуть проводитися деякі виплати із соціальних фондів, сюди відносяться також продукти, вироблені в особистих підсобних господарствах, і послуги, що надаються членами родини в домашньому господарстві.

Грошові доходи населення включають усі надходження грошей у вигляді оплати праці працюючих осіб, доходів від підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, різних форм допомоги, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, ренти від продажу продукції сільського господарства, а також страхові відшкодування, позики, доходи від продажу іноземної валюти та інші.

Особистий дохід являє собою сукупність факторних ринкових доходів у грошовій формі від володіння різними виробничими ресурсами (один і той самий індивід може бути власником трудових, земельних та підприємницьких ресурсів одночасно), трансфертних доходів (в натуральній і грошовій формі), натуральних доходів від особистого підсобного господарства, а також доходів від тіньової економіки.

У категорії грошових доходів розрізняють:

Номінальний дохід - це сукупність усіх доходів, одержуваних домашніми господарствами в грошовій формі. Він формується в основному з трудових доходів, доходів від капіталу і трансфертних платежів, тобто з різних виплат з громадських фондів (відноситься пенсійний фонд, фонди соціального страхування і соціального захисту, виплати по безробіттю, виплати допомоги тощо).

Наявний грошовий дохід утворюється як різниця номінального доходу, прямих податків та обов'язкових платежів. Наявний дохід використовується у двох основних напрямках: щодо збереження та споживання.

Реальний наявний дохід - це частина наявного доходу, що йде на споживання і відображає кількість товарів і послуг, яку можна придбати на нього з урахуванням величини інфляції.

У формуванні раціональної поведінки людей дуже важливо правильне дотримання співвідношень між видами доходу. Якщо трансфертні виплати відіграють значну роль у формуванні доходів населення, то це знижує його активність, породжує психологію утриманства. Збільшення частки трудових доходів - стимул до активної, заповзятливої життєдіяльності індивіда. Допоможе в такому стимулюванні і податкова політика, якщо вона дотримується правила, що ставки податків на трудові доходи повинні бути менше, ніж ставки податків на доходи від капіталу. Від рівня доходів залежить і якість споживання, можливості споживчих витрат населення. Якщо аналізувати витрати населення в залежності від рівня доходів, то виділяють - низькі, середні, вище середнього і великі доходи. Є ще одна класифікація доходів, що характеризує приналежність їх одержувачів до соціальних груп. Це сім'ї: убогі, бідні, малозабезпечені, забезпечені, заможні, багаті, надбагаті. Всі вони різко розрізняються по напрямку витрат.

Сім'ї з низькими доходами (жебраки, бідні, малозабезпечені) в основному витрачають кошти на харчування, найнеобхідніші повсякденні потреби. У міру зростання доходів (забезпечені, заможні) у загальній сумі витрат зменшується питома вага витрат на харчування, зростають витрати на промислові товари. І вже зовсім іншими ознаками характеризуються витрати багатих - особняки і нерухомість за кордоном.

Слід враховувати, що величина потоку доходів залежить в основному від володіння факторами виробництва і від того запасу матеріальних активів (будинки, машини, земля та інша нерухомість), фінансових цінностей (готівка, ощадні рахунки, цінні папери, дорогоцінні метали) і людського капіталу (престижну освіту, професійні знання, вміння, досвід), які в економічній теорії визначають як багатство. Існує двостороння позитивний зв'язок між доходом (поток) і запасом (багатством): чим більше потік доходів, тим більше поповнюється запас багатства; чим більше запас багатства, тим більше величина потоку доходів.

Але потік доходів у домашні господарства залежить не тільки від попереднього розподілу багатства, зумовленого в основному функціональним розподілом факторних доходів, але й від того, як розподіляється національний дохід у даний період часу між окремими родинами і індивідами. Персональний розподіл раціонального доходу між індивідами пов'язаний з великою кількістю об'єктивних і суб'єктивних чинників, що роблять практично неможливим точну і справедливую оцінку індивідуального внеску в суспільне виробництво. А це в свою чергу обумовлює нерівність у ринковому розподілі доходів.

Незважаючи на різноманітність джерел надходження доходів усе-таки головними складовими грошових доходів населення є оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та власності, а також соціальні трансферти.

9.2. Заробітна плата та її фактори. Системи заробітної плати.

Праця, як і будь-який чинник виробництва, приносить його носію грошовий дохід – заробітну плату. Розкрити її сутність можна лише за умови відповіді на питання, що продається і купується: праця чи робоча сила. Представники різних напрямів економічної науки по-різному трактують це питання.

Прихильники **марксистської концепції** вважають, що, по-перше, заробітна плата є ціною специфічного товару робоча сила. Її вартість визначається вартістю засобів існування працівника та його сім'ї. Праця є лише джерелом вартості, сама ж її не має. По-друге, у заробітній платі сплачується не весь продукт праці, а лише необхідний, тобто той, що відтворює вартість робочої сили. Звідси висновок: заробітна плата – форма вартості та ціни робочої сили.

Представники **неокласичного напрямку** розглядають заробітну плату як ціну праці. Положення цієї теорії ґрунтується на теорії граничної продуктивності, що вперше була викладена економістом Дж. Кларком у книзі «Розподіл багатства». Вони стосуються не стільки сутності заробітної плати,

скільки її рівня, що визначається попитом і пропозицією.

Попит на працю визначається граничним продуктом, тобто приростом продукту при зростанні зайнятості на одного працівника. Коли граничний продукт від використання праці більший, ніж використання інших чинників, попит на працю зростає, і навпаки.

На пропозицію праці впливають такі чинники: чисельність працездатного населення в країні, тривалість робочого дня, рівень кваліфікації та професійної підготовки населення.

Сучасна економічна наука розглядає заробітну плату як ціну, що виплачується найманим працівникам за використання їхньої праці.

Функції заробітної плати.

1. Стимулююча – передбачає формування у працівників високоєфективних стимулів до праці через механізм впровадження прогресивних форм і систем заробітної плати, які спонукають до економії робочого часу, зростання продуктивності праці, економії сировини, електроенергії, до раціонального використання техніки. Стимулююча функція передбачає встановлення оптимального рівня заробітної плати відповідно до продуктивності та ефективності праці, її антиподом є "зрівнялівка" в оплаті праці. В умовах НТР, зокрема автоматизації виробництва, сфера диференціації праці звужується залежно від її продуктивності, але вона зростає відповідно до ефективності праці (тобто на диференціацію праці впливають раціональне використання ресурсів, співвідношення між результативністю праці і раціональністю чи економічністю здійснених затрат робочої сили).

2. Розподільча функція заробітної плати полягає у тому, що шляхом її підвищення або зниження забезпечується приплив робочої сили у певні галузі, райони народного господарства і відплив з інших, у встановленні оптимальних критеріїв співвідношення оплати праці між сферами, секторами та галузями, всередині окремих галузей. Виконання зарплатою стимулюючої та розподільчої функції ґрунтується на дії законів попиту і пропозиції, зростання продуктивності праці та ін.

3. Соціальна функція заробітної плати має сприяти утвердженню соціальної справедливості залежно від ефективності праці. Всі функції заробітної плати повинні оптимально узгоджуватись.

Заробітна плата поділяється на номінальну та реальну. Цей поділ започаткував ще Д. Рікардо, який виділяв номінальну заробітну плату, як її грошовий вираз, та дійсну заробітну плату, під якою розумів кількість праці, необхідної для створення тієї сукупності матеріальних благ, на які робітник витрачає свою зарплату.

У сучасних умовах поділ на номінальну та реальну заробітну працю є загальноприйнятим. Під номінальною фахівці розуміють суму грошей, отриману робітником за певний термін (годину, день, місяць тощо). Реальна заробітна плата являє собою сукупність товарів та послуг, які можна придбати за умови існуючих цін на номінальну заробітну плату.

Між номінальною та реальною заробітною платою існує залежність, яка за певних умов (наприклад, за незмінних цін) полягає в збільшенні реальної

заробітної плати при зростанні номінальної. Але в умовах дії інших чинників (наприклад, зростання цін) їх взаємодія може бути іншою. Скажімо, зростання номінальної заробітної плати може супроводжуватись падінням реальної.

Динаміка зміни реальної заробітної плати є надзвичайно важливим показником розвитку суспільного виробництва і, зокрема, відносин розподілу. В цьому процесі в розвинених країнах важливе місце посідають профспілки, які на ринку праці відстоюють економічні інтереси найманих працівників.

Заробітна плата існує у двох основних формах: погодинній і відрядній.

Погодинна заробітна плата — оплата вартості та ціни робочої сили за її функціонування протягом певного робочого часу. Водночас при встановленні ставки заробітної плати враховують умови праці, її безпеку та інші чинники.

Відрядна, або поштучна заробітна плата - оплата вартості й ціни товару робоча сила залежно від розмірів виробітку за одиницю часу. Відрядна заробітна плата використовується для підвищення інтенсивності праці, скорочення витрат на нагляд за робітниками, посилення конкуренції серед них. За сучасних умов цю форму застосовують у галузях з великим обсягом ручної праці.

Погодинна заробітна плата переважала на перших етапах розвитку капіталізму, згодом її заступила відрядна. За сучасних умов панівною формою знову стала погодинна заробітна плата (у США майже 80% робітників одержують заробітну плату залежно від кількості відпрацьованого часу). Це зумовлено широким застосуванням у виробництві конвеєрів, напівавтоматів і автоматів з примусовим ритмом роботи, де інтенсивність праці задається швидкістю руху конвеєра. Завдяки цьому підприємець може підвищити інтенсивність праці без додаткової оплати.

В економіці розвинутих країн світу існують такі системи заробітної плати: тарифні, преміальні та колективні.

За тарифної системи заробітна плата залежить від безперервної роботи устаткування, від складності праці, яка виражена відповідним тарифним розрядом і ставкою. Наприклад, в автомобільній промисловості США передбачено від 14 до 18 розрядів. Тарифні системи оплати та посадові оклади службовців й інженерно-технічних працівників розробляють на основі оцінки різних трудових характеристик. Зокрема враховують такі фактори, як кваліфікація виконавця (освіта, досвід роботи, професійна підготовка); розумові та фізичні зусилля; його відповідальність за матеріали, устаткування тощо; умови праці (важкі, непривабливі та ін.).

Застосування преміальної системи ґрунтується на прийомах відрядної та погодинної заробітної плати. Відрядно-преміальна система передбачає сплачування робітникові певної суми за кожен виріб. За норматив беруть найменший можливий обсяг виробітку, який поширюється на більшість робітників.

За стимулювання на основі погодинних форм заробітної плати нормою вважають обсяг роботи, виконуваної, як правило, робітником середньої кваліфікації за одну годину. За її перевиконання на 1% заробітна плата збільшується також на 1%, але загальний розмір надбавок не перевищує 15—

20% загального заробітку.

Більшість преміальних систем передбачає застосування технологічної надбавки. Її розмір залежить від тривалості режимної частини робочого часу устаткування або від тривалості використання ручної праці, бо ця надбавка стимулює, зокрема, зацікавленість робітників у скороченні такої праці. Спеціальні премії призначаються за дотримання технологічної дисципліни, за безаварійну роботу або за підтримання устаткування в належному стані. Преміальні системи заробітної плати будують так, щоб стимули, пов'язані з поліпшенням окремих показників роботи, доповнювали один одного.

Колективна система заробітної плати. Одна із поширених систем колективної оплати праці у США – система Скенлона. Представники адміністрації та профспілок заздалегідь визначають норматив частки витрат на робочу силу в загальній вартості умовно чистої продукції. Якщо підприємство працює і наявна економія витрат, то на суму такої економії утворюється спеціальний фонд, з якого 25% зараховується у резерв для можливих перевитрат фірми на робочу силу у майбутньому, а із суми, що лишається, виплачують премії (25% – адміністрації, 75% – робітникам). Премії розподіляють між робітниками відповідно до тарифних ставок.

Найпоширенішою формою колективної оплати праці є система "участі у прибутках". Вона передбачає, що за рахунок заздалегідь встановленої частки прибутку формується преміальний фонд, з якого робітники одержують виплати. Премії нараховують за підвищення продуктивності праці, зниження витрат виробництва. Виплата премій робітникові залежить від розміру його заробітної плати з урахуванням особистих і трудових характеристик (стаж роботи, раціоналізаторська діяльність, відсутність запізнь і прогулів, відданість фірмі та ін.). Такі виплати вільні від податків, що стимулює впровадження даної системи. Досить часто у межах системи "участі у прибутках" робітникам сплачують премії або їх частку у формі цінних паперів (акцій). Натомість від робітників вимагають відмови від страйків. У разі погіршення кон'юнктури розміри виплат скорочуються або повністю припиняються. Водночас робітники не можуть вільно розпоряджатися акціями підприємства, на якому вони працюють. При переході на інше підприємство або виході на пенсію їм сплачують ринкову вартість акцій. Стимулюючу роль відіграє і система пенсійного забезпечення із приватних фондів компаній, якою у США охоплено до 90% найманих працівників на підприємствах з кількістю зайнятих понад 100 чоловік.

9.3. Доходи від капіталу: підприємницький дохід, торговельний прибуток, відсоток.

За товарної форми виробництва найважливішою економічною категорією для будь-якого товаровиробника, найважливішим показником кінцевих фінансових результатів фірми, основною метою підприємницької діяльності, а також одним із основних критеріїв ефективності виробництва є прибуток.

Різні економічні школи в різні історичні періоди по-різному трактували

питання про його сутність, джерело та форми.

- Меркантилізм стверджував, що прибуток створюється в невиробничій сфері, а його джерелом є зовнішня торгівля.

- Класична англійська школа (в особливості А. Сміт) доводила, що прибуток є відрахуванням з продукту праці найманого робітника, або як породження капіталу. Проте вона не розкрила джерела та матеріального змісту прибутку.

Погляди на прибуток у сучасній західній економічній літературі зводяться до таких положень:

1. Прибуток - винагорода власника підприємства за надані ним фактори виробництва, тобто прибуток - це доход від факторів виробництва.

2. Прибуток - це винагорода за ризиковану підприємницьку діяльність і технічні удосконалення.

3. Прибуток - це монопольний доход, породжений монопольним становищем товаровиробника.

4. Прибуток - це винагорода за ризик, невизначеність. Рівень прибутку на капітал тим вищий, чим більший ризик його застосування.

Названі концепції хоча й характеризують з певних позицій сутність прибутку, проте в них практично не розглядаються механізм утворення прибутку та його соціально-економічні аспекти. З точки зору марксистської методології, прибуток є перетвореною формою додаткової вартості, яка створена додатковою працею найманих робітників.

Чому прибуток є перетвореною формою додаткової вартості?

По-перше, для підприємця вартість товару ($c + v + m$) постає у формі витрат виробництва ($c + v$), в яких згладжена різниця між постійним (c) і змінним (v) капіталом і тому на поверхні господарської діяльності додаткова вартість (m) набуває форми прибутку. Якщо прибуток позначити символом P , а витрати виробництва - K , то формула вартості $W = c + v + m$ поступово зміниться:

$$W = c + (v + m);$$

$$W = (c + v) + m;$$

$$W = K + m$$

і остаточно такий майже вигляд

$$W = K + P.$$

На цьому етапі кількісні характеристики формул $W = c + v + m$ і $W = K + P$ збігаються, оскільки $K = c + v$, а $P = m$, хоч якісно вони відрізняються суттєво.

По-друге, прибуток, як і додаткова вартість, створюється у сфері виробництва. По-третє, джерелом прибутку, як і додаткової вартості є додаткова наймана праця. По-четверте, прибуток є не лише створеною, а й реалізованою додатковою вартістю. По-п'яте, місцем реалізації прибутку є сфера обігу.

Найяскравіше маскування додаткової вартості у прибутку та кількісна розбіжність між ними виявляється у нормі прибутку (p'). Вона визначається відношенням додаткової вартості до всього авансованого капіталу, вираженим

у відсотках:

$$\text{Норма прибутку } (p') = \frac{\text{Прибуток } (p)}{\text{Авансований капітал } (K)} \cdot 100\%$$

Норма прибутку свідчить, на скільки відсотків зріс авансований капітал, тобто є досить точним критерієм ефективності використання авансованого капіталу. Норма прибутку виражає ступінь ефективності вкладання усього капіталу, норма додаткової вартості показує ступінь експлуатації найманої праці.

Конкуренція змушує ринкових суб'єктів домагатися не тільки максимального зростання норми прибутку (p'), а й максимізації маси прибутку на вкладений капітал: маса прибутку P є абсолютною величиною прибутку. Її виражає формула:

$$M = p' \cdot K$$

Аналіз формули наводить на висновок, що маса прибутку прямо залежить від величини авансованого капіталу і величини норми прибутку.

На норму і масу прибутку впливають такі фактори:

- норма додаткової вартості (m');
- органічна будова капіталу ($c : v$);
- швидкість обороту;
- економія на постійному капіталі.

Фактори, що впливають на норму прибутку, діють несинхронно в усіх галузях і підприємствах економіки. Тому рівновеликі витрати капіталу в різних галузях та на різних підприємствах дають різні показники норми прибутку. Така ситуація не нормальна для високорозвинутого суспільства. Вона може призвести до того, що важливі галузі виробництва з високою органічною будовою капіталу занепадуть і збанкрутують. Тому, як свідчить практика, суб'єкти господарювання - власники рівновеликих капіталів - не лише прагнуть отримати однакові прибутки, а й отримують приблизно однакову норму прибутку на капітал, інвестований у різні галузі економіки.

Досягається це за допомогою міжгалузевої конкуренції, боротьби власників капіталу різних галузей за прибуткові сфери вкладення капіталу.

Наслідком міжгалузевої конкуренції є утворення середньої (загальної) норми прибутку на рівновеликий капітал. Середня норма прибутку (\bar{p}') визначається формулою:

$$\bar{p}' = \frac{\sum m}{\sum K} 100\%$$

Це означає, що з утворенням середньої норми прибутку товари продаються не за вартістю ($c + v + m$), а за цінами, що формуються з витрат виробництва і середнього прибутку. Ціна, яка охоплює витрати виробництва (K) і середній прибуток (P середнє) називається ціною виробництва.

Таким чином, через механізм міжгалузевої конкуренції відбувається вирівнювання середньої норми прибутку між різними сферами виробництва, а, отже, розподіл всієї маси додаткової вартості між власниками капіталу за

принципом отримання середньої норми прибутку на рівновеликий капітал. Залежно від сфери підприємницької діяльності доходи від капіталу поділяються на підприємницький дохід, торговельний прибуток і відсоток.

Підприємницький дохід – дохід, отримуваний від підприємницької діяльності. Згідно з теорією К. Маркса, – частина прибутку, яка залишається у власності функціонуючого капіталіста після сплати відсотка за взятій у позику капітал. Цей капітал витрачається на купівлю засобів виробництва і робочої сили, яка в процесі виробництва створює додаткову вартість (прибуток). Частину прибутку капіталіст віддає банкірові за користування кредитом. Так відбувається поділ капіталу на капітал-власність і капітал-функцію. Спочатку такий поділ стосується лише позичкового капіталу, але з розвитком кредитування та акціонерної власності поділ прибутку на відсоток і підприємницький дохід набуває загального характеру.

Нині основними формами підприємницького доходу є дивіденд, засновницький прибуток, плата за участь у роботі і керівних органів великих акціонерних компаній тощо. Перш ніж підприємець привласнить підприємницький дохід, він має сплатити податки до бюджету й пенсійних фондів, повернути кредити і відсотки за них, відрахувати частину прибутків на виплату дивідендів акціонерам тощо.

У результаті суспільного поділу праці торгівля починає відігравати самостійну функцію життєзабезпечення суспільства через надання певних послуг споживчого і виробничого характеру, що потребує певних ресурсів. Це формує торгівлю як самостійну сферу підприємницької діяльності.

Капітал як ресурс набуває форми **торгового капіталу**, якщо він забезпечує рух продукту від виробника до споживача. Функцією торгового капіталу є обслуговування процесу купівлі і продажу товарів.

З розширенням виробництва для реалізації товарів стає необхідним досить розвинутий ринок. Промисловець повинен більш чітко стежити за складним механізмом обігу, урахувати стан ринку та динаміку цін, тримати торгових агентів тощо. Усе це вимагає додаткових витрат. Тому створюється необхідність в особливій групі капіталістів, які використовували б свої капітали виключно для обслуговування обігу промислового капіталу, — в торговцях. Промисловець тепер уже може не займатися реалізацією, доведенням товару до споживача. Цією справою займається торговець. Виникає поділ праці між промисловим і торговим капіталом, між промисловцем і торговцем. Функціонування торгових підприємств вимагає залучення ресурсів у формі капіталу, праці, підприємницького таланту, тому витрати у сфері торгівлі не мають принципових відмін від сфери виробництва.

Витрати підприємства сфери обігу, пов'язані з реалізацією продукції, називаються витратами обігу. Витрати обігу поділяються на постійні і змінні, зовнішні і внутрішні, економічні і бухгалтерські.

Торговий прибуток. Підприємницька діяльність передбачає одержання прибутку, який виступає у формі торгового прибутку. Торговий прибуток — це дохід, який одержують підприємства оптової і роздрібною торгівлі. Його можна розглядати двояко:

1) як різницю між загальним виторгом від продажу товарів і бухгалтерськими витратами обігу. У цьому разі торгове підприємство одержує бухгалтерський прибуток;

2) як різницю між загальним виторгом і економічними витратами обігу. При цьому торговельне підприємство може одержати економічний (чистий) прибуток і такі складові доходу підприємства, як нормальний підприємницький прибуток, умовний процент на власний капітал, умовну ренту від власної земельної ділянки та умовну заробітну плату торгового підприємця.

Окрім промислових і торговельних капіталістів, у привласненні додаткової вартості беруть участь і власники позичкового.

Позичковий капітал - це грошовий капітал, який передається підприємцем-власником підприємцю-позичальнику в тимчасове користування за відповідну плату з метою отримання прибутку.

Основною функцією позичкового капіталу є грошове обслуговування суб'єктів ринкового господарювання, що забезпечує стабільність їхньої діяльності, прискорює швидкість обігу їхнього капіталу.

Економісти досить активно аналізують питання про джерела тимчасово вільних грошей, які можуть бути використані як позичковий капітал. Найважливішими з них вважають такі:

1) амортизаційні відрахування. Увесь час, поки амортизація накопичується для заміни засобів праці, які ще функціонують, грошові кошти є вільними і можуть бути перетворені на позичковий капітал;

2) частина оборотного капіталу, який вивільнюється в результаті не збігання часу продажу виготовленої продукції і купівлі сировини, пального, матеріалів, необхідних для забезпечення безперервності виробничого процесу;

3) тимчасово вільний капітал у проміжках між надходженням грошових коштів після реалізації товарів і виплатою заробітної плати;

4) кошти фонду розвитку виробництва, які є частиною прибутків підприємства і накопичується до певного розміру, перед тим як бути використаними для розширеного відтворення;

5) грошові доходи і заощадження населення;

6) грошові нагромадження держави тощо.

Таким чином, завдяки утворенню тимчасового вільного грошового капіталу виникає позичковий капітал, який може віддаватися як позика тим суб'єктам господарювання, які відчувають нестачу грошових ресурсів. Позичковий капітал у процесі свого руху, як і будь-який інший капітал, повинен не лише зберегтися у своїй початковій авансованій сумі грошей, але й зрости, тобто принести своєму власнику доход. Цей доход виступає у формі процента.

Позичковий капітал є самостійною формою капіталу, зі своїми особливостями, які відрізняють його від промислового та торговельного капіталу:

1. Позичковий капітал є капітал-власність на відміну від промислового й торговельного, які виступають як капітали-функції. Тобто, якщо промисловий і торговельний капітали приносять прибуток тому, що вони функціонують, то

позичковий капітал приносить процент лише тому, що він є власністю.

2. Позичковий капітал виступає як капітал-товар, чого не можна сказати про промисловий та торговельний капітали. Правда, це товар специфічний. На відміну від товару як речі, тут об'єктом продажу виступає не продукт праці, а властивість грошей самозростати, приносити прибуток. Тим самим гроші у формі позичкового капіталу набувають подвійної споживної вартості. По-перше, як гроші вони виступають у ролі загального еквівалента, а, по-друге, вони набувають властивості приносити додаткову вартість, тобто виступають у ролі капіталу. І що особливо важливо, виступають як капітал не лише для їх власника, а й для функціонуючого підприємця (тобто для того, хто взяв гроші в борг з метою їх продуктивного використання).

3. Як товар особливого роду, позичковий капітал має і своєрідну форму відчуження. Так, звичайний товар відчужується від свого власника шляхом продажу, а позичковий капітал посередництвом позики. Тобто, гроші не продають назавжди. Відбувається лише передача грошей в тимчасове користування з метою використання їх другої споживної вартості - властивості приносити прибуток. Тому, після закінчення певного строку позичковий капітал повертається до свого власника та ще й з певним приростом - процентом.

4. Специфічна природа позичкового капіталу знаходить безпосереднє вираження у формі його руху, яка якісно відрізняється від форми руху промислового і торговельного капіталів. Він не набуває ні продуктивної, ні товарної форми й функціонує лише в одній формі - грошовій. Тому формула його руху виглядає так: $G - G'$.

Важливо розуміти, що оскільки підприємницький дохід і відсоток мають одне й те саме джерело - додатковий продукт, який після реалізації перетворюється на прибуток, то між складовими частинами прибутку є певні залежності. Збільшення частки, наприклад відсотка, зменшуватиме частку підприємницького доходу. За певних умов це викликатиме зміни у механізмі функціонування ринку позичкових капіталів. Попит на грошовий капітал у формі позичкового буде зменшуватися, і, навіть за умов сталої пропозиції позичкового капіталу, його ціна (відсоток) зменшуватиметься.

Розмір збільшення або зменшення позичкового відсотка вимірюється нормою відсотка:

$$H_n = \frac{\sum \%}{K_n} \times 100, \text{ де}$$

H_n - норма процента; J % - сума річного доходу, отриманого на позичковий капітал; K_n - сума позичкового капіталу.

На рівень позичкового відсотка впливають різні фактори, зокрема: масштаби виробництва; розміри грошових нагромаджень та заощаджень; кон'юнктура ринку (попит і пропозиція); ступінь ризику; циклічний характер виробництва; інфляційні процеси.

9.4. Земельна рента: сутність та її форми.

Земельна рента як економічна категорія виражає відносини привласнення додаткового продукту власником землі у формі орендної плати за право користування землею. Проте рента не тотожна орендній платі. Крім ренти як плати за користування землею орендна плата містить відсоток на вкладений у землю капітал, а також амортизацію цього капіталу. При високих орендних ставках власник землі може привласнювати частину середнього прибутку сільськогосподарського підприємця.

Земельна рента і орендна плата є загальною економічною основою будь-якого суспільства. Спочатку земельна рента виникла і розвивалася у формі традиційної земельної ренти. Виникнення підприємницьких виробничих відносин стало умовою існування сучасної земельної ренти. Проте земельна рента завжди є економічною основою реалізації власності на землю. Це доход, не пов'язаний з підприємницькою діяльністю; це частина додаткового продукту, який створюється сільськогосподарськими виробниками, що господарюють на землі.

Як уже зазначалося, в сільському господарстві в процесі виробництва беруть участь природні процеси і біологічні фактори. У зв'язку з цим в сільському господарстві крім суспільних факторів слід розрізняти такі природні фактори, як кліматичні умови, хімічний і механічний склад землі, біологічні та інші моменти. Залежно від цих факторів одна й та сама кількість і якість праці може бути представлена в більшій або меншій кількості продуктів, споживних вартостей.

Якою б великою не була роль природних факторів, сільськогосподарський продукт створюється працею людей. Тому провідна роль у розвитку сільськогосподарського виробництва завжди належить економічним факторам. Це положення має особливе значення для з'ясування рентних відносин у сільському господарстві.

Незалежно від форми власності на землю утворюється диференційна рента. Причиною її є монополія на землю як на об'єкт господарювання. Виникнення цієї монополії означає існування відособлених виробників у системі товарно-грошових відносин, а також своєрідний синтез існуючих природних і економічних умов для утворення диференційної ренти.

Першою природною умовою існування диференційної ренти є відмінності у природній родючості землі, а також місцезнаходження земельних ділянок по відношенню до ринку (місць реалізації продукції). Розвиток науки і техніки, широке використання їх досягнень у сільському господарстві впливають на ці відмінності, проте повністю усунути їх неможливо.

Господарства, розміщені на кращих землях, створюють додатковий чистий доход. Цього останнього позбавлені господарства, що знаходяться на гірших землях. Якби вони одержували його, то монополія на землю як об'єкт господарювання зникла б.

Другою природною умовою утворення диференційної ренти є обмеженість землі. Земля у просторі обмежена, ще обмеженіші кращі за

родючістю землі. Продукція, що виробляється на кращих і середніх землях, не може задовольнити потреби суспільства, тому у господарський оборот залучаються також ділянки землі, відносно гірші за родючістю і місцезнаходженням.

Господарства, які використовують кращі землі, мають більше продукції з одиниці земельної площі та одержують додатковий продукт, який є матеріальною основою диференційної ренти.

Необхідною економічною умовою перетворення цього додаткового продукту в диференційну ренту є наявність товарно-грошових відносин і особливості дії закону вартості у сільському господарстві. Ця особливість полягає в тому, що суспільна вартість сільськогосподарських продуктів визначається середніми витратами суспільне необхідної праці у господарствах, що розташовані на гірших за родючістю і місцезнаходженням землях при середньому рівні організації виробництва. Господарства, які розташовані на кращих та середніх землях, мають нижчу індивідуальну вартість сільськогосподарської продукції, проте реалізують її за цінами, які визначаються вартістю на гірших землях. Це дає можливість одержувати додатковий чистий дохід, який утворюється понад середній чистий дохід.

Слід розрізняти дві форми диференційної ренти – першу і другу. Перша диференційна рента є додатковим чистим доходом, який одержують в результаті продуктивнішої праці на кращих за родючістю і місцезнаходженням землях.

Друга диференційна рента виникає в результаті підвищення продуктивності землі на основі використання ефективніших засобів виробництва, тобто додаткових вкладень у землю.

Що є спільного для першої та другої диференційної ренти? По-перше, причина утворення - монополія на землю як на об'єкт господарювання.

По-друге, основа виникнення – відмінності в родючості землі. Взаємозв'язок диференційної першої і другої ренти полягає в тому, що вони засновані на використанні родючості земель. Тільки перша рента пов'язана з природною, а друга – з економічною родючістю грантів. Друга диференційна рента характеризує інтенсивний розвиток сільського господарства.

У сучасних умовах підвищення попиту на сільськогосподарську сировину виникає необхідність освоєння нових земель з низькою родючістю. В той самий час обмеженість землі, а також прискорення науково-технічного прогресу в сільському господарстві зумовлюють деяке зниження ролі природної родючості.

Широке використання сучасної техніки і технології стирає різницю в ефективності рівновеликих витрат капіталу на різних за родючістю землях, що сприяє зменшенню другої диференційної ренти. Паралельно діють фактори, які сприяють збільшенню її, а саме різниця ступеня використання інтенсивних факторів в різних господарствах зберігається, а в деяких випадках і посилюється.

Таким чином, диференційна рента – це за своєю сутністю не що інше, як додатковий прибуток, який отримують у будь-якій сфері промислового

виробництва на будь-який капітал, що функціонує в умовах вище середніх. У сільському, господарстві він є більш-менш постійним, оскільки ґрунтується на різній родючості різних категорій землі.

У країнах, де панує приватна власність на землю і діє міжгалузева конкуренція, існує ще й абсолютна рента, яка утворюється на всіх використаних землях, у тому числі на гірших. Причиною її є монополія на приватну власність на землю, яка закріплює високу норму прибутку в сільському господарстві понад середню норму прибутку. Отже, абсолютна рента - це надлишок вартості сільськогосподарського продукту над його ціною виробництва.

Висока норма прибутку в сільському господарстві може створюватися внаслідок існування ряду факторів: низької органічної будови капіталу, використання дешевшої робочої сили, більш швидкого обороту коштів, економії на постійному капіталі та ін. Значення цих факторів у кожній країні неоднакове і весь час змінюється. Так, у розвинутих країнах рівень органічної будови капіталу в сільському господарстві вже піднявся до рівня промисловості. Тому ця умова для створення абсолютної ренти відпала, проте причина виникнення абсолютної ренти – монополія приватної власності на землю – залишається. Ось чому слід брати до уваги, що можуть існувати і діяти інші фактори утворення високої норми прибутку в сільському господарстві, а монополія приватної власності на землю лише закріплює цю високу норму прибутку і примушує реалізовувати сільськогосподарську продукцію за її вартістю, яка вища за ціну виробництва.

Отже, абсолютну ренту породжує не низька органічна будова землеробського капіталу, а монополія приватної власності на землю, яка не дає можливості конкуренції вирівняти прибуток.

У практиці сучасних розвинутих країн підвищення органічної будови капіталу в землеробстві зумовлює зменшення абсолютної ренти, проте зростання загального розміру функціонуючого капіталу сприяє збільшенню її.

Приватна власність на землю і необхідність виплати ренти за всі використані землі можуть призвести до перетворення абсолютної ренти в монопольну, коли ціна на сільськогосподарську продукцію вища за її вартість.

З рентою пов'язана ціна землі. Вона визначається як капіталізована рента, тобто грошовий капітал, що забезпечує його власникові той самий доход, але у формі не ренти, а суми відсотка на вкладення у банк. Ціну землі розраховують за формулою

$$Ц_z = \frac{R}{S} 100,$$

де R – рента; S – норма позикового відсотка.

Звідси ціна на землю залежить від розміру земельної ренти і позикового відсотка.

Науково-технічний прогрес і підвищення інтенсивності сільського господарства зумовлюють необхідність додаткових вкладень у землеробство, що, призвело до зростання диференційної ренти і відповідно до зростання цін на землю.

ВИСНОВКИ

1. Дохід представляє собою загальну суму грошей, зароблених або отриманих протягом будь-якого періоду (звичайно за рік). Розподіл національного продукту відповідно до внеску у його виробництво кожного фактора виробництва називається функціональним або первинним. Результатом первинного розподілу ВВП виступають факторні доходи. заробітна плата, відсоток, рента, прибуток.

2. У категорії грошових доходів розрізняють номінальний і реальний дохід.

3. Праця, як і будь-який чинник виробництва, приносить його носію грошовий дохід – заробітну плату. Сучасна економічна наука розглядає заробітну плату як ціну, що виплачується найманим працівникам за використання їхньої праці. Основні функції заробітної плати: стимулююча, розподільча, соціальна. Заробітна плата існує у двох основних формах: погодинній і відрядній. В економіці розвинутих країн світу існують такі системи заробітної плати: тарифні, преміальні та колективні.

4. Підприємницька діяльність передбачає одержання прибутку. Норма прибутку свідчить, на скільки відсотків зріс авансований капітал і є досить точним критерієм ефективності використання авансованого капіталу. Наслідком міжгалузевої конкуренції є утворення середньої (загальної) норми прибутку на рівновеликий капітал.

5. Капітал як ресурс набуває форми торгового капіталу, якщо він забезпечує рух продукту від виробника до споживача. Функцією торгового капіталу є обслуговування процесу купівлі і продажу товарів. Позичковий капітал - це грошовий капітал, який передається підприємцем-власником підприємцю-позичальнику в тимчасове користування за відповідну плату з метою отримання прибутку.

6. Земельна рента як економічна категорія виражає відносини привласнення додаткового продукту власником землі у формі орендної плати за право користування землею. Проте рента не тотожна орендній платі. Незалежно від форми власності на землю утворюється диференційна рента. Причиною її є монополія на землю як на об'єкт господарювання. Слід розрізняти дві форми диференційної ренти - першу і другу. У країнах, де панує приватна власність на землю і діє міжгалузева конкуренція, існує ще й абсолютна рента, яка утворюється на всіх використаних землях, у тому числі на гірших.

7. З рентою пов'язана ціна землі. Вона визначається як капіталізована рента, тобто грошовий капітал, що забезпечує його власникові той самий дохід, але у формі не ренти, а суми відсотка на вкладення у банк.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 9, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Абсолютна рента;

диференціальна рента;

дохід;
заробітна плата;
монопольна рента;
номінальна заробітна плата;
норма прибутку;
норма процента;
позичковий процент;

прибуток;
прожитковий мінімум;
реальна заробітна плата;
земельна рента;
фізіологічний мінімум;
ціна землі.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Певна кількість грошових коштів, матеріальних благ чи послуг, отриманих фізичною особою, підприємством чи економікою в цілому за певний проміжок часу.
2. Сума грошей, яку отримує найманий працівник за певний проміжок часу.
3. Ціна, що її сплачує роботодавець найманому працівникові за функціональне використання його праці.
4. Вартісна величина середньодушового сукупного доходу, що забезпечує такий рівень задоволення потреб у харчуванні, нижче якого існування людини неможливе.
5. Вартість набору товарів і послуг, визначеного на основі обґрунтованих нормативів споживання та забезпеченості населення першочерговими життєвими засобами.
6. Додатковий чистий дохід, отриманий у результаті продуктивнішої праці на кращих за родючістю та місцезнаходженням землях або завдяки підвищенню продуктивності землі за рахунок додаткових вкладень капіталу.
7. Відношення прибутку до всього авансованого капіталу, виражене у відсотках.
8. Капіталізована рента, тобто грошовий капітал, що забезпечує його власникові відповідний дохід, але не у формі ренти, а величиною, еквівалентною відсотку на вкладення в банк.
9. Відношення величини процента до величини позичкового капіталу, виражене у відсотках.
10. Ціна, що її сплачують за використання землі та інших природних ресурсів.
11. Рента, яка утворюється через монополію приватної власності на землю.
12. Рента, яка утворюється через обмеженість і невідтворюваність земель особливої якості чи певних кліматичних умов.
13. Кількість товарів та послуг, яку можна придбати в певний момент часу за суму номінальної заробітної плати.
14. Дохід власників підприємства, визначений як різниця між виручкою

від реалізації і загальними витратами на виробництво та реалізацію продукції.

15. Плата кредитору за користування позиченими грошима або матеріальними цінностями.

Терміни і поняття:

а) абсолютна рента;	к) позичковий процент;
б) диференціальна рента;	л) прибуток;
в) дохід;	м) прожитковий мінімум;
г) заробітна плата;	н) реальна заробітна плата;
д) монопольна рента;	п) земельна рента;
е) номінальна заробітна плата;	р) фізіологічний мінімум;
ж) норма прибутку;	с) ціна землі.
и) норма процента;	

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Ціна землі залежить від:

- а) розміру ренти;
- б) банківського відсотка;
- в) правильно – пп а,б.;
- г) правильна відповідь відсутня.

2. Позичковий процент – це:

- а) прибуток на вкладений у справу капітал;
- б) частина прибутку, привласнена підприємцем;
- в) плата за користування кредитом;
- г) строк окупності позичкового капіталу.

3. Якщо крива попиту на землю зрушиться праворуч, величина економічної ренти:

- а) збільшиться;
- б) зменшиться;
- в) не зміниться;
- г) крива попиту на землю не може зрушитися праворуч.

4. Реальна заробітна плата на відміну від номінальної – це:

- а) визначена сума матеріальних і духовних благ, що може придбати працівник за отриману номінальну заробітну плату;
- б) номінальна заробітна плата з урахуванням податків і внесків у фонд соціального страхування;

- в) сума грошей, необхідна для нормального відтворення робочої сили;
- г) реальна заробітна плата завжди дорівнює номінальній.

5. На підприємстві з переважно автоматизованою працею форма заробітної плати:

- а) відрядна;
- б) погодинна;
- в) реальна;
- г) вірна відповідь відсутня.

6. З різницею у природній якості землі пов'язана:

- а) абсолютна рента;
- б) диференціальна рента I;
- в) диференціальна рента II;
- г) диференціальна рента I і II.

7. Прибуток – це:

- а) виручка з урахуванням витрат;
- б) виручка за мінусом витрат;
- в) частка витрат у виручці;
- г) витрати плюс виручка.

8. Безпосереднім чинником, що впливає на прибуток підприємця, не може бути:

- а) обсяг реалізованої продукції;
- б) ціна одиниці реалізованої продукції;
- в) витрати виробництва;
- г) правильна відповідь відсутня.

9. За трудовим договором працівник повинен одержувати за роботу 300 грн. на місяць. Це його:

- а) номінальна заробітна плата;
- б) реальна заробітна плата;
- в) оплата за працю;
- г) прибуток.

10. Рентний дохід – це дохід:

- а) одержуваний власниками землі;
- б) одержуваний від продажу землі;

- в) сплачуваний за користування землею та іншими природними ресурсами;
- г) одержуваний від продажу землі і решти природних ресурсів.

11. Причина виникнення диференціальної ренти:

- а) монополія приватної власності на землю;
- б) низька органічна будова капіталу в сільському господарстві;
- в) монополія на землю як об'єкт господарювання;
- г) наявність землі виняткової якості.

12. Диференціальна земельна рента виникає:

- а) на всіх ділянках землі;
- б) на економічно кращих ділянках землі;
- в) на економічно гірших ділянках землі;
- г) правильна відповідь відсутня.

13. Авансовані у виробництво кошти – це гроші:

- а) виплачені працівникам підприємства як аванс;
- б) отримані у вигляді позики з правом їх використання тільки на виробничі цілі;
- в) вкладені у підприємство і розподілені серед його засновників;
- г) вкладені в придбання ресурсів, необхідних для функціонування підприємства.

14. Номінальна заробітна плата – це:

- а) сума грошей, яку отримує найманий працівник за певний проміжок часу;
- б) певна кількість грошових коштів, матеріальних благ чи послуг, отриманих фізичною особою, підприємством чи економікою в цілому за певний проміжок часу;
- в) вартість набору товарів і послуг, визначеного на основі обґрунтованих нормативів споживання та забезпеченості населення першочерговими життєвими засобами;
- г) вірна відповідь відсутня.

15. Дохід – це:

- а) сума грошей, яку отримує найманий працівник за певний проміжок часу;
- б) певна кількість грошових коштів, матеріальних благ чи послуг, отриманих фізичною особою, підприємством чи економікою в цілому за певний проміжок часу;
- в) вартість набору товарів і послуг, визначеного на основі обґрунтованих нормативів споживання та забезпеченості населення першочерговими життєвими засобами;
- г) вірна відповідь відсутня.

16. Якщо інфляції в економіці починається знижуватися, то як це вплине на реальну заробітну плату:

- а) зменшується;
- б) зростає;
- в) залишається незмінною;
- г) вірна відповідь відсутня.

17. Індекс реальної заробітної плати обчислюється як:

- а) відношення індексу номінальної заробітної плати до індексу цін на предмети споживання та послуги;
- б) відношення індексу цін на предмети споживання до індексу номінальної заробітної плати;
- в) відношення величини номінальної заробітної плати до величини позичкового процесу;
- г) вірна відповідь відсутня.

18. На величину заробітної плати не впливають:

- а) попит та пропозиція на рещту праці;
- б) розмір податків;
- в) інтенсивність праці;
- г) вірна відповідь відсутня.

19. Вартісна величина середньодушового сукупного доходу , що забезпечує такий рівень задоволення потреб у харчуванні, життє якого існування людини неможливе-це:

- а) прожитковий мінімум;
- б) фізіологічний мінімум;
- в) реальна заробітна плата;
- г) вірна відповідь відсутня.

20. Вартість набору товарів і послуг, визначеного на основі обґрунтованих нормативів споживання та забезпечення населення першочерговими життєвими засобами – це:

- а) прожитковий мінімум;
- б) фізіологічний мінімум;
- в) реальна заробітна плата;
- г) вірна відповідь відсутня.

21. Основне джерело позичкового капіталу:

- а) особисті кошти банку;
- б) тимчасово вільні гроші різних суб'єктів;
- в) вірно пп. а,б.
- г) вірна відповідь відсутня.

22. За рахунок чого привласнює прибуток торговий посередник:

- а) за рахунок завищення цін;
- б) за рахунок купівлі у виробника за цінами нижче роздрібних;
- в) за рахунок зниження витрат обігу;
- г) вірна відповідь відсутня.

23. Джерело позичкового проценту:

- а) рух позичкового капіталу;
- б) прибуток та інші доходи позичальників;
- в) зниження витрат обігу;
- г) вірна відповідь відсутня.

24. Відношення прибутку до всього авансованого капіталу, вираження у відсотках – це:

- а) позичковий процент;
- б) прибуток;
- в) норма прибутку;
- г) вірна відповідь відсутня.

25. Відношення величини процента до величині позичкового капіталу, вираження у відсотках – це:

- а) позичковий процент;
- б) норма позичкового проценту;
- в) норма прибутку банку;
- г) вірна відповідь відсутня.

26. Дохід власників підприємства, визначений як різниця між виручкою від реалізації і загальними витратами на виробництво та реалізацію продукції – це:

- а) позичковий процент;
- б) торговий прибуток;
- в) прибуток;
- г) вірна відповідь відсутня.

27. Яка рента виникає від додаткових вкладень капіталу у землю:

- а) диференційна рента І;
- б) диференційна рента ІІ;
- в) абсолютна рента;
- г) монопольна рента.

28. Причиною якої ренти є монополія приватної власності на землю:

- а) монопольної ренти;
- б) диференціальної ренти;
- в) абсолютної ренти;
- г) вірна відповідь відсутня.

29. Рента, утворена обмеженістю і не відтворюваністю земель особливої якості чи певних кліматичних умов – це:

- а) монопольної ренти;
- б) диференціальної ренти;
- в) абсолютної ренти;
- г) вірна відповідь відсутня.

30. До складу орендної плати за земельну ділянку входить:

- а) земельна рента;
- б) амортизація споруд;
- в) відсоток від використання споруд;
- г) всі відповіді вірні.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Категорії “підприємницький дохід” і “прибуток” – синоніми.
2. Динаміка цін на предмети споживання прямо впливає на зміни реальної заробітної плати.
3. Динаміка цін предметів споживання зворотно впливає на зміни реальної заробітної плати.
4. Якщо ціна землі дорівнює 60 тис. од., а норма банківського процента – 4%, то величина земельної ренти дорівнює 24 тис. од.
5. Норма позичкового процента дорівнює 20%, якщо ви отримали в позику 2000 грн., а через рік повернули 2500 грн.
6. Орендна плата і рента – тотожні поняття.
7. Номінальна заробітна плата передбачає повну оплату робітникамі його товару – робочої сили.
8. Власник 10 тис. грн.. одержить дохід у розмірі 3 тис. грн, якщо віддасть їх у позику під 30% річних.

9. Земельна рента – це нетрудовий дохід, який отримує власник землі.
10. Диференціальна рента – це надлишок над середнім прибутком.
11. Диференціація доходів є абсолютно неминучим явищем в будь-якій економічній системі.
12. Величина отримуваних доходів не здійснює ніякого впливу на світогляд людини.
13. Заробітна плата є наслідком реалізації підприємницьких здібностей.
14. Капітал приносить дохід у вигляді ренти.
15. Рентний дохід – це дохід, який отримують від продажу землі та інших природних ресурсів.
16. Прибуток – це сума грошей, отриманих від реалізації товарів та послуг.
17. Рівень купівельної спроможності людей визначається тільки величиною доходів.

Вправа 4. Виконайте завдання.

1. Підприємець вклав у бізнес 250 тис. грн. і за рік одержав 80 тис. грн. прибутку. Чому дорівнює норма прибутку підприємця? Чи доцільно йому в такий спосіб витратити гроші, якщо норма банківського процента дорівнює 35%?
2. Підприємець використовував у виробництві позичений капітал у 30 тис. грн. і одержав 12% норми прибутку. Норма позичкового процента становить 10%. Чому дорівнює підприємницький дохід?
3. Ділянка землі продається за 50000 грн. Придбавши цю ділянку, ви можете здавати її в оренду з розрахунку 4000 грн. ренти на рік. Норма процента – 10%. Чи придбаєте ви цю ділянку, якщо, маючи 50000 грн., бажаєте одержати максимально можливий дохід?
4. Власник землі має три ділянки однакової площі, на яких орендар вирощує цукровий буряк. З першої ділянки зібрано 2 т буряка, з другої – 2,5, а з третьої – 3. Ринкова ціна цукрового буряка – 1300 грн. за тону. Яку сукупну ренту одержить власник землі з кращої і середньої ділянок?
5. При денній вартості робочої сили 12 дол. робочий день становив 8 годин, денна заробітна плата дорівнювала 12 дол. Капіталіст знизив ціну праці на 20 %. Скільки годин потрібно працювати, щоб одержати 12 дол. за день?
6. Власний капітал банку становить 1 млн. дол., а позичковий капітал – 11 млн. дол. Банк віддав у позику 10 млн. дол. Норма процента, що сплачується вкладником, дорівнює 1,5, а стягнутого з позичальників – 3% річних. Підрахуйте норму прибутку банку.
7. Землевласник здав в оренду земельну ділянку з виробничими спорудами на суму 10 тис. дол. терміном на п'ять років. Строк придатності споруд – п'ять років. Позичковий процент – 2% у рік. На кінець дії оренди орендар зобов'язаний відновити зношені споруди. Щорічний розмір ренти – 2000 дол. Обчисліть розмір орендної плати за весь термін орендного договору.
8. Уявімо собі три ділянки однакової родючості, але з різним

розташуванням до ринків збуту. На всіх ділянках отримано однаковий урожай (по 100 ц). Витрати виробництва на всіх ділянках однакові (по 9800 од.), а на реалізацію рівного врожаю будуть різними, тому що різні транспортні витрати. На першій ділянці (40 км від міста) вони становлять 2200 од., на другій (20 км від міста) – 1200 од., а на третій (2 км від міста) – 200 од. Обчисліть величину диференціальної ренти на кращій земельній ділянці.

9. Припустимо, власник землі в Англії отримує щорічну ренту у 3500 фунтів стерлінгів і її розмір залишиться незмінним, але банк знизив норму процента з 3,5 до 2,8 %. Як зміниться ціна землі?

10. В країні заробітна плата за 10 років зросла на 25%, а вартість життя – на 40%. Як змінилась реальна заробітна плата?

11. За рік номінальна заробітна плата зросла на 5,4%, реальна заробітна плата знизилась на 4,7%. Як змінилась вартість життя?

12. Ставка позичкового проценту - 5 %; Капітал поданий у позику – 176 тис. грн. Підрахуйте річний дохід на цей капітал .

13. Припустимо що власник землі отримує щорічну ренту у 3500 грн., а банк виплачує своїм вкладникам 3,5% річних. По якій ціні буде продана земля?

14. Щорічна рента зросла з 3500 грн. до 4200грн., а позичковий процент залишається без змін і дорівнює 3,5% річних. Яка зміниться ціна землі?

ТЕМА 10. КОНКУРЕНЦІЯ ТА МОНОПОЛІЯ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.

Конкуренція в економіці – це суперництво економічних суб'єктів за кращу реалізацію своїх економічних інтересів. Крім того, конкуренція є обов'язковою умовою існування ринкових відносин. У даній темі розглядається сутність та значення конкуренції, її види, форми та методи ведення конкурентної боротьби. Тема дає уявлення про сутність, форми та умови виникнення монополій.

10.1. Сутність конкуренції та її функції.

Конкуренція – це суперництво економічних суб'єктів за кращу реалізацію своїх економічних інтересів.

Функції конкуренції

1. Конкуренція забезпечує рівноправне положення учасників економічного процесу, оскільки кожен суб'єкт не може досягти панівного положення на ринку і диктувати свої умови іншим.

2. Конкуренція створює умови для ефективного виконання ціною координуючої функції. У ринковій економіці ціни можуть погоджувати суперечливі інтереси покупців і продавців товару тільки за умови своєї рухливості. А її вони набувають завдяки конкуренції. Якщо на ринку пропозиція перевищує попит, то під тиском конкурентної боротьби між виробниками ціна знижується, якщо попит перевищує пропозицію – зростає завдяки конкуренції між покупцями. Через такі цінові коливання ринок відновлює рівновагу.

3. Конкуренція виступає як контрольна система ефективності приватного підприємництва. Цю функцію вона реалізує через встановлення певних рівнів ринкових цін на основі вартості. Такі ціни можуть або відшкодовувати витрати з достатньою величиною прибутку, або зовсім їх не покривати. За таких умов одні фірми будуть успішними і прибутковими, інші – нести збитки і навіть ставати банкрутами. Отже, конкуренція звільняє економіку від неефективних форм ведення бізнесу і перевіряє його на ступінь відповідності суспільним потребам.

4. Конкуренція створює зацікавленість в удосконаленні економічних ресурсів, їх виробничих комбінації, зниження витрат виробництва та його техніко-технологічного оновлення. Як показує практика, підприємець починає здійснювати заходи, спрямовані на зниження витрат виробництва тільки тоді, коли у нього відсутні інші способи максимізації прибутку. Конкуренція сприяє зниженню суспільних витрат і, відповідно, ціни на товар. Якщо остання не забезпечує прибутковості ведення бізнесу, то підприємець змушений буде шукати шляхи зниження витрат виробництва за рахунок удосконалення економічних ресурсів.

10.2. Типи, види та форми конкурентної боротьби

Конкуренція в економіці може бути представлена як процес, що набуває різної типології, видової структури та функціональних форм. На рис. 10.1. в узагальненому вигляді подано класифікацію конкуренції за типами, видами та формами її здійснення.

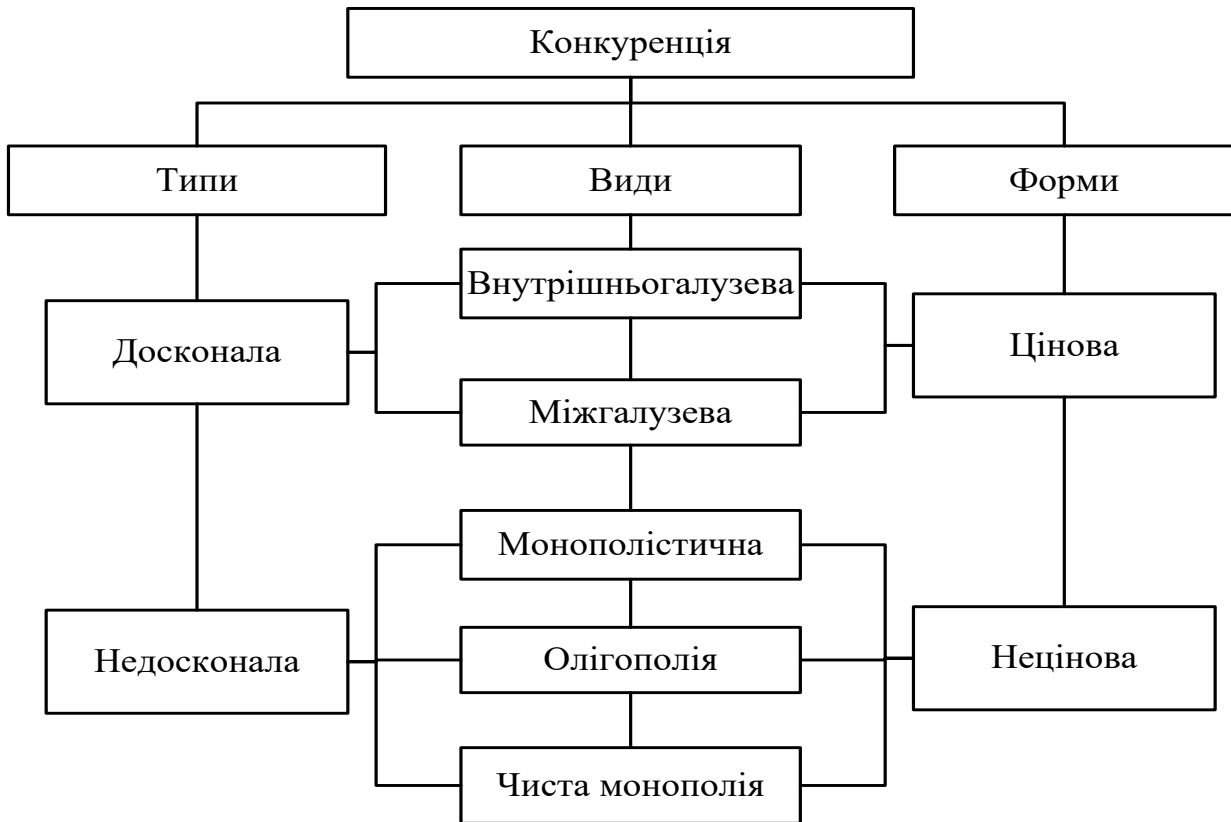

Рис. 10.1. Типи, форми та методи конкурентної боротьби

Поділ конкуренції на **досконалу і недосконалу** здійснюється за критерієм наявності у економічних суб'єктів можливостей впливати на процес встановлення ринкової ціни. За умов досконалої конкуренції така можливість повністю відсутня, у той час, як для недосконалої – характерна у тій чи іншій мірі.

Досконала конкуренція – це такий тип конкурентної боротьби. За якої численні, незалежно діючі виробники реалізують ідентичну (стандартизовану) продукцію і жоден з них не може здійснювати контроль над ринковою ціною товару. Умови досконалої конкуренції створюються за рахунок участі в обмінних операціях величезної кількості особисто незнайомих між собою покупців і продавців, які пропонують на ринку або хочуть придбати продукцію, яка у всіх однакова. При цьому виробники мають досить незначну частку такої продукції у загальній величині ринкової пропозиції. І якщо хтось із них навіть підвищать або знизить ціну, то такі дії не здійснять ніякого впливу на рівень ринкової ціни. У тих, у кого ціна вища, покупці не будуть купувати товар, і

продавці вимушені будуть її понизити до того рівня, який встановився на ринку. У випадку зниження ціни окремим продавцем, покупці досить швидко розкуплять дешевий товар, що не спричинить серйозного впливу на ринкову ціну.

Досконала конкуренція була характерна для домонополістичної стадії розвитку товарного виробництва і велась у вигляді внутрішньогалузевої і міжгалузевої конкурентної боротьби. **Внутрішньогалузева конкуренція** – це боротьба між виробниками ідентичної продукції за найбільш вигідні умови виробництва і збуту товарів. У результаті цього виду конкуренції формується суспільна вартість товару, яка є основою ринкової ціни. Оскільки умови виробництва у різних виробників однієї галузі економіки в силу об'єктивних причин не можуть бути однаковими, то й індивідуальні витрати на виробництво одних і тих же товарів виявляються різними. Однак вартість товару складається на основі витрат не індивідуальної, а суспільно-необхідної праці.

Внаслідок цього виробники з більш високим рівнем продуктивності праці отримують додатковий дохід і, відповідно, мають більші можливості для розширення й розвитку свого виробництва. Технічно й організаційно відсталі підприємства не покривають своїх витрат виробництва і банкрутують. Отже, внутрішньогалузева конкуренція стимулює науково-технічний прогрес, зростання ефективності товарного виробництва.

Міжгалузева конкуренція – це боротьба між виробниками окремих галузей за найбільш вигідні сфери виробництва, що виражається в переміщенні матеріальних і трудових ресурсів із галузей з низькою нормою прибутку в галузі з високою.

Вкладаючи капітал у більш прибуткові галузі виробництва, підприємці сприяють розширенню обсягів випуску продукції й пропозиції окремих товарів. Завдяки більш швидкому зростанню пропозиції порівняно з попитом, ціни на товари починають знижуватися, що у свою чергу, понижує й норму прибутку. В той же самий час в галузях, де відбулося скорочення виробничих потужностей, попит починає випереджати пропозицію, ціни підвищуються, норма прибутку зростає, умови виробництва стають економічно привабливими для підприємців. У результаті міжгалузевої конкуренції у виробництві встановлюється динамічна рівновага, яка забезпечує пропорційний розвиток різних галузей економіки, так і рівновагу сукупного попиту й пропозиції.

Основною формою ведення досконалої конкуренції є **відкрита цінова конкурентна боротьба**, коли виробники намагаються досягти переваг на ринку шляхом продажу своїх товарів за більш низькими цінами.

Недосконала конкуренція - це такий тип конкурентної боротьби, за якого нечисленні або взагалі одиничні економічні суб'єкти досягають переваг на ринку за рахунок встановлення контролю над ринковою ціною. Останній часто називають ринковою владою і в залежності від його ступеню недосконала конкуренція набуває виду монополії, олігополії та монополістичної конкуренції.

Монополія має місце тоді, коли на ринку діє єдиний виробник продукції, яка не має близьких заміників. За таких умов виробник контролює 100%

пропозиції товару і, відповідно, володіє найбільш великою ринковою владою. **Олігополія** виникає там, де у виробництві й обміні стандартизованої або диференційованої продукції приймають участь від двох до двадцяти фірм. За умов олігополії ринкова влада дещо послабляється, оскільки ринок ділять між собою декілька виробників. При цьому для них характерна взаємозалежність – будь-які заходи, що будуть здійснені якоюсь окремою фірмою-монополістом, не залишить без змін умови функціонування усіх інших. Тому за умов олігополії кожен виробник має враховувати у своїх діях відповідні стратегічні дії своїх конкурентів і їх наслідки, що обмежує ринкову владу. **Монополістична конкуренція** характерна для ринків, на яких діє велика (але менша, ніж в умовах досконалої конкуренції) кількість виробників і споживачів диференційованої продукції за досить незначної можливості для кожного з них встановлювати контроль над ринковою ціною. Впливати на рівень ринкової ціни монополістично конкурентна фірма може тільки у короткотерміновому періоді, оскільки більш сприятливі умови для максимізації прибутків будуть стимулювати вхід у галузь нових фірм і усереднення норми прибутку.

Недосконала конкуренція ведеться переважно за рахунок використання форм нецінової, прихованої цінової та нечесної конкурентної боротьби. Усі названі форми не змінюють величину ринкової ціни, яка встановлюється за умов досконалої конкуренції. Вони торкаються тільки надприбутку, який виникає як надбавка до ціни ринку за рахунок реалізації ринкової влади. **Нецінова форма конкуренції** здійснюється через:

1. Підвищення споживчих якостей товару шляхом розробки і виробництва нової продукції.

2. Стимулювання збуту товарів за рахунок використання реклами, застосування сервісного обслуговування, формування кола постійних клієнтів та запровадження кращих умов продажу товарів.

Досить часто на недосконало конкурентних ринках використовується **прихована цінова конкуренція**. Реалізацією такої форми конкурентної боротьби є заяви виробників (продавців) про цінові знижки на товари або проведення так званих сезонних розпродаж продукції. У покупців складається враження про зниження цін на певні товари і вони охоче розширюють обсяг покупок. Насправді ж виробник відмовляється тільки від частини, причому незначної, монопольного надприбутку, не втрачаючи при цьому середнього прибутку на вкладений капітал. **Нечесна конкуренція** має місце тоді, коли виробники не обмежені ніякими стримуючими засобами проти реалізації своєї ринкової влади. Така конкуренція розгортається за використання наступних засобів:

1. Дезінформація про власний товар (завищення технічних параметрів, надання товару властивостей, якими від не володіє у дійсності тощо).

2. Незаконне використання чужих торгових марок.

3. Компрометація товарів конкурентів.

4. Здійснення тиску на постачальників.

5. Промисловий шпіонаж.

6. Демпінг.

10.3. Закономірності виникнення монополій та форми їх існування в економіці

Монополії як великі підприємства, що контролюють ринок, виникли в кінці XIX ст. у результаті розгортання процесів концентрації і централізації капіталу. **Концентрація капіталу** – це спосіб укрупнення капіталу підприємства за рахунок капіталізації додаткової вартості. **Централізація капіталу** – це спосіб збільшення капіталу за рахунок поглинання або об'єднання у межах одного підприємства капіталів, які раніше функціонували як самостійні.

Основною причиною посилення концентрації і централізації стало зростання продуктивних сил суспільства, яке знайшло прояв у технічному прогресі. Остання третина XIX ст. відзначилась особливо бурхливим розвитком науки і техніки. Це – відкриття нових способів виплавки сталі, винаходи, пов'язані з енергетичною базою виробництва (динамо-машина, парова турбіна, двигун внутрішнього згорання, дизель-мотор) та здатністю передавати електроенергію на відстань тощо. Ці відкриття й винаходи викликали справжню промислову революцію – підприємці з метою максимізації прибутку починають технічно й організаційно оновлювати виробництво. Цілком зрозуміло, що ці процеси потребували більш інтенсивного нагромадження капіталу й укрупнення виробництва.

Підприємці починають активно інвестувати додаткову вартість у нові засоби виробництва й технології, сприяючи, тим самим, суттєвому зниженню витрат виробництва. Як відомо, великі підприємства за рахунок технічних переваг, економії на витратах виробництва, високої продуктивності праці, кращої організації виробництва та більш широких можливостей використання кредиту мають кращі умови функціонування у порівнянні з малим бізнесом. Тому у результаті конкурентної боротьби крупні підприємства, як правило, поглинають невеликі за розміром виробничі структури. Останні виявляються менш захищеними у процесі різкого зниження ринкових цін, яким супроводжується досконала конкуренція, розоряються і переходять у власність крупних підприємців, що означає централізацію капіталу. Разом з цим, процес централізації може здійснюватися і шляхом добровільного об'єднання індивідуальних капіталів через організацію акціонерних товариств або союзів підприємців.

Завдяки процесам концентрації і централізації капіталу основна частка випуску суспільного продукту виявилась зосередженою на не багатьох великих підприємствах. Це створило умови для монополізації виробництва. З одного боку, конкуренція між великими підприємствами має особливо руйнівний характер, оскільки на них капітал втілюється у своїй переважній більшості в основних засобах. Останні при різкому зниженні цін не можуть бути швидко переміщені в інші галузі економіки і тому великі підприємства виявляються досить вразливими для «ударів» конкурентної боротьби. З цих причин вони прагнуть ослабити конкуренцію, для чого у них з'являються цілком реальні можливості. Якщо за умов панування досконалої конкуренції і незначної

концентрації виробництва змова між багато чисельними розрізненими дрібними виробниками була неможливою, то коли в кожній галузі промисловості утворюється декілька великих підприємств з'являються умови для формування домовленостей відносно різних аспектів погодженої діяльності на ринку.

Найбільш ранніми формами монополій, через які реалізовувалась така діяльність, були конвенції, ринги, корнери, пули. Вони являли собою короткотермінові угоди між декількома великими підприємцями відносно встановлення єдиних цін продажу на певні товари. Подальший розвиток монополій привів до виникнення картелів, синдикатів, трестів, концернів і конгломератів.

Картель – це об'єднання ряду підприємств однієї галузі виробництва, за якого його учасники зберігають свою власність на засоби і продукт виробництва. Об'єктом домовленості стають частка випуску продукції для кожної фірми-учасниці картелю і ціна її продажу на ринку.

Синдикат – це форма монополії, за якої об'єднуються підприємства, що випускають однорідну продукцію, не втрачаючи при цьому свою власність на засоби виробництва. Продукція ж, яку виробляє кожна окремо взята фірма, реалізується вже як власність синдикату через створену для цього спеціальну торговельну організацію.

Трест відрізняється від синдикату тим, що за такого об'єднання вже викає сумісна власність групи підприємців на засоби виробництва і, відповідно, вироблену продукцію. На суму капіталу, який було передано до тресту, власники отримують акції і тим самим право на співучасть в управлінні цим об'єднанням і отримання частки його прибутку. Трест, на відміну від синдикату, не обов'язково поєднує підприємства, однорідні за характером продукції, що випускається. Все частіше до складу треста входять підприємства технологічно пов'язаних між собою промисловості.

Концерн – це об'єднання ряду формально незалежних підприємств шляхом встановлення над ними фінансового контролю через головну фірму. Вона є власником контрольного пакету акцій концерну і завдяки цьому фактично володіє ним. Концерни набули широкого розповсюдження у формах, що поєднують підприємства різних галузей виробництва, але таких, що функціонально пов'язані між собою.

Конгломерат створюється через об'єднання підприємств різних галузей виробництва, які не мають виробничих або технологічних зв'язків.

Такі монополістичні утворення проникають у різні галузі економіки, що суттєво ускладнює ведення міжгалузевої конкуренції. Однак ми не можемо вести мову про повне витіснення конкуренції монополією. У реальній дійсності мають місце більш складні й модифіковані форми ведення конкуренції. Перш за все, у сфері внутрішньогалузевої конкуренції ведеться боротьба за наступними напрямками:

1. На міжнародному рівні між монополіями, що випускають стандартизовану продукцію.

2. У самій монополії між власниками капіталу за найбільш вигідні

позиції в управлінні й розподілі прибутків.

3. Між монополіями і немонополізованим сектором виробництва, який займає ринкову нішу через поглиблення диференціації продукції.

Міжгалузєва конкуренція реалізує себе через проникнення капіталу у різні галузі виробництва і, з одного боку, ускладнюється через горизонтальну і вертикальну концентрацію, а з іншого – полегшується за рахунок розвитку акціонерної форми капіталу. Поряд з цим у сучасних умовах набуває поширення конкуренція між монополіями за державні замовлення, за доступ до владних структур, через які реалізуються заходи по регулюванню економіки. Отже, монополія не знищує, а модифікує конкуренцію, породжує її нові форми.

10.4. Соціально-економічні наслідки функціонування структур, що володіють високим потенціалом ринкової влади. Конкурентна політика держави

Поширення монополій в економіці має цілий ряд як позитивних, так і негативних соціально-економічних наслідків. Для того, щоб оцінити користь монополій, необхідно завжди пам'ятати, що монополія – це перш за все велике підприємство з усіма його перевагами у порівнянні з малим бізнесом. Як вже вказувалося раніше, великі підприємства мають широкі можливості економії на витратах виробництва, що забезпечує споживачів дешевою і якісною стандартизованою продукцією. Такі підприємства також мають значні переваги у забезпеченні високої продуктивності праці та кращої організації виробництва.

Досить часто у суспільстві виникає необхідність навіть законодавчого створення таких структур у галузях, які, функціонуючи в конкурентному режимі, створюють продукт за надто високими витратами. Підприємства, що виникають на основі законодавчого об'єднання підприємств з метою забезпечення суспільного соціально-економічного ефекту, отримали назву **природних монополій** і набули широкого розповсюдження в сфері надання транспортних послуг, соціальної інфраструктури, виробництва електроенергії, транспортування нафти й газу, надання послуг зв'язку тощо.

Разом з цим, монополія має ще одну позитивну рису – вона сприяє високим темпам науково-технічного прогресу суспільства. Така можливість з'являється у монополістів завдяки величезним фінансовим ресурсам для проведення наукових досліджень і здійснення інновацій. Однак, тут необхідно пам'ятати, що монополія буде реалізовувати свої переваги на користь суспільства тільки у разі існування конкурентного режиму в економіці, а також за наявності контролю з боку державних структур. У протилежному випадку монополія з метою максимізації прибутку здійснює тиск на суспільство і відтворює свої негативні риси.

До негативних моментів функціонування монополізованих підприємств слід віднести такі наслідки їхньої діяльності, як:

1. Встановлення контролю над цінами, що позбавляє останні можливості виконувати свої координуючі функції і ставить під загрозу саму здатність ринку до саморегулювання.

2. Неефективність розподілу ресурсів. Зростання ринкових цін як умови отримання монополю високих прибутків з одночасним скороченням обсягів виробництва продукції провокує безробіття, а також ступінь залучення у виробничий процес інших видів ресурсів.

3. Отримуючи можливість максимізувати прибуток за рахунок ринкової влади, монополія стає над прибутковою структурою економіки, що суттєво поглиблює диференціацію доходів у суспільстві і приводить до наростання його соціальної нестабільності.

4. Монополія провокує політичну нестабільність, оскільки прагне отримати доступ до владних структур з метою впливу на прийняття політичних рішень, які стосуються створення сприятливих умов для її функціонування і отримання надприбутків. Результатом боротьби за владу є корумпованість економіки, відсутність можливостей у держави послідовно проводити в життя заходи економічної політики.

Негативні наслідки функціонування монополій викликають необхідність державного регулювання негативних наслідків їхньої діяльності. З цих причин у кожній країні світу проводиться **конкурентна політика** – комплекс заходів держави, спрямований на запобігання знищенню або викривленню конкуренції з боку фірм, що володіють ринковою владою. Найбільш давню історію конкурентна політика має у США, в яких вперше було прийнято антимонопольний закон у 1890 р., який отримав назву «Закону Шермана» і був спрямований, в основному, на боротьбу з картелями, які мали на меті обмеження конкуренції. У подальшому в цій країні приймалася ціла низка законів і законопроектів, які намагалися врахувати і відрегулювати щонайменші нюанси підривної діяльності монополій по відношенню до конкуренції.

Сьогодні у провідних країнах світу конкурентна політика знаходить свій прояв у **демонополізації економіки і коригуванні поведінки монополістів**. Перший вид конкурентної політики спрямований на обмеження ступеня монополізації економіки. Проводячи таку політику, держава розробляє заходи по обмеженню міжфірмових угод, спрямованих на злиття підприємств; здійснює деконцентрацію існуючих монополій; сприяє активізації конкуренції у монополізованих галузях виробництва через підтримання і сприяння розвитку малого бізнесу, захисту прав споживачів.

Другий вид конкурентної політики реалізується через коригування недобросовісної поведінки монополістів, яка приводить до негативних наслідків. Це – контроль за діяльністю монополістів і своєчасне запровадження відповідних санкцій обмежувального характеру, регулювання діяльності природних монополій, вплив на процеси ціноутворення тощо. Важливо зрозуміти, що головне завдання конкурентної політики полягає не в знищенні монополій (оскільки це приведе до втрати національною економікою великого бізнесу з його об'єктивними перевагами), а в тому, щоб поставити діяльність останніх під державний контроль і попередити можливість зловживання ринковою владою. А також захищати і зберігати конкуренцію як головну умову існування ринку.

ВИСНОВКИ

1. Конкуренція – це суперництво економічних суб'єктів за кращу реалізацію своїх економічних інтересів. Конкуренція в економіці може бути представлена як процес, що набуває різної типології, видової структури та функціональних форм.

2. Поділ конкуренції на досконалу і недосконалу здійснюється за критерієм наявності у економічних суб'єктів можливостей впливати на процес встановлення ринкової ціни. За умов досконалої конкуренції така можливість повністю відсутня, у той час, як для недосконалої – характерна у тій чи іншій мірі.

3. Основною формою ведення досконалої конкуренції є відкрита цінова конкурентна боротьба, коли виробники намагаються досягти переваг на ринку шляхом продажу своїх товарів за більш низькими цінами. Недосконала конкуренція ведеться переважно за рахунок використання форм нецінової, прихованої цінової та нечесної конкурентної боротьби. Усі названі форми не змінюють величину ринкової ціни, яка встановлюється за умов досконалої конкуренції. Вони торкаються тільки надприбутку, який виникає як надбавка до ціни ринку за рахунок реалізації ринкової влади.

4. Монополії як великі підприємства, що контролюють ринок, виникли в кінці XIX ст. у результаті розгортання процесів концентрації і централізації капіталу. Завдяки процесам концентрації і централізації капіталу основна частка випуску суспільного продукту виявилась зосередженою на не багатьох великих підприємствах. Це створило умови для монополізації виробництва. Найбільш ранніми формами монополій, через які реалізовувалась така діяльність, були конвенції, ринги, корнери, пули. Вони являли собою короткотермінові угоди між декількома великими підприємцями відносно встановлення єдиних цін продажу на певні товари. Подальший розвиток монополій привів до виникнення картелів, синдикатів, трестів, концернів і конгломератів.

5. Поширення монополій в економіці має цілий ряд як позитивних, так і негативних соціально-економічних наслідків: великі підприємства мають широкі можливості економії на витратах виробництва, що забезпечує споживачів дешевою і якісною стандартизованою продукцією; також вони мають значні переваги у забезпеченні високої продуктивності праці та кращої організації виробництва; монополія сприяє високим темпам науково-технічного прогресу суспільства. До негативних моментів функціонування монополізованих підприємств слід віднести такі наслідки їхньої діяльності, як встановлення контролю над цінами, неефективність розподілу ресурсів, поглиблення диференціації доходів у суспільстві, монополія провокує політичну нестабільність.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 10, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Внутрішньогалузева конкуренція;	капіталізм;
досконала конкуренція;	картель;
конкуренція;	концентрація виробництва;
міжгалузева конкуренція;	концерн;
недосконала конкуренція;	монополія;
нецінова конкуренція;	синдикат;
цінова конкуренція.	трест;
антимонопольна діяльність;	фінансовий капітал;
державно-монополістичний	централізація виробництва.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Суперництво економічних суб'єктів за кращу реалізацію своїх економічних інтересів.
2. Економічне суперництво, за якого жоден з ринкових суб'єктів не може впливати на загальну ринкову ситуацію або цей вплив такий незначний, що ним можна знехтувати.
3. Ринкова ситуація, коли фірма (або декілька фірм) виробляє і постачає таку частку продукту, що може вирішальним чином впливати на формування ціни.
4. Завоювання конкурентної переваги товаровиробниками завдяки підвищенню якості та надійності продукції, удосконаленню методів збуту, наданню послуг, розширенню сфери післяпродажного обслуговування, подовженню терміну гарантії служби виробів, наданню споживачам кредитів на придбання товарів і послуг та інших пільг, використанню реклами.
5. Боротьба виробників однієї галузі (сфери) виробництва за вигідніші умови виробництва та збуту товарів.
6. Боротьба виробників різних галузей економіки за отримання найвищої норми прибутку.
7. Завоювання конкурентної переваги за рахунок маніпулювання цінами.
8. Форма монополістичного об'єднання, учасники якого, зберігаючи свою виробничу і комерційну самостійність, домовляються про запровадження спільної ціни на продукт, обсяги виробництва окремих фірм та географічний поділ ринків збуту продукції.
9. Ринкова ситуація, за якої одна фірма повністю виробляє (продає) певний товар чи послугу на ринку.
10. Форма об'єднання підприємств, що передбачає збереження

виробничої самостійності при втраті права на самостійний збут продукції.

11. Одна з форм монополій, за якої всі об'єднані підприємства втрачають свою комерційну та виробничу самостійність і підпорядковуються єдиному управлінню.

12. Форма об'єднання формально самостійних підприємств різних галузей промисловості, транспорту, торгівлі на основі повної фінансової залежності від власників контрольного пакета акцій.

13. Якісно нова форма капіталу та усупільнення засобів виробництва, яка виникає в наслідок злиття монополістичного банківського та монополістичного промислового капіталів.

14. Процес зосередження засобів виробництва, робочої сили та обсягів виробництва на великих підприємствах.

15. Збільшення розміру виробництва внаслідок об'єднання або злиття раніше самостійних підприємств.

16. Зростання економічної ролі держави, її об'єднання з економічною силою монополій в один механізм з метою пристосування до потреб продуктивних сил, збагачення монополій та утримання в залежності широких верств населення.

17. Комплекс заходів, розроблених і впроваджених у багатьох країнах світу, спрямованих на обмеження діяльності монополій, а також створення відповідного законодавства.

Терміни і поняття:

а) внутрішньогалузева конкуренція;	капіталізм;
б) досконала конкуренція;	л) картель;
в) конкуренція;	м) концентрація виробництва;
г) міжгалузева конкуренція;	н) концерн;
д) недосконала конкуренція;	п) монополія;
е) нецінова конкуренція;	р) синдикат;
ж) цінова конкуренція.	с) трест;
и) антимонопольна діяльність;	т) фінансовий капітал;
к) державно-монополістичний	у) централізація виробництва.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. До форм відкритої цінової конкуренції не належить:

- а) змова про ціни;
- б) сезонний розпродаж за зниженими цінами;
- в) продаж за демпінговими цінами;
- г) правильна відповідь відсутня.

2. Цінова конкуренція:

- а) змінює ціни відповідно до кривої попиту;
- б) змінює ціни, пересуваючи криву попиту в інше положення;
- в) не змінює цін, що склалися на ринку;
- г) будь-що з зазначеного.

3. Найбільш повно суть конкуренції визначається як:

- а) боротьба виробників за одержання найвищого прибутку;
- б) боротьба споживачів за право купувати товари за більш низькими цінами;
- в) економічне суперництво за досягнення найкращих результатів у будь-якій сфері;
- г) усі відповіді правильні.

4. Поняття досконалої конкуренції припускає:

- а) у галузі діє велика кількість виробників, які випускають неоднорідну продукцію;
- б) товари значної кількості фірм стандартизовані;
- в) відсутні вхідні бар'єри на ринок;
- г) правильно – пп. б,в.

5. Фірма в умовах досконалої конкуренції максимізує прибуток за рахунок:

- а) регулювання обсягів виробництва;
- б) маніпулювання ціною, обсягом випуску і зусиллями щодо просування товару;
- в) самостійного вибору ціни та обсягу випуску;
- г) правильна відповідь відсутня.

6. Розповсюдження хибних відомостей або таких, які наплюжють товари конкурентів – це елемент:

- а) досконалої конкуренції;
- б) недосконалої конкуренції;
- в) нечесної конкуренції;
- г) нецінової конкуренції.

7. Продаж однакової продукції різним покупцям за різними цінами:

- а) науково-технічне суперництво;
- б) цінова дискримінація;
- в) нецінова дискримінація;
- г) промислово-виробниче суперництво.

8. Негативний наслідок конкуренції:

- а) вирівнювання норми прибутку і рівня зарплати в усіх сферах економіки;
- б) збільшення диференціації доходів;
- в) кожен економічний суб'єкт переслідує свій економічний інтерес;
- г) правильна відповідь відсутня.

9. Міжгалузева конкуренція – це:

- а) конкуренція між товаровиробниками, які діють в одній галузі;
- б) конкуренція між товаровиробниками, які діють у різних галузях;
- в) конкуренція виробників, які діють на світовому ринку;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. До нецінових методів ведення конкурентної боротьби не належить:

- а) реклама продукції;
- б) післяпродажне обслуговування покупців;
- в) надання системи гарантій на товар;
- г) сезонний розпродаж товарів.

11. Визначальна ознака монополії:

- а) обсяги виробництва продукції;
- б) контроль за ринковими цінами;
- в) чисельність працюючих;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. Підприємство з виробництва телевізорів придбало контрольний пакет акцій меблевої фабрики. Такий тип розширення підприємства зветься:

- а) горизонтальним;
- б) вертикальним;
- в) диверсифікований;
- г) конгломеративний.

13. Трест як форма монополістичного об'єднання формується в результаті:

- а) концентрації виробництва на одному підприємстві;
- б) вертикальної інтеграції виробництва;
- в) горизонтальної інтеграції виробництва;
- г) будь-що з зазначеного.

14. Процес монополізації базується на:

- а) спеціалізації виробництва;
- б) кооперації виробництва;
- в) централізації виробництва;
- г) інтернаціоналізації виробництва.

15. Форма об'єднання підприємств, учасники якого домовляються про запровадження спільної ціни на продукт, обсягів виробництва та поділ ринків збуту – це:

- а) картель;
- б) синдикат;
- в) трест;
- г) концерн.

16. Зростання обсягів виробництва на підприємстві у межах однієї галузі – це результат:

- а) горизонтального об'єднання підприємств;
- б) вертикального об'єднання підприємств;
- в) диверсифікованого об'єднання підприємств;
- г) глобального об'єднання підприємств.

17. Зростання обсягів виробництва на підприємстві за рахунок проникнення в технологічно суміжні галузі – це результат:

- а) горизонтального об'єднання підприємств;
- б) вертикального об'єднання підприємств;
- в) диверсифікованого об'єднання підприємств;
- г) правильна відповідь відсутня.

18. Зростання обсягів виробництва на підприємстві за рахунок проникнення в технологічно не пов'язані галузі – це результат:

- а) горизонтального об'єднання підприємств;
- б) вертикального об'єднання підприємств;
- в) диверсифікованого об'єднання підприємств;
- г) будь-якого об'єднання.

19. Форма об'єднання підприємств, що передбачає збереження виробничої самостійності при втраті права на збут продукції – це:

- а) картель;
- б) синдикат;

- в) трест;
- г) концерн.

20. Фінансовий капітал – це:

- а) банківський капітал, вкладений у виробництво;
- б) монополістичний промисловий капітал, об'єднаний із монополістичним банківським і торговельним капіталом;
- в) правильно пп. а,б;
- г) вклади населення у банки.

21. Особиста унія – це:

- а) взаємне представництво в органах управління;
- б) взаємні вклади капіталів;
- в) правильно пп. а,б;
- г) правильна відповідь відсутня.

22. Система участі – це:

- а) взаємне представництво в органах управління;
- б) взаємні вклади капіталів;
- в) правильно пп. а,б;
- г) правильна відповідь відсутня.

23. Головна мета фінансової олігархії – це:

- а) привласнення монопольного надприбутку;
- б) досягнення збалансованої економіки;
- в) правильно пп. а,б;
- г) правильна відповідь відсутня.

24. До негативних наслідків монополізму не належить:

- а) обмеження можливості вибору;
- б) підрив рівності між виробниками та споживачами;
- в) зниження цін на продукцію;
- г) зниження оптимумів у науково-технічному оновленні виробництва.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Досконала ринкова конкуренція – це конкуренція, в якій тільки деякі виробники можуть впливати на ринкову ціну пропонованого до продажу продукту.
2. Недосконала конкуренція – це використання нецінових методів ведення конкурентної боротьби.

3. Конкуренція сприяє вільному ціноутворенню.
4. Конкуренція не контролює ефективність приватного підприємництва.
5. Недосконала конкуренція – це будь-яке монопольне втручання в процес ціноутворення.
6. Внутрішньогалузева конкуренція – це боротьба між товаровиробниками за найбільш вигідну норму прибутку.
7. Міжгалузева конкуренція – це боротьба між товаровиробниками різних галузей за найбільш вигідні умови виробництва і збуту товарів.
8. Конкуренція сприяє виробництву необхідних суспільству товарів, ефективному використанню ресурсів.
9. Екологічна ситуація в країні поліпшується завдяки дії конкурентної боротьби.
10. Конкуренція створює умови для зниження витрат виробництва.
11. Конкуренція перешкоджає появі в суспільстві багатих і бідних, тому що формує рівні права для виробників та споживачів.
12. Централізація виробництва – це зосередження засобів виробництва, працівників і обсягів виробництва на відокремлених великих підприємствах.
13. Монополії завжди незаконні.
14. Цінова дискримінація не впливає на прибуток підприємця.
15. При утворенні синдикату підприємства втрачають свою юридичну самостійність.
16. Поняття “монополістичний капітал” і “державно-монополістичний капітал” тотожні.
17. Фінансова олігархія привласнює основну частину монопольного прибутку.
18. Конгломерат – монополістичне об’єднання одногалузевих підприємств.
19. Природна монополія – економічно доцільна.
20. Диверсифікація – це проникнення великих фірм у галузі прямого виробничого зв’язку з основною сферою їх діяльності.
21. За умов монополії внутрішньогалузева конкуренція не діє.

ТЕМА 11. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУЧАСНОГО УСТРОЮ СУСПІЛЬСТВА. ДЕРЖАВА ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ.

Сучасна ринкова економіка, яка є змішаною по своїй сутності, передбачає активну роль в економічному розвитку суспільства не тільки ринкових механізмів, але й держави, яка застосовує відповідні методи регулювання економічних процесів. Дана тема розглядає економічну роль та функції держави, методи та форми державного регулювання економіки. Також у цій темі вивчаються причини перетворення монополістичного капіталізму у державно-монополістичний, сутність та протиріччя державно-монополістичного капіталізму.

11.1. Сутність, причини та етапи розвитку державно-монополістичного капіталізму.

Економічна система сучасного суспільства розвивається як **державно-монополістичний капіталізм**. Це явище є формою пристосування виробничих відносин до нового рівня розвитку продуктивних сил. За своєю сутністю воно відображає **систему економічних відносин, в якій поєднуються і взаємодіють монополізований бізнес і політична влада держави у межах приватнокапіталістичних (ринкових) виробничих відносин.**

Держава як організація політичної влади завжди здійснювала вплив на процес економічного розвитку і ніколи не була пасивною щодо захисту національних інтересів. Безпосереднє зародження ринкової економіки було пов'язано з активною діяльністю держави, оскільки саме вона формувала необхідні передумови для функціонування ринку, створюючи, з одного боку, інститути й організації, а, з іншого, примушуючи до виконання встановлених правил. Як відомо, уряди багатьох країн підтримували свій національний капітал у боротьбі з іноземними конкурентами за ринки збуту, чим, власне, сприяли активізації зовнішньої торгівлі й розвитку своїх внутрішніх ринків. Ця підтримка здійснювалась більшою мірою за рахунок застосування політичних важелів, які реалізовувались на основі необмеженої влади монарха. Достатньо згадати військові експедиції Кромвеля до Ірландії (1649 –1652) та Голландії (1652 – 1654) з метою досягнення панівного положення Англії у світовій торгівлі, війну у союзі з Францією проти Іспанії (1655), у результаті закінчення якої англійський капітал прийшов на Ямайку і Середземномор'я, підписання у 1654 р. договору з Португалією, за яким було віддано англійським судновласникам всю торгівлю з цією країною і її колоніями тощо.

До подібних актів «розчищення» шляху національним виробникам на зовнішній ринок політичним шляхом можна також віднести наполеонівську континентальну блокаду і війни французького імператора, реформи Петра I тощо. Всі вони об'єктивно були викликані необхідністю пошуків джерел сировини і ринків збуту. Разом з цим необхідно відзначити, що паралельно із зовнішньоекономічними протекціоністськими заходами держава здійснювала цілий ряд законодавчих актів, спрямованих на становлення і розвиток

внутрішнього ринку.

Його формування практично всіма країнами здійснювалося через систему митного протекціонізму, а просування місцевої продукції на світові ринки – за рахунок експортних важелів. Більш того, для мануфактур, які народжувались у передових країнах Європи, державою створювались досить сприятливі умови: надавались дешеві або безвідсоткові кредити, випуск продукції часто забезпечувався державними замовленнями, а збут – вигідними митними умовами. Отже, розвиток ринкових інститутів відбувався під значним впливом державного протекціонізму, оскільки саме держава забезпечувала захист прав власності і виконання контрактів, підтримувала створення правових форм, що відповідають потребам економічного розвитку.

Посилення концентрації та централізації виробництва разом із затвердженням панівного становища монополій у ХІХ – на початку ХХ ст. суттєво загострюють суперечності економічного розвитку. З одного боку, монопольне становище відкриває колосальні можливості отримання надприбутків, а з іншої – послаблює конкуренцію і приводить до таких негативних наслідків, як зниження пропозиції товарів і послуг, консервація неефективних виробництв, технологічна деградація і загострення соціальних проблем. Все це значно змінює роль держави, на яку покладаються завдання забезпечення ефективного функціонування ринкового механізму і гармонізації інтересів членів суспільства.

Так, практично у всіх індустріальних країнах до традиційних функцій держави додається регулювання конкуренції (у Англії і Франції – це здебільшого заборона ремісничих корпорацій, зняття виключних монопольних привілеїв, показовим прикладом чого є відміна у 1846 р. англійських «Хлібних законів», у США – заборона об'єднань, які притискали свободу конкуренції (Закон Шермана 1890 р.), у Німеччині – відміна цехової системи і встановлення свободи промислів згідно промислового статуту 1869 р. (набув статусу імперського закону у 1871 р.), у Росії – створення у 1910 р. урядової комісії з обмеження монополій.

Якщо раніше держава регулювала тільки трудові відносини, то у 80–90-х рр. ХІХ ст. у ряді індустріальних країн приймаються прогресивні робітничі закони соціальної спрямованості, що обмежують застосування дитячої праці, встановлюють тривалість робочого дня, уводять страхування по безробіттю і пенсії по старості. Першою країною, в якій уряд став виконувати соціальну функцію, була Німеччина («соціальні закони» Бісмарка 1881-1889). У подальшому ці функції стали традиційними і для інших країн. Розглядаючи у якості прикладу Англію, можна відзначити досить значне розширення урядових соціальних функцій у даній країні. Починаючи із Закону про пенсії по старості 1908 р. англійський уряд проводить систематичні заходи по впровадженню соціальної допомоги, а саме: уводить субсидії і виплати по хворобі робітникам, їхнє безоплатне лікування. У 1891 у цій країні вводиться безкоштовна початкова освіта, а закон 1902 р. зробив доступною для широких верств населення і середню освіту. Загалом з 1870 по 1895 р. витрати англійського уряду на народну освіту зросли аж у 7 разів.

Разом з цим відзначається вплив держави на процеси ціноутворення, що

може бути розціненим як зародження нових функцій і елементів її економічної політики. Тарифи на послуги державних залізничних шляхів, пошти, телеграфу, державні монополієві ціни на акцизні товари, продаж продовольства із державних запасів у неврожайні роки, митна політика і непряме оподаткування – ось далеко не повний перелік державних заходів у сфері регулювання ціноутворення кінця XVIII – початку XX ст.

Однак, незважаючи на систематичну присутність держави в економіці і наявність певних ознак державно-монополістичного капіталізму у першому десятиріччі XX ст., становлення й розвиток останнього відбувається тільки з початком першої світової війни. Саме ситуація воєнного часу посилила концентрацію виробництва і панування монополій, сприяла укріпленню зв'язків між монополіями і державою та потребувала безпосередньої та систематичної її участі у процесі суспільного відтворення.

Етапи розвитку державно-монополістичного капіталізму

1. Перший етап охоплює період між першою та другою світовими війнами (1914-1941 рр.) і пов'язаний із зародженням простих форм державно-монополістичного капіталізму.

2. Другий етап відображає ситуацію початку другої світової війни – середини 70-х рр. XX ст., коли здійснюється розвиток вже основоположних форм державно-монополістичного капіталізму.

3. Третій етап розпочинається з середини 70-х рр. XX ст. і продовжується по теперішній час. На цьому етапі функціонує вже високо розвинутий державно-монополістичний капіталізм.

На **першому етапі** розвитку, тобто з першої світової війни, з'являються нові елементи поєднання держави і бізнесу. В умовах військового часу встановлюються елементи урядового контролю над виробництвом, держава підпорядковує своїй волі діяльність приватного підприємництва. Промислові організації милітаризуються, управління переходить в руки воєнної бюрократії і чиновників. Промисловці стають простими радниками волі військового командування. Створюються спеціальні органи регулювання промислового виробництва, зокрема, військового. Прикладом таких структур є державний апарат управління промисловістю та Військове управління (Німеччина), Військово-промислова рада та комітети по державному регулюванню господарства (США).

У цей період остаточно затверджується економічна функція держави з регулювання цін. Вона реалізується як через адміністративні важелі (встановлення граничних цін, жорсткий розподіл продуктів за пайовою системою тощо), так і непрямі методи. Це – встановлення дотацій на окремі види товарів, зокрема, на хліб, що ввозиться із за кордону, організація державних закупівель продуктів і держзамовлень.

З одного боку, держава виступає у ролі найкрупнішого покупця, що здійснює заготівлю значної кількості товарів першої необхідності, а з іншого – вона є продавцем заготовлених товарів, який диктує свої ціни ринку. Планомірна організація централізованих закупівель і постачань виявилась в руках держави могутнім засобом влади над ринком. Нові організаційні форми державного

управління стали за своїм масштабом величезними: держава примусово формувала на основі діючих підприємницьких структур військово-акціонерні товариства, встановлювала ціни, контролювала вивіз продукції, обмежувала доходи підприємців, нормувала виробничі запаси, встановлювала правила розподілу готової продукції, вирішувала робітничі питання. По суті, вона взяла на себе майже всі функції підприємця, залишаючи йому тільки право на отримання прибутку.

У свою чергу, зв'язки між монополіями і державою суттєво посилювалися. Останні отримували від держави урядові військові замовлення, входили до складу воєнно-державних органів управління тощо.

На **другому етапі** ситуація світової війни 1939-1945 рр. ще більше посилювала тенденцію до зростання державного впливу на економіку і формування більш щільних зв'язків між монополіями і державою. Логіка військової економіки об'єктивно вимагає збільшення масштабів централізації і регламентації, а повоєнний період завжди потребує концентрації зусиль на відбудові зруйнованого господарства. Держава вилучає значну частину національного доходу для покриття крупних військових витрат, розвитку системи державних замовлень на військові цілі, активно втручається у всі сфери економічного життя. У 40-50-ті роки ХХ ст. усі без виключення країни Європи і США довели частку державних витрат у середньому до 30 % від ВВП і значно розширили сферу застосування адміністративних важелів управління.

Ще однією важливою особливістю даного історичного періоду було те, що між двома світовими війнами державне регулювання економіки вперше розширилось і набуло принципово нових форм у мирний час. Цьому сприяла небувала глибина кризових потрясінь 1929-1933 рр. У цей період переосмислюється сама ідея саморегульованої ринкової економіки. Дж. М. Кейнсом теоретично доводиться неспроможність ринку в умовах монополізму встановлювати рівновагу, що потребує втручання політичних інститутів, найбільш дієвим з яких вважається держава. Практичні кроки Ф. Рузвельта в США та нацистського уряду в Німеччині демонструють на практиці, що шляхом збільшення державних видатків можна стимулювати попит, розширювати зайнятість і сприяти зростанню прибутковості монополізованого сектора. З цих часів ідеї державного регулювання і планування економіки стають пануючими, а держава отримує ідейне обґрунтування легітимності своєї участі у перебігу економічних процесів.

Ця легітимність будується на основі існування подвійного зв'язку між кризами і державно-монополістичним регулюванням. З одного боку, кризи об'єктивно приводять до втрати монополіями частини свого доходу, що спонукає монополістів вимагати посилення державного регулювання з метою максимізації прибутків. З іншого боку, кризи загострюють соціальні суперечності і посилюють нестабільність ринкової економіки, що також не сприяє ефективному бізнесу і, водночас, підсилює потребу всього суспільства в усуненні негативних наслідків циклічного розвитку. Тому повоєнний розвиток у більшості європейських країн і США відбувається за високої активності держави. Майже всюди формується масштабний державний сектор, швидко збільшується частка національного

доходу, який перерозподіляється через бюджетну систему (до 50 % ВВП майже по всім розвинутим країнам) і йде, в основному, на державні замовлення крупним монополіям і соціальні потреби.

Наприклад, у США державні закупівлі товарів і послуг у монополізованому секторі економіки склали за 1960-1965 р. р. 710 млрд. дол., що перевищує 20 % ВВП. У свою чергу у Великобританії державні закупівлі зросли від 0,8 млрд. ф. ст. у 1938 р. до 5,9 млрд. ф. ст. у 1965 р., а їх частка у ВВП збільшилась з 14,9 до 19 %. Здійснюючи придбання товарів у крупних монополізованих компаній і по монополію високим цінам, держава, тим самим, сприяє отриманню ними надприбутків.

З іншого боку, загострення соціальних проблем (безробіття, нерівномірність у розподілі доходів, різний ступінь доступу до суспільних благ) сприяє активізації суспільних сил, які знаходяться поза монополізованим сектором економіки. Соціальні конфлікти, що проявляються у страйках, революціях і інших формах протесту, примушують державу проводити політику, спрямовану на досягнення гармонізації суспільних інтересів. У силу цього розширюються соціальні функції держави, яка у силу неспроможності ринку забезпечити гідне існування певних прошарків населення (інваліди, багатодітні сім'ї, безробітні тощо) держава за рахунок перерозподілу доходів підтримує умови їх нормальної життєдіяльності.

Третій етап (з 70-х рр. ХХ ст. по теперішній час) пов'язаний із суттєвим обмеженням соціальних і економічних функцій держави та посиленням впливу ринкових сил на економіку. Консервативні партії, які прийшли до влади у більшості розвинутих країн у 80-ті р. р., застосували ряд цілеспрямованих заходів з перебудови системи взаємовідносин між державою і приватним сектором, у результаті яких змінилося як співвідношення між державним і ринковим регулюванням, так і механізм самого державного впливу.

Ці зміни в стратегії державного втручання в економіку були викликані новим етапом розгортання НТР, інтернаціоналізацією капіталістичних господарських відносин, а також кардинальними зрушеннями у соціальній структурі суспільства. У цей період значно посилювався руйнуючий вплив циклічних процесів на перебіг економічних процесів, високі темпи інфляції різко знизили реальні доходи населення. Хижацьке споживання монополіями природних ресурсів привело до екологічних криз, а довготривалий період домінування монополій у сфері добування і реалізації паливно-енергетичних ресурсів, і, перш за все, нафти, спровокував ряд енергетичних криз. Разом з цим зростаючі масштаби використання науково-технічного прогресу в цілях мілітаризації стали справжньою загрозою для людства.

У 80-ті р. р. значна частина національних монополій переросла у транснаціональні, зосередивши в своїх руках понад 50% промислового виробництва і 60 % торгівлі капіталістичного світу. Поява у промислового і фінансового капіталу транснаціональних інтересів, його все зростаюча участь у різних формах міжнародної власності призвело до того, що він став «випадати» із сфери впливу національних державних інститутів. У цьому знайшла свій прояв неефективність державно-монополістичного регулювання, обмеженого національним суверенітетом, неадекватність такого регулювання новим умовам

функціонування приватного транснаціонального бізнесу. Не менш вагому роль зіграло і наростання протиріч, які викликало екстенсивне розростання державного бюрократичного апарату та прямих форм його втручання в економіку.

Головними проблемами регулювання 80-х рр. вважались, по-перше, зосередження надмірної влади в руках держави, яка за допомогою громіздкої бюрократії здійснювала жорстке регулювання економіки, і, по-друге, не виправдано велика влада профспілок. Лідери останніх часто керувалися особистими інтересами і загрожували крупним підприємцям перманентними страйками.

Нові пріоритети економічного регулювання передбачали, що конкуренція, ринок, а також індикативне планування набувають широкого поширення при збереженні провідної ролі держави у забезпеченні стратегічних умов розвитку і конкурентоспроможності. Розпочався процес приватизації, модернізації організаційних структур і методів управління, які були спрямовані на підвищення дієвості цінового механізму, дерегулювання фінансової системи.

Економічні функції держави змінилися: відбувся поступовий відхід від використання державних витрат як інструмента регулювання економічного циклу на користь довгострокового стимулювання економічного зростання за рахунок зменшення податкового тягаря. Зазнали суттєвого скорочення соціальні програми, було відмінено ряд законодавчих актів, що обмежували гнучкість ринків праці. У результаті склалася нова модель, де основою соціального захисту є сама ринкова економіка, яка розвивається ефективно і доповнюється тільки необхідними заходами з боку держави у плані створення конкурентних умов її функціонування.

Характерною особливістю розвитку державно-монополістичного капіталізму у 80-ті роки стало формування його інтернаціональної ланки. Це зумовлено, з одного боку, розширенням і розвитком форм державно-монополістичного регулювання на рівні корпорацій і посиленням процесу їхньої взаємодії з державно-монополістичним регулюванням в масштабах національної економіки, а з іншої – появою нових структурних зв'язків між національними державними інститутами і транснаціональним монополістичним бізнесом. У силу цього держава повинна пристосовувати свої економічні функції до потреб міжнародного розвитку.

Всі три етапи еволюції державно-монополістичного капіталізму вказують, що він є результатом загострення суперечностей суспільного розвитку, у ході вирішення яких відбувається пристосування існуючих виробничих відносин до нового рівня розвитку продуктивних сил. Отже, **основними причинами** виникнення державно-монополістичного капіталізму є:

1. Загострення суперечностей індустріального розвитку, у ході якого посилення концентрації та централізації виробництва і затвердження монополій приводять до неспроможності ринку ефективно регулювати економічний розвиток. Такі негативні наслідки монополізму, як скорочення пропозиції товарів, підвищення цін і падіння рівня життя населення, технологічна відсталість, загострення екологічних проблем вимагають державного втручання в економіку.

2. Загострення соціально-економічних суперечностей, які знаходять свій прояв у не виправданій диференціації доходів, втраті можливостей доступу до

ряду товарів і послуг (охорона здоров'я, освіта), зниженні рівня життя основної маси населення внаслідок інфляційних процесів і безробіття, до примушують державу до діяльності, спрямованої на досягнення гармонізації інтересів різних суспільних груп.

3. Загострення суперечностей інтернаціоналізації і глобалізації економічних процесів ставлять перед державою завдання відстоювати як національні інтереси, так і інтереси транснаціональних компаній національного базування у глобальному просторі.

При цьому такі фактори, як війни, кризи, політичні потрясіння та інші надзвичайні події слугують своєрідним каталізатором поширення і виникнення нових форм державно-монополістичного капіталізму, однак, його безпосередніми причинами не виступають.

11.2. Специфічні ознаки та основні форми державно-монополістичного капіталізму.

Державно-монополістичний капіталізм має специфічну соціально-економічну природу, яка знаходить свій прояв у появі особливих характерних рис, які вважаються його головними **ознаками**. До них відноситься:

1. Зрощення політичної та економічної сили держави з економічною могутністю монополій.

2. Безпосереднє втручання держави у процес суспільного відтворення на рівні розвитку національної економіки.

3. Відстоювання національними державами інтересів свого транснаціонального капіталу у світовому просторі.

Зрощення сили держави і монополій відбувається через особливий механізм проникнення монополій у апарат державної політичної влади, який, у свою чергу, використовується для посилення могутності монополій. Складовими такого механізму є:

- особиста унія: входження монополістів до парламенту, обіймання представниками монополізованого бізнесу ключових урядових посад, уведення до складу членів правління і директорату крупних компаній урядовців, що вийшли у відставку тощо;

- діяльність союзів підприємців, яка реалізується в участі у формуванні державного апарату управління, розробці законопроектів, утриманні впливових лобістських груп, створення консультативних комісій і комітетів при міністерствах;

- економічна діяльність, у ході якої, з одного боку, монополії отримують державні замовлення, реалізують свої товари через систему державних закупівель, користуються державними кредитами і субсидіями. З іншого боку, держава створює спільні підприємства з монополізованим бізнесом, залучає його до участі у виконанні державних програм.

Втручання держави у процес суспільного відтворення реалізується за рахунок функціонування державних підприємств і виробництва товарів і послуг; участі у товарообігу через систему державних закупівель; діяльності у кредитно-

грошовій сфері (емісія грошей, участь у акціонерному капіталі приватних банків, здійснення державних запозичень і надання кредитів); розподільчих відносинах за рахунок формування держбюджету і його використання для реалізації економічних і соціальних функцій.

Відстоювання державами інтересів транснаціонального капіталу у світовому просторі. З метою створення для національного капіталу більш сприятливих умов для максимізації прибутку, держава надає виробникам суттєві податкові пільги з метою стимулювання експорту їх товарів, здійснює страхування вивезеного капіталу від економічного і політичного ризиків, за допомогою митної політики перешкоджає імпорту тощо. Разом з цим уряди країн стають членами міждержавних і наддержавних регулюючих інститутів для відстоювання інтересів своїх транснаціональних компаній.

Державно-монополістичний капіталізм функціонує через такі форми, як державна власність і державне підприємництво, державне регулювання економіки, мілітаризація економіки, міжнародна економічна інтеграція.

Державна власність є основою всіх форм функціонування державно-монополістичного капіталізму, оскільки створює базу самої можливості реалізації державою економічних і соціальних функцій. Така власність виникає за рахунок того, що на кошти держбюджету створюються нові підприємства; у ході націоналізації у державну власність переходять приватні підприємства; держава скуповує акції приватних підприємств.

За рахунок функціонування державної власності і заснованого на ній державного підприємництва, по-перше, створюються нові галузі, які потребують колосальних фінансових вкладень і високого рівня розвитку наукових і дослідно-конструкторських розробок. Останні не є прибутковими для приватного бізнесу, оскільки мають довготривалий термін окупності і відзначаються високим ступенем ризику. Саме тому держава бере на себе функцію розвитку науково-технічного прогресу, використовуючи для цього бюджетні засоби.

Як свідчить практика функціонування наукомістких галузей у розвинутих країнах, саме на державу припадає фінансування фундаментальної науки та освоєння принципово нових технологій та видів продукції. Такі витрати часто реалізуються у формі створення за державний кошт науково-дослідних центрів і установ, державних замовлень на проведення науково-технічних розробок, державних закупівель науковомісткої продукції у приватних підприємств тощо. За таких умов крупний бізнес, який сам має фінансові ресурси для розвитку науки і техніки, уникає ризику і отримує можливість максимізації прибутку за рахунок зниження витрат на дослідження і наукові розробки. Це стає можливим через їх доступ до результатів діяльності державних науково-дослідницьких структур, економію на маркетингу, зростання за рахунок виконання держзамовлень свого власного науково-технічного рівня виробництва.

По-друге, державна власність і підприємництво активно сприяють вивільненню капіталів монополій із малорентабельних галузей при одночасному забезпеченні їх прибутковості за рахунок функціонування державного сектора. Як відомо, ринкова форма організації таких елементів соціальної інфраструктури як охорона здоров'я, освіта, культура, наука далеко не завжди забезпечує їх

прибуткове функціонування, а значить, економічні інтереси приватного сектора. Однак, вони є необхідними для здійснення суспільного відтворення. Тому держава бере на себе організацію діяльності або стимулює приватний сектор до створення бізнесу у таких галузях. Як правило, це участь бізнесу у реалізації урядових програм, концесії, дотації або пряме субсидування певного виду діяльності тощо.

По-третє, при націоналізації збиткових або малоприбуткових підприємств і галузей їх власники отримують крупні компенсації і можуть переміщувати свій капітал у більш прибуткові галузі.

Державне регулювання економіки є системою заходів держави, спрямованих на вирішення економічних проблем, головними з яких є нестабільність економічного зростання, високі темпи інфляції і безробіття, несправедливий розподіл доходів. Втручаючись у процес суспільного відтворення, держава пом'якшує циклічні коливання економіки, стабілізує інфляцію, сприяє досягненню повної зайнятості, проводить політику доходів. Усі ці заходи, з одного боку, сприяють підвищенню ефективності ринкової економіки, а з іншого – приводять до певної погодженості інтересів членів суспільства.

Мілітаризація економіки – це система заходів з нарощування військової могутності держави. Така форма державно-монополістичного капіталізму може функціонувати як у періоди війн, так і в мирний час. Вона виконує функцію створення матеріальної бази забезпечення національної безпеки по відношенню до зовнішніх загроз. У сучасних умовах виникають не тільки форми мілітаризації національного масштабу, але й створюються міжнародні військово-політичні блоки, прикладом яких є НАТО.

Мілітаризація економіки, з одного боку, є засобом надання суспільству такого суспільного блага, як оборона, а з іншого – засобом укріплення економічної могутності і політичного впливу воєнних монополій. Як свідчать реалії, виробництво продукції військового характеру є найбільш прибутковим у сучасних умовах. Це досягається за рахунок того, що у військовій промисловості розміщуються найбільш крупні державні замовлення і вона починає працювати головним чином на державу. Держава гарантує військовим монополіям повну реалізацію їх продукції, причому за цінами, що в декілька десятків разів перевищують рівень цін на споживчі товари і послуги. За таких умов бізнес позбавляється виробничих і торгових ризиків. При цьому між монополіями-виробниками різних видів озброєнь виникає справжня конкурентна боротьба за державні замовлення, що стимулює більш активну діяльність монополістів щодо впливовості на уряд.

Міжнародна економічна інтеграція – це процес поєднання транснаціональних монополій з політичною і економічною міцністю національних держав і наднаціональних органів регулювання в єдиний інтернаціональний механізм. Метою такої інтеграції є прагнення держав створити більш сприятливі умови для вилучення прибутків у міжнародній економічній діяльності, а також поєднати свої зусилля в конкурентній боротьбі проти національних державно-монополістичних утворень (наприклад, США). Формами міжнародної економічної інтеграції є створення інтеграційних об'єднань,

прикладом яких є ЄС, НАФТА, ОСІАН; формування міжнародних консорціумів, членство у міжнародних регулюючих організаціях (МВФ, МБРР, СОТ).

11.3. Економічна роль держави. Методи та інструменти державного регулювання економіки.

Історія розвитку економіки ХХ ст. стала яскравим свідченням зростання значимості економічної ролі держави. В сучасних умовах економіка розвивається як **змішана система**, в якій роль регулятора і координатора економічної діяльності виконують і ринок, і держава. Як відомо, неконтрольовані ринкові процеси породжують цілий ряд соціально-економічних проблем. У силу цього вони вимагають регулювання. Роль регулюючого центру може виконувати тільки держава – інститут, який представляє все суспільство і володіє правом позаекономічного втручання в економічні відносини. Однак, таке втручання також не позбавлене негативних наслідків, оскільки досить часто групи приватних інтересів використовують державний апарат у своїх власних цілях. За таких умов держава перетворюється на інститут максимізації не суспільної вигоди, а приватних інтересів тих, хто прийшов до влади. Задача полягає в тому, щоб знайти оптимальне співвідношення між ринковими і державними механізмами, звести до мінімуму негативні наслідки функціонування як ринку, так і держави. Тобто, мова йде про досягнення за рахунок функціонування форм державно-монополістичного капіталізму високих темпів соціально-економічного прогресу суспільства.

В чому ж полягає економічна роль держави? Перш за все, в **підтриманні самих умов існування ринку**. Як відомо, ринковий механізм не може ефективно функціонувати без конкуренції. Однак, з метою максимізації доходів економічні суб'єкти прагнуть досягти монопольного становища, обмежити конкуренцію. Тому держава забезпечує вільний доступ на ринки і правове обмеження руйнівних форм прояву монопольної влади, які знижують ефективність використання ресурсів і наносять збиток споживачам та виробникам певних видів продукції.

Іншим моментом є необхідність формування правового середовища діяльності економічних суб'єктів, створення так званих «правил гри». До таких правил відноситься захист прав приватної власності, умов дотримання контрактів, захист прав споживачів тощо. Формуючи правове середовище, держава, одночасно, здійснює контроль за їх виконанням

Поряд з цим **держава нівелює недоліки ринку**, які полягають у:

– неможливості надання суспільних благ. Ринок спонукає до виробництва тільки тих товарів і послуг, з яких підприємець очікує отримати прибуток. Ряд товарів суспільного значення, наприклад, національна оборона, соціальна інфраструктура, освіта, фундаментальна наука, культура тощо, або не дозволяють взяти плату з кожного члена суспільства за їх надання, або вимагають довготривалого періоду окупності витрат на їх виробництво. З цих причин приватний сектор або зовсім відмовляється від їх виробництва, або виробляє їх у недостатній кількості. Тому держава бере на себе функцію надання суспільству

благ суспільного призначення;

– неврахуванні зовнішніх ефектів (екстерналій), які є пов'язаними з економічними трансакціями витрати (вигоди), що несуть (отримують) не продавці або споживачі певних благ, а особи, які безпосередньо не приймають участі в угодах. Самі учасники трансакцій не враховують екстерналії при вирішенні питання про свою діяльність. Прикладом таких зовнішніх ефектів може слугувати забруднення навколишнього середовища, яке супроводжує процеси виробництва і споживання продукції. Тому важливою функцією держави є управління такими втратами або вигодами з метою як підтримання ринкових стимулів у економічних агентів, так і забезпечення національних інтересів;

– нездатності забезпечити справедливий розподіл доходів, оскільки конкуренція, закладена у ринковий механізм, сприяє виграшу сильніших. Натомість соціально незахищені прошарки суспільства неспроможні приймати участь у конкурентній боротьбі, і, як наслідок, забезпечити собі гідне існування. Цю функцію бере на себе держава, яка за рахунок перерозподілу доходів підтримує умови нормальної життєдіяльності всіх членів суспільства, бере на себе організацію соціальної інфраструктури.

Державне регулювання економіки здійснюється за рахунок проведення **економічної політики** – системи заходів уряду, які здійснюються у сфері управління економікою з метою надання певної спрямованості економічним процесам у відповідності з поставленими цілями. Економічна політика поділяється за напрямками на бюджетну, кредитно-грошову, соціальну та зовнішньоекономічну і реалізуються через застосування певних **інструментів**, які за своєю сутністю є специфічними засобами (важелями), які використовує держава для забезпечення динамічного розвитку економіки (рис.11.1).

Напрями економічної політики	Інструменти державного впливу
Бюджетна	– державні видатки – податки
Кредитно-грошова	– облікова ставка відсотка – операції на відкритому ринку – норма резерва
Зовнішньоекономічна	– МИТО – квоти – ліцензії – валютні обмеження – валютні інтервенції

Рис. 11.1. Класифікація інструментів економічної політики.

Методами державного регулювання економіки називають способи, якими держава впливає на об'єкт регулювання. Зазвичай їх класифікують у відповідності з характером впливу на економічну діяльність (прямі та непрямі методи), а також

за формою державного втручання (правові, адміністративні, економічні, ідеологічні методи).

Прямі методи державного регулювання пов'язані з використанням адміністративних важелів впливу на економіку і реалізуються у здійсненні органами державної влади прямого примусу економічних суб'єктів до виконання певних дій. Це знаходить свій прояв у прийнятті правових актів, які є обов'язковими для виконання і забезпечуються юридичними засобами примусу. Прикладами прямих методів державного регулювання економіки є встановлення системи і ставок оподаткування, державний реєстр суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензування її окремих видів тощо.

Непрямі методи базуються на економічних засобах впливу. Вони не безпосередньо, а опосередковано через економічні інтереси здійснюють вплив на діяльність економічних суб'єктів. Держава, використовуючи непрямі методи, не застосовує прямого насилля, а впливає на поведінку суб'єктів господарювання через створення умов, які мотивують суб'єктів до відповідної поведінки. Це можуть бути матеріальні і моральні стимули, що реалізують себе у підвищенні / падінні рівня прибутковості певної діяльності, зростання / пониження лояльності до окремих фірм тощо. Інструментами непрямого регулювання, як правило, виступають важелі бюджетної і кредитно-грошової політики.

І прямі, і непрямі методи державного регулювання економіки мають одні й ті самі цілі і завжди набувають відповідної правової форми. Саме з цих причин **правові методи** слід розглядати у якості однієї з найважливіших форм державного втручання в економіку. Будь-які методи державного регулювання економіки не можуть бути застосовані за відсутності правової бази.

Адміністративні методи базуються на державній владі, на авторитеті уряду і не пов'язані з засобами фінансового стимулювання, створенням умов матеріальної і моральної зацікавленості у певному виді діяльності. Ці методи визначають не економічні умови діяльності суб'єктів господарювання, а саму можливість її здійснення. Найбільш поширеними інструментами у сфері застосування адміністративних методів є дозвіл на зайняття певним видом підприємництва, встановлення квот, мита й інших обмежень, податковий контроль і нагляд, встановлення мінімального рівня заробітної плати тощо.

Економічні методи відображають способи впливу держави на перебіг економічних процесів за рахунок створення певних умов, в яких економічна діяльність суб'єктів господарювання стає більш або менш доцільною з точки зору реалізації приватних інтересів. Для реалізації таких методів використовують вже згадані нами раніше інструменти бюджетної, кредитно-грошової та зовнішньоекономічної політики.

Ідеологічні методи ґрунтуються не на фінансових стимулах і адміністративних санкціях, а на авторитеті уряду, його легітимності. Такі методи дають результативність тільки у тому випадку, коли економічні суб'єкти довіряють обраному уряду та вірять у справедливість висунутих державою цілей, завдань економічної політики, закликів та заяв. Інструментами реалізації ідеологічних методів слугують пропаганда у засобах масової інформації, заходи виховної й освітньої політики.

11.4. Соціально-економічний прогрес в умовах регульованого капіталізму.

Вплив державно-монополістичного капіталізму на соціально-економічний прогрес неоднозначний і суперечливий. Він має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних моментів слід віднести те, що:

1. У ході процесів концентрації і централізації виробництва створюються великі потужні підприємства, які за рахунок ефекту масштабу забезпечують зростання виробництва товарів і послуг.

2. Взаємодія держави і бізнесу сприяє зростанню якісних характеристик продуктивних сил, що проявляються у глибоких якісних змінах науки, техніки, технології і кваліфікації робочої сили.

3. Державне регулювання економіки дозволяє забезпечити довготривале і відносно стійке зростання економіки.

Поряд з цим, державно-монополістичний капіталізм посилює нестійкість капіталістичної системи і загострює її суперечності. В сучасних умовах найбільш відчутними для економічного розвитку суспільства є такі проблеми:

1. Державне регулювання економіки, здійснюване за рахунок розширення сфери застосування адміністративних методів спотворює інформаційні сигнали, які виходять від ринку. Це провокує прийняття неправильних рішень суб'єктами господарювання. Такі рішення порушують рівновагу ринків товарів, ресурсів та грошей, приводять до негативних наслідків у сфері ціноутворення, використання праці й капіталу, співвідношення рівнів цін, доходів, заощаджень та інвестицій.

2. Розширення сфери державного регулювання економіки, особливо у соціальній сфері, підриває ефективність дії ринкових регуляторів, знижує стимули до продуктивної праці та провокує патерналістські настрої у населення.

3. Альянси, які створюються між державою і бізнесом з метою ефективного вирішення соціально-економічних проблем на основі взаємовигідного партнерства, на практиці досить часто перетворюються на корумповані структури, які ускладнюють економічний розвиток.

4. Державний апарат має тенденцію до розширеного відтворення і всіма засобами прагне довести доцільність свого існування, навіть коли це йде не на користь ефективності розвитку національної економіки. Тому там, де держава переступає оптимальну межу своєї участі в економіці, завжди виникає загроза зростання бюрократизації.

5. Мілітаризація економіки, яка стає у ряді країн найбільш вживаним інструментом стимулювання виробництва й інвестиційної активності у період криз, приводить до розширення зони військових конфліктів у світовому просторі.

Таким чином, поєднання ринкового саморегулювання з державним регулюванням економіки, з одного боку, сприяє соціально-економічному прогресу суспільства, а з іншого – його ускладнює і робить доволі суперечливим процесом.

ВИСНОВКИ

1. Економічна система сучасного суспільства розвивається як державно-монополістичний капіталізм. Це явище є формою пристосування виробничих відносин до нового рівня розвитку продуктивних сил. За своєю сутністю воно відображає систему економічних відносин, в якій поєднуються і взаємодіють монополізований бізнес і політична влада держави у межах приватнокапіталістичних (ринкових) виробничих відносин.

2. Основними причинами виникнення державно-монополістичного капіталізму є загострення суперечностей індустріального розвитку, загострення соціально-економічних суперечностей, загострення суперечностей інтернаціоналізації і глобалізації економічних процесів.

3. Державно-монополістичний капіталізм має специфічну соціально-економічну природу, яка знаходить свій прояв у появі особливих характерних рис, які вважаються його головними ознаками: зрощення політичної та економічної сили держави з економічною могутністю монополій; безпосереднє втручання держави у процес суспільного відтворення на рівні розвитку національної економіки; відстоювання національними державами інтересів свого транснаціонального капіталу у світовому просторі.

4. Державно-монополістичний капіталізм функціонує через такі форми, як державна власність і державне підприємництво, державне регулювання економіки, мілітаризація економіки, міжнародна економічна інтеграція.

5. Економічна роль держави, перш за все, полягає в підтриманні самих умов існування ринку і подоланні недоліків ринку. Державне регулювання економіки здійснюється за рахунок проведення економічної політики.

6. Методами державного регулювання економіки називають способи, якими держава впливає на об'єкт регулювання. Зазвичай їх класифікують у відповідності з характером впливу на економічну діяльність (прямі та непрямі методи), а також за формою державного втручання (правові, адміністративні, економічні, ідеологічні методи). Вплив державно-монополістичного капіталізму на соціально-економічний прогрес неоднозначний і суперечливий. Він має як позитивні, так і негативні наслідки.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 11, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Адміністративні методи;	економіки;
державне підприємництво;	міжнародна економічна інтеграція;
державне регулювання економіки;	непрямі методи державного
державний сектор економіки;	регулювання економіки;
державно-монополістичний	основні економічні функції
капіталізм;	держави;
економічні методи;	особиста унія;
ідеологічні методи.	прямі методи державного
методи державного регулювання	регулювання економіки;

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Сукупність заходів державного впливу на об'єкти і процеси з метою певного спрямування господарської діяльності суб'єктів національної економіки, узгодження їх інтересів та дій для реалізації конкретних цілей.
2. Сукупність способів, прийомів та засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни.
3. Комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральним чи місцевим органам державної влади і використовуються державою для виконання економічних, соціально-культурних і політичних функцій.
4. Господарська або інша підприємницька діяльність державних підприємств з виробництва матеріальних благ та надання послуг суб'єктам економіки.
5. Створення правової бази функціонування суб'єктів ринкової економіки; формування і захист конкурентного середовища; усунення негативних екстерналій; розподіл та перерозподіл доходів; виробництво суспільних товарів; регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
6. Пропаганда у засобах масової інформації, заходи виховної й освітньої політики.
7. Вплив на економіку через прямий державний примус економічних суб'єктів до виконання певних дій.
8. Процес поєднання транснаціональних монополій з політичною і економічною міцністю національних держав і наднаціональних органів регулювання в єдиний інтернаціональний механізм
9. Вхідження монополістів до парламенту, обіймання представниками монополізованого бізнесу ключових посад в урядових та бізнесових структурах.
10. Методи державного впливу, які визначають не економічні умови діяльності суб'єктів господарювання, а саму можливість її здійснення.
11. Опосередкований вплив держави на економіку через економічні інтереси суб'єктів господарювання.
12. Способи впливу держави на перебіг економічних процесів за рахунок створення певних умов, в яких економічна діяльність суб'єктів господарювання є доцільною з точки зору реалізації приватних інтересів.
13. Система економічних відносин, в якій поєднуються і взаємодіють монополізований бізнес і політична влада держави у межах приватнокапіталістичних (ринкових) виробничих відносин

Терміни і поняття

а) державне підприємництво;	г) методи державного регулювання економіки;
б) державне регулювання економіки;	д) непрямі методи державного
в) державний сектор економіки;	

регулювання економіки;
е) основні економічні функції держави;
ж) прямі методи державного регулювання економіки;
и) державно - монополістичний

капіталізм;
к) особиста унія;
л) міжнародна економічна інтеграція;
м) адміністративні методи;
н) економічні методи;
п) ідеологічні методи.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Цілісна система державного регулювання економіки:

- а) сукупність заходів законодавчого, економічного, контролюючого характеру стосовно виробничо-господарської діяльності;
- б) забезпечення дотримання юридичними та фізичними особами чинного законодавства;
- в) прогнозування та індикативне планування соціально-економічних процесів;
- г) оподаткування, фінансування та кредитування суб'єктів господарської діяльності.

2. Безпосередній об'єкт державного регулювання в економіці – це:

- а) місце і роль кожної підприємницької структури в системі суспільного поділу праці;
- б) економічне зростання, антикризове та антимонопольне регулювання;
- в) зайнятість населення та обмеження безробіття;
- г) правильна відповідь відсутня.

3. Які державні витрати вирівнюють доходи населення?

- а) трансферти;
- б) закупівля ресурсів та продуктів;
- в) субсидії підприємствам;
- г) матеріальна допомога приватних осіб.

4. Антидемпінгова політика держави – це:

- а) діяльність держави, пов'язана із субсидуванням окремих виробників експортних товарів;
- б) діяльність держави, спрямована на обмеження іноземної конкуренції на національному ринку;
- в) діяльність держави щодо стимулювання зовнішньоекономічних зв'язків;
- г) правильна відповідь відсутня.

5. До економічних функцій держави належить:

- а) антимонопольне регулювання;

- б) дослідження навколоземного простору;
- в) укладання різних міжнародних угод;
- г) отримання прибутку.

6. Головна мета державного регулювання ринкової економіки:

- а) економічне зростання та соціальна стабільність у суспільстві;
- б) вирівнювання економічного циклу;
- в) удосконалення галузевої та регіональної структури господарства;
- г) охорона навколишнього природного середовища.

7. У розвинених країнах державне планування має характер:

- а) директивний;
- б) індикативний;
- в) стихійний;
- г) у розвинених країнах держава не втручається в економіку.

8. Програмування розвитку держсектора має характер:

- а) директивний;
- б) індикативний;
- в) розвиток держсектору не повинен плануватися;
- г) правильна відповідь відсутня.

9. За рахунок тільки держбюджету виробляються:

- а) продукти індивідуального споживання;
- б) суспільні блага;
- в) засоби виробництва;
- г) правильно пп. а,б.

10. Визначте чинники, які викликають у сучасних умовах необхідність державного втручання в економіку:

- а) ринок породжує монополію, а тому необхідний захист конкуренції;
- б) неконтрольована диференціація доходів загрожує соціальній стабільності;
- в) ринковий механізм не може забезпечити достатню зацікавленість бізнесу у виробництві певних товарів та послуг;
- г) правильно пп. а,б, в.

11. До економічних функцій держави в сучасних суспільних системах не належить:

- а) захист конкуренції та стабілізація економіки;

- б) забезпечення доходів певних верств населення та перерозподіл доходів;
- в) гарантія певного мінімуму доходу кожному працездатному члену суспільства;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. До прикладів прямого державного регулювання економіки не належить запровадження:

- а) мінімальної заробітної плати;
- б) певних екологічних вимог;
- в) порядку реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності;
- г) пільг для суб'єктів господарювання, які займаються певним видом діяльності.

13. До функцій держави в ринковій економіці не входить:

- а) регулювання цін на продукцію приватного сектора;
- б) законотворча діяльність;
- в) підтримка конкурентного середовища;
- д) антициклічне регулювання економіки.

14. Державно-монополістичний капіталізм виникає на основі взаємодії:

- а) крупних монополій і середнього бізнесу;
- б) національних держав у міжнародному просторі;
- в) держави і монополій;
- г) міжнародних концернів, держави і наддержавних інститутів регулювання.

15. У який період виникає державно-монополістичний капіталізм?

- а) 80 – 90-ті рр. ХІХ ст.;
- б) ХІХ –початок ХХ ст.;
- в) перша третина ХХ ст.;
- г) друга половина ХХ ст..

16. Що можна вважати причиною виникнення державно-монополістичного капіталізму?

- а) посилення концентрації та централізації виробництва;
- б) загострення соціально-економічних суперечностей;
- в) процеси глобалізації;
- г) усі відповіді правильні.

17. До специфічних ознак державно-монополістичного капіталізму не можна віднести:

- а) зрощення політичної та економічної сили держави з економічною могутністю монополій;

- б) безпосереднє втручання держави у процес суспільного відтворення на рівні розвитку національної економіки;
- в). відстоювання національними державами інтересів свого транснаціонального капіталу у світовому просторі;
- г) вірна відповідь не названа.

18. Що з перерахованого нижче не можна віднести до механізмів зрощення сили держави і монополій у системі державно-монополістичного капіталізму?

- а) державні замовлення монополізованому сектору економіки;
- б) особиста унія;
- в) антимонопольне законодавство;
- г) лобізм.

19. Уведення до складу членів правління крупних компаній урядовців, що вийшли у відставку, є прикладом:

- а) формування лобістської групи;
- б) особистої унії;
- в) посилення ступеня концентрації капіталу;
- г) вірна відповідь не названа.

20. Який із заходів не можна вважати формою втручання держави у процес суспільного відтворення?

- а) державні закупівлі;
- б) емісія грошей;
- в) участь у акціонерному капіталі приватних банків;
- г) . членство у міждержавних і наддержавних регулюючих інститутах.

21. Основою, на якій ґрунтується можливість реалізації державою своїх економічних і соціальних функцій є:

- а) концентрація та централізація капіталу;
- б) державна власність;
- в) формування акціонерного капіталу;
- г) усі відповіді правильні.

22. Формою функціонування державно-монополістичного капіталізму не можна вважати:

- а) мілітаризацію економіки;
- б) державну власність;
- в) державне регулювання економіки;
- г) глобалізацію.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Державне невтручання в економічне життя призводить до небажаних наслідків.
2. Активізація ролі держави в регулюванні економіки визначається діями політичних партій та уряду.
3. Втручання держави в економічні процеси повинно мати певні межі.
4. Межі державного регулювання визначаються намірами державної влади.
5. Регулююча функція держави в ринковій економіці – умова балансу економіки на мікрорівні.
6. Держава має пропорційно підтримувати всі галузі національної економіки.
7. Державне соціальне регулювання зачіпає економічні інтереси всіх підприємців.
8. Втручання держави в економіку призводить тільки до позитивних наслідків.
9. Державне підвищення цін і тарифів позитивно впливає на всіх суб'єктів економіки.
10. В одержувача натуральної допомоги зменшується споживчий вибір.
11. Соціальні блага неподільні і тому не можуть бути проданими приватному споживачеві.
12. Необхідність втручання держави в економічне життя суспільства визначається нездатністю ринку вирішувати ряд економічних проблем.
13. Побічний ефект може бути тільки негативним.
14. Захист конкуренції не відноситься до економічних функцій держави в сучасних умовах.
15. Непряме регулювання економічних відносин державою припускає безпосереднє встановлення визначених законодавчих норм у взаєминах економічних суб'єктів, які вони можуть виконувати або ні.
16. Пряме регулювання економіки державою припускає зміни умов діяльності економічних суб'єктів.

ТЕМА 12. СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА. ФОРМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН.

Сьогодні жодна країна не може забезпечити розвиток своєї економіки без співробітництва з іншими країнами. Сучасне світове господарство характеризується тісним взаємозв'язком та взаємодією національних економік на основі міжнародного розподілу праці. В даній темі будуть розглянуті сутність світового господарства та форми міжнародних економічних відносин, проаналізовані особливості світової торгівлі, міжнародного руху капіталів, міжнародної міграції робочої сили та міжнародних валютно-фінансових відносин.

12.1. Міжнародний розподіл праці і його значення.

Міжнародний поділ праці – вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці, в основі якої лежить спеціалізація виробництва різних країн на окремих видах продукції, якими ці країни обмінюються.

Участь у міжнародному поділі праці прискорює інтенсифікацію стадій відтворення, оскільки вихід на світовий ринок суттєво розширює межі вибору найраціональніших економічних рішень на кожній стадії – від вибору проектів, технологій, сировини, матеріалів і обладнання до вибору ринків. Прискорюється обмін інформацією.

Міжнародний поділ праці в межах індустріального технологічного способу виробництва проходив у два етапи.

1. Розвиток міжгалузевої спеціалізації, виражений головним чином у відокремленні конкретних видів праці.

2. Розвиток внутрішньогалузевої спеціалізації:

- предметної (спеціалізація по випуску готових чи однорідних груп виробів);
- подетальної і технологічної (спеціалізація по випуску вузлів і деталей, комплектуючих виробів, спеціалізація на виконанні окремих стадій і переробці початкового продукту).

Ці процеси сформували необхідну матеріальну основу сучасної міжнародної виробничої кооперації, матеріальну базу для міжнародного кооперування щодо випуску окремих готових виробів чи їх груп на основі єдиної виробничої програми.

Формами сучасної міжнародної кооперації є:

- 1) субпоставки;
- 2) спільне виробництво;
- 3) спільні підприємства.

Останніми роками зростає значення другої і третьої форм міжнародної кооперації, оскільки подібні форми відносин дозволяють повною мірою мобілізувати можливості партнерів, створюють триваліші і стійкіші зв'язки між ними, допомагають подолати протекціоністські перепони.

Сучасні процеси міжнародного поділу праці виразно ілюструє вислів

американського економіста Шелдома Вейніга: "...Якби я починав нове технологічне виробництво сьогодні, мої дії були б такими: новаторство – в США, проектування — в Японії, вироблення – в Кореї, продаж – у всьому світі".

Участь країни міжнародній спеціалізації приводить до згортання ряду застарілих неперспективних виробництв і розширення найефективніших, значною мірою орієнтованих на експорт, що веде до підвищення ефективності національної економіки.

12.2 Інтернаціоналізація виробництва як основа формування світового господарства.

1. Інтернаціоналізація виробництва та її фактори

Розвиток продуктивних сил, використання у виробництві досягнень науково-технічного прогресу зумовили взаємозалежність національних економік, і створили принципово нову базу подальшого розширення сфери сполучення всіх частин світу, інтернаціоналізації виробництва.

Інтернаціоналізація виробництва – це процес установаження та поглиблення стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає частиною процесу, діючого у світовому масштабі.

В процесі інтернаціоналізації виробництва можна виділяти три етапи:

1. Розвиток світової торгівлі. Протягом XV – XVIII ст. і першої половини XIX ст. світова торгівля була єдиним універсальним зв'язком, який об'єднував між собою національні господарства.

2. Вивіз капіталу в грошовій і товарній формах. Поява і розвиток машинного виробництва привели до зростання кількості виробленої продукції, що вимагало містких національних і зовнішніх ринків збуту, збільшення постачання сировини, створення швидкої надійної системи інформації та доставки (морський і залізничний транспорт, дороги, телефон, телеграф та ін.). Це стимулювало не лише збільшення вивозу товарів, а й вивіз капіталу, оскільки сприяло реалізації більш прибуткового вкладення капіталу за кордоном порівняно з внутрішнім ринком.

Вивіз капіталу на цьому етапі, поруч з міжнародною торгівлею, продовжує об'єднання всіх країн у систему міжнародного спілкування.

Вивіз капіталу поділяється на:

- прямі інвестиції, спрямовані фірмою інвестуючої країни у певну галузь промисловості приймаючої країни (коли частка експортованого капіталу перевищує 25%);

- портфельні інвестиції (експортеру капіталу належить менш як 25% участі у підприємстві);

- вивіз позичкового капіталу (позики та кредит);

- вивіз продуктивного капіталу: машин, устаткування, запчастин, напівфабрикатів тощо.

3. Виробнича інтеграція—процес взаємного переплетення виробничих процесів різних країн, що потребує проведення спільної узгодженої економічної

політики.

Створення міжнародних монополій дало можливість здолати обмеженість внутрішнього ринку окремих країн збільшити розміри підприємства, серійність виробленої продукції до найефективнішого рівня; максимально використовувати переваги світової спеціалізації і кооперації виробництва. Національно відокремлена праця поступово стає часткою світового виробничого процесу. На проміжних стадіях виготовлення продукції утворилися виробничі підприємства різних Країн.

Поширення закордонної виробничої діяльності приводить до появи вертикальної і горизонтальної інтеграції виробництва. При вертикальній інтеграції інвестуюча компанія організує за кордоном виготовлення продукції, яка відрізняється від її виробничої номенклатури, але є часткою єдиного технологічного процесу в межах виробництва компанії. При горизонтальній (географічній) інтеграції готові вироби однієї номенклатури виробляються у тих країнах, де найнижчі витрати виробництва.

Головними факторами зростання процесу інтернаціоналізації виробництва на сучасному етапі є:

- дефіцит національних природних ресурсів;
- загострення конкуренції на національному ринку;
- науково-технічний прогрес, пов'язаний з опануванням нових технологій і зростанням якості продукції;
- можливість зниження витрат виробництва за рахунок залучення дешевшої робочої сили або використання іноземного капіталу, технології та досвіду управління;
- пошуки шляхів економії на транспортних витратах, митних зборах, податках тощо;
- можливість використання іноземної індустріальної інфраструктури та валютних ресурсів.

Розвитку і поглибленню інтеграційних процесів у міжнародному масштабі сприяє поєднання цілого ряду економічних факторів:

- досягнення необхідного рівня міжнародного поділу праці; нагромадження капіталу і зумовлений ступінь його усупільнення і концентрації;
- спеціалізація та кооперація великої машинної промисловості в міжнародному масштабі;
- формування світового ринку;
- науково-технічний прогрес у всіх галузях: від виробництва до транспорту і зв'язку.

Нині – це головний фактор, який пронизує увесь процес інтернаціоналізації виробництва. Науково-технічний прогрес все більше отримує можливість створення відокремлених національних економічних комплексів. Межі внутрішнього ринку стають тісними, а інколи просто згубними для ефективного виробництва багатьох видів промислових виробів, особливо технічно складних і таких, що вимагають великих витрат попередню наукову розробку. Номенклатура продукції, особливо й новіших галузей промисловості, сьогодні настільки різноманітна ладна, що жодна країна світу не може

забезпечити у себе активне масове виробництво всієї продукції, що виготовляється в світі. Це приводить до поглиблення процесів міжнародного поділу праці: від відокремлення конкретних видів праці на макрорівні до товарної і подетальної спеціалізації, що посилює взаємодію виробників, сприяє подальшому розвитку продуктивних сил, зростанню продуктивності праці у світовому масштабі.

Інтеграція виробництва під впливом науково-технічного прогресу вимагає від країн світу використання єдиних критеріїв у підготовці кадрів, єдиних стандартів і показників якості виробленої продукції, об'єднання зусиль у науково-технічних дослідженнях, що неможливо без введення єдиної узгодженої економічної політики. Через це виникла нагальна потреба у створенні міжнародних організацій як центрів міжнародного регулювання економічних процесів.

Таким чином, інтернаціоналізація виробництва — це процес створення світових продуктивних сил, формування спільного економічного механізму, яким і є світове господарство.

12.3. Світове господарство.

Світове господарство — це сукупність, єдина система національних господарств, об'єднаних міжнародним поділом і кооперуванням праці, які перебувають у певних економічних взаємовідносинах. Національні економіки — матеріальна основа світового господарства. Домінуючі у них суспільні і технологічні способи виробництва зумовлюють тип світових економічних відносин і структуру світового господарства.

Залежно від обраного показника класифікації структуру світового господарства можна подати так:

1. Соціально-економічна структура (залежно від рівня економічного розвитку країни). Показником зарахування країн до розвинених; тих, що розвиваються, і слаборозвинених є виробництво валового внутрішнього продукту на душу населення.

2. Структура відтворення. Показником зарахування країн до промислово розвинених і аграрних є питома вага цих галузей національного господарства у сукупному валовому внутрішньому продукті.

3. Структура міри інтегрованості у світове господарство. До показників міри інтеграції національних економік у світове господарство належать:

- частка зовнішньоторговельного обігу на душу населення;
- структура зовнішньоторговельного обігу;
- частка зовнішньоторговельного обігу у валовому національному продукті;
- зовнішньоторговельна квота (сукупність вартості експорту та імпорту поділена надвоє відносно вартості валового внутрішнього продукту);

- експортна квота (процентне підношення експорту товарів і послуг до валового внутрішнього продукту);
- зовнішній обіг послуг;
- обіг довгострокових капіталовкладень тощо.

Проте всі ці показники однобічні і не дають повного уявлення про міру інтегрованості національної економіки у світове господарство. Повну уяву можна мати, коли вченими буде знайдений показник, який охопить усі зовнішньоекономічні зв'язки країни.

4. Структура щодо функціонування регіональних і транснаціональних господарських комплексів. Регіональні господарські комплекси – це інтеграційні комплекси, які складаються з національних господарств певних країн і відрізняються від інших розвиненішим взаємним поділом праці, тіснішим переплетенням капіталів, кооперативних зв'язків, мірою взаємного регулювання свого господарства.

Транс національні корпорації – фірми, які здійснюють основну частину своїх операцій за межами країни, в якій вони зареєстровані – найчастіше в декількох країнах, де розміщені їхні відділення, філії, підприємства.

Таким чином, можна зробити висновок, що світове господарство поєднується:

- поділом праці і торгівлею;
- науково-технічною і виробничою кооперацією;
- валютно-кредитними відносинами (докладніше — у наступних схемах);
- системами транспорту і зв'язку;
- об'єднанням механізмів дії регіональних і транснаціональних господарських комплексів.

12.4. Форми міжнародних економічних відносин.

Основою взаємодії національних економік є зовнішньоекономічна діяльність різних держав. Характер цієї діяльності, її форми зумовлені внутрішнім розвитком продуктивних сил.

Форми зовнішньоекономічної діяльності різнобічні, але можна виділити основні.

1. Міжнародна торгівля.
2. Міжнародний рух капіталів.
3. Міграція робочої сили.
4. Міжнародні валютно-фінансові відносини.
5. Діяльність міжнародних економічних організацій.

В основу формування і розвитку всіх форм зовнішньоекономічної діяльності покладені процеси поглиблення міжнародного поділу праці, спеціалізація і кооперація.

Найдавнішою формою зовнішньоекономічних зв'язків є міжнародна торгівля. Вона має два види; експорт (реалізація товарів за кордон) та імпорт

(придбання товарів за кордоном). Сума експорту та імпорту має назву зовнішньоторговельного обігу.

На співвідношення експорту і імпорту суттєво впливає рівень розвитку країни та обраний державою тип зовнішньоторговельної політики: фритредерство чи протекціонізм.

Фритредерство — відкритий тип політики, що заохочує або не перешкоджає вивіз і ввіз товарів. Застосовується країнами, які без побоювання відносяться до серйозної конкуренції з боку іноземних виробників того чи іншого товару. **Протекціонізм** застосовується тоді, коли виникає необхідність захисту внутрішнього ринку від конкуренції дешевих імпортованих товарів. Серед основних форм протекціонізму можна виділити:

- високі митні збори на імпортовані товари;
- кількісні обмеження;
- ліцензування експорту та імпорту;
- заохочування експорту товарів наданням субсидій, податкових пільг;
- антидемпінгове регулювання тощо.

У сучасних міжнародних економічних відносинах мають місце обидва типи зовнішньоекономічної політики. З одного боку, об'єктивний процес інтернаціоналізації виробництва вимагає свободи торгівлі (фритредерства), з іншого — загострена конкурентна боротьба спонукає країни вживати протекціонізм.

Для характеристики зовнішньоторговельної діяльності важливим показником є торговий баланс. Торговий баланс — співвідношення між сумою цін товарів, вивезених з будь-якої країни, і сумою цін товарів, ввезених за визначений період (рік, квартал, місяць). Якщо вартість вивозу товарів даної країни перевищує вартість ввозу, тоді торговий баланс є активним або має позитивне сальдо. Якщо вартість ввозу товарів перевищує вартість вивозу, він — пасивний або має негативне сальдо.

Торговий баланс значною мірою характеризує економічний стан країни, є одним з важливих показників міри залежності її економіки від зовнішніх ринків, від стану кон'юнктури, міжнародної конкуренції.

Країна, яка має пасивний торговий баланс, змушена покривати будь-який дефіцит бюджету споживанням процентів і дивідендів від капіталовкладень за кордоном, використання резерву іноземних валют і вивозу золота.

Країна, яка має активний торговий баланс, зіткнеться з проблемою імпортованої інфляції своєї національної валюти. Стійке перевищення експорту над імпортом викликає нагромадження грошових коштів, іноземних золотих депозитів у банках країни, посилення кредитної експансії при одночасному скороченні товарного забезпечення грошей в країні. Держава змушена девальвувати власну валюту, що веде до зниження конкурентоспроможності товарів цієї країни на світовому ринку і таким чином вирівнює торговий баланс. Але це перешкоджає залученню іноземних капіталів у країну для розвитку національної економіки. Тому уряд змушений регулювати стан торгового балансу, виходячи з конкретних умов і цілей національної економіки сьогодні.

Форми міжнародної торгівлі:

1. Обмін споживчими вартостями у вигляді засобів виробництва і предметів споживання.

2. Обмін технологією у вигляді продажу: ліцензій; патентів; "ноу-хау" (сукупності технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідних для опанування технологією, методом тощо).

3. Торгівля різнобічними послугами: інжиніринг, технічні консультації, будівництво, оренда обладнання і транспортних засобів (лізинг), обробка і передача інформації, експертиза проектів.

Інжиніринг — сфера діяльності по наданню послуг, пов'язаних з проектуванням і будовою різних об'єктів. Обсяг послуг таких фірм сягає від попередніх техніко-економічних досліджень до вводу в дію об'єкта.

4. Безвалютний товарообмін:

- компенсаційна угода (експортер у рахунок поставок обладнання і технології купує у імпортера частину продукції нового підприємства або інші товари країни-покупця обладнання);

- кліринговий бартер (експортер бере на себе зобов'язання купити у імпортера обговорений перелік товарів у зазначений час);

- паралельний бартер (підписуються два контракти з переліком товарів взаємного постачання).

Згідно із законами товарного виробництва до сфери зовнішньоекономічних зв'язків залучається не лише рух матеріальних умов і результатів виробництва (міжнародна торгівля), а й робоча сила. Переміщення робочої сили між державами має назву міграція. Міжнародна міграція робочої сили – переміщення працездатного населення з однієї країни іншу з метою процесу роботи нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя. Міграція робочої сили може здійснюватися в різних формах: організований набір; переміщення, зумовлене стихійними і економічними причинами; обмін фахівцями; кадрова допомога; "відплив мозку" тощо.

Необхідність міжнародної міграції робочої сили зумовлена нерівномірністю нагромадження капіталу, існування відносного перенаселення (безробіття) як постійного джерела надлишкових робочих рук в одних країнах і недостача дешевої робочої сили в інших.

Міжнародний рух капіталів – переміщення засобів за кордон (або з-за кордону) з метою отримання прибутку.

Вивозити капітал можливо в грошовій або товарній формі з метою більш прибуткового вкладення його за кордон порівняно з внутрішнім.

Механізм проникнення капіталу за кордон різноманітний:

- ліцензійні узгодження;
- укладання договору про субпідрядні роботи;
- контракти на будівництво підприємств "під ключ";
- укладання угоди про передачу досвіду керування виробництвом і збутом продукції;

- створення спільних підприємств тощо.

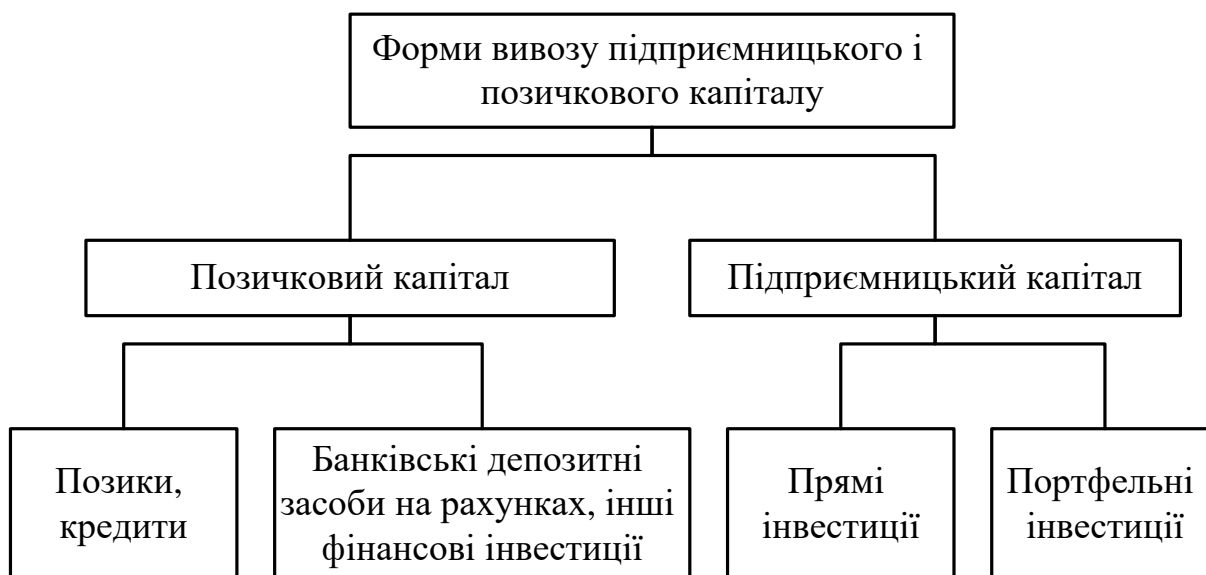

Рис. 12.1. Форми вивозу підприємницького і позичкового капіталу.

Протягом десятиріч розвинені країни безперервно збільшували вивіз капіталу в країни, що розвиваються. Це було викликано:

- їх залежністю від сировинної бази цих країн і вимагало інвестицій у видобувну промисловість;
- розміщенням за кордоном трудомістких галузей — текстильної, чорної металургії тощо;
- низькими витратами виробництва на філіяльних підприємствах.

Однак у вивозі капіталу з 80-х років відбулися зміни:

1. Місцем розміщення прямих іноземних інвестицій стають індустріальні держави з традиційно високим рівнем розвитку обробної промисловості. Вони привабливі для вкладень капіталу завдяки наявності потенційних ринків складних науково містких промислових виробів з високою ефективністю експорту, можливості отримання доступу до найновіших прогресивних технологічних процесів і сучасних методів керування виробництвом. Також іноземні інвестори розраховують обійти протекціоністські перепони і уникнути транспортних витрат, необхідних при експорті товарів.

2. Розпочався вивіз капіталу з країн, що розвиваються. Перша і найголовніша мета вивозу капіталу з цих країн — розширення меж діяльності національного капіталу, якому вузькі рамки малорозвиненого внутрішнього ринку. Він не має можливості "в домашніх умовах" забезпечити отримання середнього прибутку, оскільки функціонує за умов слаборозвиненої економічної структури з надзвичайно вузьким внутрішнім ринком. Такий національний капітал прагне за кордон, щоб забезпечити собі нормальні умови відтворення. Розвинені держави приваблюють інвесторів з країн, що розвиваються, також як джерело сучасної техніки і технології, яку можна здобути у партнерів по спільному підприємству або на ринку приймаючої країни.

3. Реекспорт — ввіз товарів з країни-виробника до країни-інвестора або в треті країни — надає можливість одержувати високий прибуток за рахунок низьких витрат у країнах, де вони виробляються.

Вивіз капіталу має сенс з техніко-економічної точки зору як виробнича необхідність створення за кордоном промислових підприємств, баз перевантаження оптових складів, транспортних і комунікаційних систем зв'язку, які забезпечують умови сучасного розвитку міжнародного виробництва і торгівлі, світового поділу праці.

Інтернаціоналізація виробництва, розвиток і підсилення міждержавних господарських зв'язків об'єктивно вимагають укладення різнобічних міждержавних угод, створення міжнародних економічних організацій. Ряд із них сформувався у вигляді великих господарських угруповань, до яких в першу чергу належить Європейське Співтовариство (СЄ). Інші були створені для організації і упорядкування окремих міжнародних господарських процесів (валютних, кредитних та ін.). Це — Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк розвитку і реконструкції (МБРР). Водночас починають використовуватися такі засоби міжнародного економічного регулювання і співробітництва, як створення і розробка спільних програм у різних галузях науки, техніки і економіки, які також потребують створення спільних координуючих організацій, наприклад, Європейське космічне агентство, Євробачення тощо.

Світові господарські зв'язки неможливі без налагодженої системи валютних відносин, які функціонують у сфері розподілу й обміну. Світова валютна система — це і єрма організації міжнародних валютних відносин, зумовлених рівнем розвитку світових господарських зв'язків і засобом визначення валютних курсів.

Валюта — офіційно визначений грошовий засіб (одиниця) національної економіки чи групи країн.

Становлення і розвиток міжнародних економічних зв'язків об'єктивно вимагають появи засобу їх здійснення, або, інакше кажучи, такої валюти, яка б офіційно визнавалась усіма учасниками цих зв'язків як світові гроші, що виконували б функції міри вартості, засобу обігу, платежу і збереження в масштабах світового господарства.

Практично кожна країна має свою національну валюту, тому необхідно встановити співвідношення між ними. Ціна однієї грошової одиниці, виражена в іншій грошовій одиниці, має назву валютний курс. В епоху "золотого стандарту", коли практично в усіх країнах як національні валюти використовувалося золото (повноцінні гроші), воно і виступало як світові гроші, і визначення валютного курсу зводилося до встановлення вагового вмісту золота однієї проби в грошових одиницях різних країн. Тому купівельна спроможність кожної національної валюти і стан світової валютної системи регулювалися дією закону вартості.

Криза золотого стандарту у внутрішньому та міжнародному обігу призвела до того, що світова економіка позбавилась валютних одиниць, які мали об'єктивний і стабільний характер. Усунення протягом 30-х років системи

золотого стандарту стало безпосереднім вихідним пунктом для кардинальної трансформації внутрішнього грошового механізму різних країн, зміни металевих грошових систем на паперово-грошовий обіг. У сфері міжнародних розрахунків у результаті цих змін почало використовуватися як світові гроші обмежене коло національних валют кредитного характеру. Останні через це отримали назву резервних.

До цього ж періоду належить поява такого поняття, як **конвертованість валюти**. Конвертованість (оборотність) — режим національної валюти, який характеризується відсутністю обмежень за поточними операціями і ринковим валютним курсом.

Резервні валюти стають "повністю вільно конвертованими", тобто валютами, які повсюдно приймаються в оплату за поточним курсом і забезпечують свободу нерезидента здійснювати в них операції (включаючи свободу фінансових операцій), а резидентам — право вільного їх обміну на іноземні валюти. Нині вільно конвертовані валюти мають не більш як 20 розвинених країн, валюти з обмеженою конвертованістю — понад 60 країн.

Унаслідок відміни з 15 серпня 1971 р. конверсії доларів у золото за офіційною ціною паперові гроші втратили свою золоту основу і нині валютний курс складається під впливом двох основних факторів: співвідношення попиту і пропонування на відповідну валюту і її купівельної спроможності на внутрішньому ринку. При перевищенні попиту над пропонуванням курс валюти підвищується, в протилежному разі — падає. Країна-емітент може впливати на курс своєї валюти через валютні інтервенції. У разі необхідності підвищити курс вона скуповує власну валюту, знизити — розпродас.

Використання національних одиниць як функції світових грошей призвело до появи однієї з центральних суперечностей сучасної валютної системи, яке полягає в органічній недієспроможності резервної національної валюти виконувати функції світових грошей, що випливає з їх національного характеру. Ця недієспроможність виявляється в тому, що курс, обсяг емісії, розподіл резервної валюти залежать переважно не від потреб розвитку міжнародних економічних відносин, а визначаються факторами національного характеру. Факт перетворення національної кредитної одиниці в резервну валюту рівнозначний для емітуючого її уряду отриманню безпроцентної позики, еквівалентної суми цієї валюти, залученої у міжнародний обіг на весь період, поки ці національні гроші виконуватимуть функції світових. Це дозволяє цьому урядові не лише сплачувати за рахунок додаткової грошової емісії дефіцит національного платіжного балансу і свої закупки реальних матеріальних цінностей за кордоном, а й широко кредитувати свої бюджетні витрати за рахунок зовнішніх джерел.

Використання національних валют як резервних приводить до формування міжнародної валютної системи, що ґрунтується на змінних "плаваючих" курсах валют, які справляють у свою чергу суперечливий вплив як на національні економіки, так і на світове господарство загалом.

Зниження курсу валюти посилює відносну конкурентоспроможність продукції певної країни на світових ринках і, таким чином, сприяє зростанню фізичного обсягу експорту, і перешкоджає імпорту. Водночас це погіршує

співвідношення між імпорнтними і експортними цінами, що негативно позначається на ефективності чергового обміну і заважає залученню іноземних інвестицій для розвитку національного виробництва. Зворотна ситуація виникає при підвищенні курсу національної валюти.

Для світової економіки непередбачені коливання ринкових курсів валют обертаються триманням міжнародної торгівлі і кредиту, порушенням співвідношення, що склалося на експортних і імпорнтних ринках, збільшенням безробіття тощо.

Важливою характеристикою стану тієї чи іншої країни в системі валютних відносин є стан платіжного балансу.

Платіжний баланс – це вираження у валюті кожної окремої країни співвідношення між сумою платежів, отриманих з-за кордону, й сумою платежів, переведених за кордон за певний період часу, як правило, за рік. Стан платіжного балансу залежить від багатьох факторів. Серед них: стан зовнішньоторговельного балансу міжнародного балансу послуг і руху інвестиційних доходів (прибутків, дивідендів, процентів) балансів міжнародного руху довгострокового й короткострокового кредиту тощо.

Стан платіжного балансу безпосередньо впливає на курс валюти тієї чи іншої держави.

При активному платіжному балансі курс даної національної валюти підвищується відносно валют інших країн, при пасивному – навпаки понижується.

ВИСНОВКИ

1. Міжнародний поділ праці — вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці, в основі якої лежить спеціалізація виробництва різних країн на окремих видах продукції, якими ці країни обмінюються. Участь країни міжнародній спеціалізації приводить до згортання ряду застарілих неперспективних виробництв і розширення найефективніших, значною мірою орієнтованих на експорт, що веде до підвищення ефективності національної економіки.

2. Розвиток продуктивних сил, використання у виробництві досягнень науково-технічного прогресу зумовили взаємозалежність національних економік, і створили принципово нову базу подальшого розширення сфери сполучення всіх частин світу, інтернаціоналізації виробництва. Інтернаціоналізація виробництва — це процес створення світових продуктивних сил, формування спільного економічного механізму, яким і є світове господарство.

3. Світове господарство — це сукупність, єдина система національних господарств, об'єднаних міжнародним поділом і кооперуванням праці, які перебувають у певних економічних взаємовідносинах.

4. Можна виділити основні форми зовнішньоекономічної діяльності: міжнародна торгівля, міжнародний рух капіталів, міграція робочої сили, міжнародні валютно-фінансові відносини, діяльність міжнародних економічних

організацій.

5. Для характеристики зовнішньоторговельної діяльності важливим показником є торговий баланс, який значною мірою характеризує економічний стан країни і є одним з важливих показників міри залежності її економіки від зовнішніх ринків, від стану кон'юнктури, міжнародної конкуренції.

6. Міжнародна міграція робочої сили – переміщення працездатного населення з однієї країни іншу з метою процесу роботи нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя. Міграція робочої сили може здійснюватися в різних формах: організований набір; переміщення, зумовлене стихійними і економічними причинами; обмін фахівцями; кадрова допомога; "відплив мозку" тощо.

7. Міжнародний рух капіталів – переміщення засобів за кордон (або з-за кордону) з метою отримання прибутку. Вивозити капітал можливо в грошовій або товарній формі з метою більш прибуткового вкладення його за кордон порівняно з внутрішнім.

8. Інтернаціоналізація виробництва, розвиток і підсилення міждержавних господарських зв'язків об'єктивно вимагають укладення різнобічних міждержавних угод, створення міжнародних економічних організацій.

9. Світові господарські зв'язки неможливі без налагодженої системи валютних відносин, які функціонують у сфері розподілу й обміну. Світова валютна система — це і юрма організації міжнародних валютних відносин, зумовлених рівнем розвитку світових господарських зв'язків і засобом визначення валютних курсів.

10. Важливою характеристикою стану тієї чи іншої країни в системі валютних відносин є стан платіжного балансу. Платіжний баланс – це вираження у валюті кожної окремої країни співвідношення між сумою платежів, отриманих з-за кордону, й сумою платежів, переведених за кордон за певний період часу, як правило, за рік.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 12, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Від'ємне торгове сальдо;
позитивне торгове сальдо;
експорт;
зовнішньоторговельний оборот;
імпорт;
інтернаціоналізація виробництва;
курс валюти;
міграція трудових ресурсів;
міжнародна економічна інтеграція;

міжнародний поділ праці;
міжнародний рух капіталу;
портфельні інвестиції;
протекціонізм;
прямі інвестиції;
світова торгівля;
світове господарство;
торговельний баланс;
фритредерство.

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему.
2. Експорт перевищує імпорт.
3. Єдність національних економік, пов'язаних міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками.
4. Імпорт перевищує експорт.
5. Капіталовкладення без права управлінського контролю за об'єктами інвестування.
6. Капіталовкладення з правом управлінського контролю за об'єктами інвестування.
7. Купівля у зарубіжного контрагента товарів та послуг.
8. Набуття складовими світового господарства (світовим ринком, міжнародною торгівлею товарами, капіталом) планетарного масштабу, їх взаємопроникнення в економіки всіх країн світу.
9. Науково-технічний прогрес, поглиблення інтернаціоналізації економіки, інтернаціоналізації освіти тощо.
10. Переміщення капіталу за кордон (з-за кордону) для отримання прибутку.
11. Переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу з метою пошуку роботи, нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя.
12. Подія глобальних проблем на проблеми: взаємодії природи і суспільства, суспільних взаємовідносин, розвитку людини і забезпечення її майбутнього.
13. Політика вільної торгівлі стосовно лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення вільного доступу на національний ринок товарів, капіталу, робочої сили тощо.
14. Політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції.
15. Проблеми, пов'язані з природними економічними та соціальними явищами, що виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації та мають загальнопланетарний характер.
16. Продаж товарів та послуг зарубіжному контрагенту.
17. Процес зближення та взаємопроникнення національних господарств групи країн, спрямований на створення єдиного господарського механізму.
18. Процес розвитку усталених економічних зв'язків між країнами, виходу виробництва за межі національної економіки.
19. Спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів відповідно до їх природнокліматичних, історичних та економічних умов.
20. Співвідношення між сумою цін товарів, вивезених з країни та сумою цін товарів, ввезених до країни за певний проміжок часу.

21. Сукупність суспільних рухів і людей, об'єднаних ідеєю протистояння світовій глобалізації.

22. Сума експорту та імпорту.

23. Форма міжнародних економічних відносин, що ґрунтується на глибокому міжнародному поділі праці, спеціалізації деяких країн на виробництві окремих товарів та послуг згідно з їх техніко-економічним рівнем, природними, географічними та іншими умовами.

24. Ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Терміни і поняття:

а) від'ємне торгове сальдо;	и) міжнародний поділ праці;
б) додатне торгове сальдо;	к) міжнародний рух капіталу;
в) експорт;	м) портфельні інвестиції;
г) зовнішньоторговельний оборот;	н) протекціонізм;
д) імпорт;	о) прямі інвестиції;
е) інтернаціоналізація виробництва;	п) фритредерство;
є) курс валюти;	р) світова торгівля;
ж) міграція трудових ресурсів;	т) світове господарство;
з) міжнародна економічна інтеграція;	у) торговельний баланс.

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Яка з наступних форм торговельних бар'єрів – неістотна перешкода для вільної торгівлі:

- а) мито на імпорт;
- б) добровільні імпортні обмеження;
- в) імпортна квота;
- г) ліцензія на експорт та імпорт.

2. Світове господарство – це:

- а) сукупність усіх відокремлених національних господарств;
- б) система національних господарств, пов'язаних міжнародним поділом праці;
- в) система міжнародної торгівлі;
- г) правильна відповідь відсутня.

3. Фритредерство як тип зовнішньоекономічної політики застосовується:

- а) тільки країнами із близьким рівнем розвитку;
- б) усіма країнами;
- в) слаборозвиненим країнам;
- г) правильна відповідь відсутня.

4. Повний контроль над об'єктами закордонних капіталовкладень унаслідок повної власності на вкладений капітал або володіння контрольним пакетом акцій забезпечує вивезення:

- а) позичкового капіталу;
- б) підприємницького капіталу у формі прямих інвестицій;
- в) підприємницького капіталу у формі портфельних інвестицій;
- г) правильно – пп б,в.

5. Конкуренція на внутрішньому ринку за умови існування торговельних бар'єрів:

- а) послаблюється;
- б) підсилюється;
- в) не змінюється;
- г) торговельні бар'єри не чинять впливу на конкуренцію на внутрішньому ринку.

6. До форм іноземних капіталовкладень не належить:

- а) придбання акцій іноземних компаній, створення спільних підприємств;
- б) надання позик іноземним суб'єктам;
- в) придбання акцій, випущених іноземними емітентами;
- г) бартерний обмін з іноземним суб'єктом.

7. Фритредерство – тип зовнішньоекономічної політики, який:

- а) заохочує чи не перешкоджає вивезенню та ввезенню товарів;
- б) перешкоджає вивезенню та ввезенню товарів;
- в) заохочує вивезення товарів, але перешкоджає їх ввезення;
- г) правильна відповідь відсутня.

8. Хронічно активний торговельний баланс країни:

- а) підвищує конкурентоспроможність її товарів на світовому ринку;
- б) виснажує внутрішні резерви іноземної валюти;
- в) стимулює внутрішні інфляційні процеси;
- г) правильна відповідь відсутня.

9. В основу створення і розвитку форм зовнішньоекономічної діяльності покладено:

- а) політичні розбіжності між державами;
- б) процеси поглиблення міжнародного поділу праці;
- в) рівень розвитку торговельних відносин як усередині країни, так і за її межами;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. До основних форм протекціонізму не належить:

- а) низьке мито на імпорتنі товари;
- б) кількісне обмеження;
- в) ліцензування експорту та імпорту;
- г) правильна відповідь відсутня.

11. Сукупність, цілісна система національних господарств, які пов'язані міжнародним поділом і кооперацією праці та перебувають в обумовлених економічних взаєминах між собою, – це:

- а) транснаціональні корпорації;
- б) світове господарство;
- в) процес інтернаціоналізації виробництва;
- г) правильна відповідь відсутня.

12. До чинників спеціалізації окремих країн у межах світової економіки не можна віднести:

- а) географічне місце розташування та природнокліматичні умови;
- б) історичні традиції;
- в) ресурсні можливості;
- г) правильна відповідь відсутня.

13. Якщо сальдо торговельного балансу від'ємне і становить 24,1 тис. грн., а надходження від експорту – 216,9 тис. грн., то виплати за імпорт дорівнюють:

- а) 192,8 тис. грн;
- б) 241,0 тис. грн;
- в) 216,9 тис. грн;
- г) 24,1 тис. грн.

14. Головна причина виникнення і розвитку міжнародної економіки:

- а) інтернаціоналізація продуктивних сил;
- б) формування національних валютних систем;
- в) збільшення масштабу товарообігу;
- г) посилення конкурентної боротьби.

15. Від'ємне торговельне сальдо – це:

- а) підвищення частки сировинних товарів в експорті;
- б) додатна різниця між експортом та імпортом;
- в) зменшення експортного потенціалу країни;
- г) правильна відповідь відсутня.

16. Валютний курс може встановлюватися:

- а) за попитом на валюту;
- б) за попитом та пропозицією на валюту;
- в) за пропозицією на валюту;
- г) правильна відповідь відсутня.

17. Необхідність економічних зв'язків між країнами обумовлена:

- а) прагненням народів вижити в умовах нарощування ядерного потенціалу;
- б) науково-технічним прогресом;
- в) необхідністю спеціалізації та кооперації виробництва;
- г) правильно пп. б, в.

18. До сфер регулювання зовнішньої торгівлі не належить:

- а) мито;
- б) квоти;
- в) ліцензії;
- г) правильна відповідь відсутня.

19. Портфельні інвестиції – це:

- а) уся величина іноземних інвестицій;
- б) інвестиції, що дають право контролю над виробництвом;
- в) тільки державні інвестиції за кордоном;
- г) правильна відповідь відсутня.

20. Валютний курс – це ціна грошової одиниці, виражена у:

- а) американських доларах;
- б) грошових одиницях інших країн;
- в) вільно конвертованій валюті;
- г) правильно пп. б, в.

21. Міжнародні економічні зв'язки не дають можливості:

- а) переборювати обмеженість національного ринку та національної ресурсної бази;
- б) підвищувати якісний рівень вироблених товарів;
- в) здійснювати спеціалізацію виробництва, робити його більш ефективним;
- г) правильна відповідь відсутня.

22. Стосовно відсталих країн фритредерство сприяє:

- а) їх комплексному розвитку;
- б) консервації їх монотоварного виробництва та відсталості;
- в) правильно – пп. а, б;
- г) правильна відповідь відсутня.

23. Динаміка купівельної спроможності валюти впливає на її курс:

- а) прямо;
- б) зворотно;
- в) не впливає взагалі;
- г) правильно – пп. а, б.

24. Економічна політика, мета якої у стимулюванні експортно-імпоротної діяльності, зветься:

- а) фритредерством;
- б) протекціонізмом;
- в) ліцензуванням;
- г) правильна відповідь відсутня.

25. Торговельний баланс – це:

- а) співвідношення між сумою цін товарів, вивезених будь-якою країною, та сумою цін товарів, завезених за визначений період;
- б) сукупність вартості експорту та імпорту, поділена навпіл і віднесена до вартості валового національного продукту;
- в) співвідношення між різницею цін товарів, завезених протягом визначеного періоду, та різницею цих товарів, вивезених країною;
- г) правильна відповідь відсутня.

26. Кількісні обмеження на ввезення або вивезення товарів – це:

- а) акциз;
- б) квота;
- в) демпінг;
- г) сальдо.

27. Зовнішньоторговельний оборот – це:

- а) загальна вартість експорту та імпорту;
- б) різниця між вартістю експорту та імпорту;
- в) частка експорту у національному продукті;
- г) частка імпорту у національному продукті.

28. Формою міграції трудових ресурсів не вважається:

- а) отримання освіти за кордоном;
- б) виїзд на постійне місце мешкання;
- в) робота за контрактом;
- г) виїзд на сезонну роботу.

29. Політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції – це:

- а) фритредерство;
- б) протекціонізм;
- в) лібералізм;
- г) правильна відповідь відсутня.

30. Закордонні приватні інвестиції здійснюються, як правило, з метою:

- а) отримання більш високого прибутку;
- б) надання допомоги іноземним країнам;
- в) досягнення політичних цілей власної країни;
- г) сприяння соціальному розвитку іноземної держави .

31. До форм здійснення закордонних інвестицій не відноситься:

- а) придбання акцій закордонних компаній, створення спільних підприємств;
- б) надання позик іноземним суб'єктам;
- в) придбання акцій, випущених іноземними емітентами;
- г) бартерний обмін з іноземним суб'єктом.

32. Залежності від суб'єкта інвестування іноземні інвестиції поділяються на:

- а) прямі та портфельні;
- б) виробничі та фінансові;
- в) приватні та державні;
- г) правильна відповідь відсутня.

33. Повний контроль над об'єктами закордонних капіталовкладень забезпечують:

- а) прямі інвестиції;
- б) державні інвестиції;
- в) портфельні інвестиції;
- г) міждержавні інвестиції.

34. Що не можна віднести до причин міграції робочої сили?

- а) національні розбіжності у заробітній платі;
- б) національні особливості у рівні безробіття;
- в) різну структуру зайнятості у країнах світу;
- г) правильна відповідь відсутня.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Міграція робочої сили тільки позитивно впливає на розвиток економіки країни-експортера.
2. Обмеження імпорту веде до збереження в країні неефективних галузей і стримує зростання ефективних виробництв
3. Імпорт товарів і послуг призводить до зростання внутрішніх цін і до появи інфляції.
4. Прямі іноземні інвестиції утворюються шляхом придбання акцій іноземних підприємств у розмірах, що не забезпечують право власності.
5. Категорії валюта і валютний курс є синонімами.
6. Різниця між експортом і імпортом називається зовнішньоторговельним оборотом.
7. Захист галузей з метою забезпечення національної безпеки – один з аргументів на користь установавання торгових бар'єрів.
8. Економічний добробут країни при введенні режиму вільної міжнародної торгівлі завжди нижче, ніж при введенні імпортного мита.
9. Наявність імпортного мита стимулює внутрішнє споживання в країні.
10. Золотий стандарт – це форма функціонування сучасної валютної системи.
11. Якщо валютний курс гривні стосовно долара знижується, то можна говорити, що долар знецінився стосовно гривні.
12. Пропорція обміну двох валют – це встановлення режиму їх конвертованості.
13. Валютний курс устанавлюється виключно державою.
14. Валютний курс залежить від відносних реальних відсоткових ставок у різних країнах.
15. Позитивне сальдо торгового балансу характеризує перевищення імпорту товарів над їх експортом.
16. Підвищення курсу гривні щодо іноземної валюти означає, що іноземна валюта стала більш дорогою відносно гривні.

ТЕМА 13. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ.

З середини 80-х років ХХ століття світова економіка вийшла на новий якісний рівень свого розвитку – утворення глобального економічного, соціального політичного та духовного світового простору з притаманним йому особливостями та закономірностями. В даній темі будуть розглянуті сутність та фактори глобалізації, форми її прояву, а також суперечності впливу глобалізації на світовий господарський розвиток у сучасних умовах.

13.1. Глобалізація: сутність та фактори.

Головним чинником, що зумовлює розвиток світової економіки у наш час, є глобалізація. За своєю суттю глобалізація світової економіки – це новий, більш високий ступінь інтернаціоналізації.

Інтернаціоналізація проявляється у постійному зростанні міжнародних економічних взаємозв'язків, взаємозалежності різних країн і регіонів світу, господарських суб'єктів різних рівнів. У кінці ХХ ст. інтернаціоналізація господарського життя вийшла на якісно новий рівень – глобалізацію: процес зростання взаємодії між суб'єктами світової економіки, який набуває світового характеру. Інтернаціоналізація – історико-еволюційна підготовка глобалізації, яка не могла б виникнути, якби їй не передували масштабні, довгострокові, всеохоплюючі процеси інтернаціоналізації.

Глобалізація принципово відрізняється від інтернаціоналізації тим, що починають руйнуватися національні кордони, відбувається своєрідна дифузія економічного простору з поширенням і певною умовністю економічних кордонів національних економік, підриваються основи національного суверенітету, закладається фундамент нової глобальної спільності.

Зміцнення тенденцій до глобалізації сприяє виходу ринкових сил з-під повного контролю держави, підриву її господарських функцій, звуженню меж діяльності для маневру та регулюванню економіки з боку національних урядів. Все частіше господарські рішення приймаються не в національних інтересах узагалі, а, в першу чергу, в інтересах ТНК і міжнародних економічних організацій.

Рушійними силами глобалізації стали: поглиблення міжнародного поділу праці та міжнародної транспортної інфраструктури; інформаційна революція (переворот у засобах телекомунікації); розвиток транснаціонального підприємництва, посилення інтеграційних тенденцій на регіональному, субрегіональному і міжнародному рівнях.

Таким чином, процеси становлення світового господарства як цілісної системи з певною структурою, формами та інституціями функціонування мають об'єктивний характер. Глобалізація процесів суспільного розвитку знаходить прояв передусім у таких напрямках:

- у появі потреб в уніфікації певних «правил гри» для всіх учасників світового господарства;

- у нових формах управління світовою економікою, які б враховували інтереси не тільки національного, а й наднаціонального, спільного для всього людства;

- у появі нових закономірностей політичної діяльності окремих держав, коли вони вже не можуть бути самостійними у прийнятті усіх рішень щодо свого функціонування;

- в обмеженні альтернатив вибору цілей та інструментів розвитку окремих країн, регіонів з боку світового співтовариства і в інтересах цього співтовариства, хоч механізми такого впливу ще перебувають у стадії формування.

Реальність глобалізації вже не підлягає сумнів. Останні десятиліття спостерігаються загальні тенденції розвитку різних країн, коли одночасно у більшості з них відбувається сповільнення темпів розвитку, або поживлення, коли криза в одній з країн дає ланцюгову реакцію, спричиняє кризові явища в інших країнах. Це свідчить про наявність єдиного економічного середовища, яке керується умовами кон'юнктури глобального рівня.

Слід зауважити, що у процесах глобалізації можуть бути як позитивні, так і негативні наслідки. Економісти намагаються визначити можливі варіанти таких наслідків.

У «теорії залежності» (Р. Пребиш, А. Гюндер Франк, Ф. Кардозо, Є. Фалетто) розрізняють два варіанти: песимістичний і оптимістичний. За песимістичним варіантом, у результаті розвитку «ланцюга залежності» між розвинутими та слабо розвинутими країнами формується система нерівноправних відносин, коли основна частка додаткового продукту, виробленого з власних ресурсів залежних країн, привласнюється провідними країнами, а національна еліта країн-сателітів, задовольняючи свої власні інтереси, вивозить і вкладає свої гроші в економіку інших держав, фактично перебуваючи на службі іноземного капіталу, виконуючи всі його вимоги.

Центральним положенням даної концепції є те, що держави так званої «периферії» бідніють за рахунок того, що їхні ресурси і капітал переміщуються в країни «центру». Як висновок – бідність слабо розвинутих країн існує не тому, що вони не інтегровані у світовий ринок або слабо інтегровані, а навпаки, тому, що є частиною його.

Оптимістичний варіант цієї теорії, в основі якого лежить «ефект бумеранга», виходить з того, що кількісні зміни в економіці залежних або слаборозвинених країн під впливом притоку іноземних інвестицій врешті-решт можуть привести до якісного стрибка, економічного «прориву». За цих умов глобальні економічні взаємозв'язки виявляються засобом звільнення від залежності, а не інструментом для її збереження.

Не розділяють повністю оптимізм і ті економісти, які вважають, що технологічна і фінансова інтервенція країн «центру» у країни «периферії» може сприяти їх розвитку, але не позбавляє залежності, оскільки умови такої інтервенції зовсім цього не передбачають, маються на увазі можливі не вигідні умови займу, інвестиції, які підпорядковують країну інвестору, контроль зовнішньої торгівлі тощо.

Найбільш відома серед теорій, які визначають характер і тенденції розвитку

світових економічних зв'язків, – теорія «світової системи» І. Валлерстайна. Виходячи з визначення трьох основних стадій в історії – «міні-систем», «світових імперій» та епохи «світової економіки», або «світових систем» він вважає, що саме капіталістична система, маючи колосальний потенціал до розширення, приваблюючи широкі прошарки населення своєю внутрішньою динамікою та здатністю забезпечувати достатню масу найрізноманітніших товарів, приводить, врешті-решт, до ієрархізації світового співтовариства, визначаючи три рівні держав: центральні, периферійні та напівпериферійні.

Це означає, по-перше, збереження, навіть у єдиній світовій економічній системі, її асиметричності; по-друге – зумовлює визрівання та розвиток асиметричності в культурних потоках, коли західна модель розвитку культури стає домінуючою, сприймається як символ цивілізації.

На думку вченого Саміра Аміна, наслідки процесу глобалізації двоякі: по-перше, зростає тенденція панування світової економіки та світового ринку над політикою та ідеологією національних держав; по-друге, посилюється поляризація рівнів розвитку, оскільки ринки товарів і капіталів все більше набувають світового виміру, а ринки робочої сили залишаються національно сегментованими.

До того ж, вважає вчений, центр й надалі буде прагнути до домінування за рахунок підтримки п'яти монополій: монополії новітніх технологій; монополій на контроль за фінансовими потоками на глобальному рівні; монополії на доступ до природних ресурсів планети; монополії на інформацію та мас-медіа; монополії на зброю масового знищення. Наслідками такої монополізації в умовах глобалізації, на думку Саміра Аміна, буде поглиблення світової ієрархії, поширення, ускладнення структури та рівнів периферії, розвиток процесів поляризації у самому Центрі.

13.2. Причини виникнення, сутність і класифікація глобальних проблем.

Паралельно з процесом формування світового господарства виникають й загострюються проблеми, які безпосередньо загинають інтереси всього людства. Виникнення цих проблем – очевидний прояв глобалізації світового господарства, що проходить у конфліктній, проблемній, суперечливій формі.

Глобальні проблеми – це всезагальні проблеми, що відзначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенням характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.

Глобальними проблемами вважаються проблеми якщо:

- а) вони мають загальносвітовий характер;
- б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству;
- в) вони потребують невідкладних скоординованих дій світового співтовариства.

За переліченими ознаками глобальні проблеми поділяються на три сфери дії:

1. Глобальні проблеми у сфері взаємодії природи і суспільства:

- надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством;
- раціональне природокористування і збереження навколишнього

природного середовища;

- утилізація відходів життєдіяльності тощо.

2. Глобальні проблеми у сфері суспільних взаємовідносин:

- відвернення світової війни і забезпечення стабільного миру;
- подолання економічної відсталості багатьох країн світу;
- попередження локальних регіональних та міжнародних конфліктів;
- ліквідація наслідків світових та локальних криз;
- роззброєння і конверсія військового виробництва тощо.

3. Глобальні проблеми у сфері розвитку людини та забезпечення її майбутнього:

- пристосування людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом науково-технічного прогресу;
- подолання епідемій, тяжких захворювань;
- демографічні проблеми;
- культурно-моральні проблеми втрати довіри до соціальних інститутів, нестабільності сім'ї та послаблення зв'язку поколінь;
- боротьба з міжнародною злочинністю, наркобізнесом, тероризмом тощо.

Сировина, енергетична, продовольча та інші проблеми для людства не нові, новими для сучасного етапу розвитку світової економіки є їхній глобальний характер, оскільки вони зачіпають життєво важливі інтереси всіх держав і народів, виступають потужним чинником взаємозалежності та цілісності світу.

Таким чином, процеси інтернаціоналізації господарського життя, науки, культури й політики визначають зростання взаємозв'язку окремих ланок світового господарства, взаємозалежності держав і тим самим становлять основу для можливості глобалізації окремих проблем людської цивілізації.

Класифікація глобальних проблем за сферами дії не означає, що вони відокремлені одна від одної. Границі між сферами часто мають умовний характер. Усі глобальні проблеми тісно між собою пов'язані, зумовлюють одна одну тому що, як правило, мають одні причини виникнення.

Причини загострення глобальних проблем:

- безконтрольне, безмежне використання ресурсів природи;
- низький рівень технологічної культури виробництва;
- максимізація, а не оптимізація темпів економічного зростання;
- масштабний вплив людської діяльності на навколишнє середовище та необмежене вторгнення людства у біосферу;
- швидка урбанізація населення планети, зростання мегаполісів, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів та зростанням автомобілів;
- поглиблення суперечностей між світовим економічним розвитком і соціальним прогресом;
- швидке зростання на планеті народонаселення.

13.3. Шляхи розв'язування та необхідність і форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем.

Серед глобальних проблем, які стають нині перед людством, найгострішими є :

- а) проблема збереження миру;
- б) економічна проблема;
- в) проблема забезпечення людства продовольством, сировиною, енергією;
- г) проблема освоєння Світового океану;
- д) проблема економічного відставання країн, що розвиваються;
- є) проблема зайнятості населення.

Розв'язання цих глобальних проблем вимагає розробки і реалізації комплексної колективної програми: економічної, екологічної та воєнно-політичної безпеки людства. Розробити таку програму суспільству під силу, але реалізувати її в умовах панування приватної власності неможливо.

Неможливо тому, що її показники будуть мати лише рекомендаційний характер, тобто не обов'язковий для всіх країн, фірм, норко рацій, окремих осіб.

Отже людству потрібна нова модель соціально-економічного розвитку і розподілу виробленого продукту. Основні вимоги до цієї моделі:

а) вона повинна спиратися на важелі централізованого регулювання соціально-економічної системи як на рівні держави, так і світової співдружності в цілому;

б) таке регулювання повинно спиратися перш за все на інтегровані інтереси суспільства і лише потім на інтереси приватного підприємства;

в) здійснити це можливо лише за умови орієнтацій світового співтовариства не колективні, суспільні форми власності, які значно розширюють можливості планованого регулювання економіки, а отже, й можливості не лише розробки, а й реалізації програми розв'язання глобальних проблем і врятування людства від катастрофи.

Основними сферами міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем на сучасному етапі розвитку світового господарства є:

- роззброєння і конверсія;
- ліквідація зон екологічного лиха;
- сприяння країнам, що розвиваються, у вирішенні проблем злиднів, голоду, хвороб, неграмотності;
- встановлення уніфікованих норм та правил природокористування;
- освоєння інформаційних технологій, формування єдиного інформаційного простору.

Виходячи з цього, формати міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем можуть бути:

- реалізація спільних проектів і програм;
- передача технологій;
- виділення кредитів;
- участь у видобуванні та перерозподілі природних ресурсів;
- реформування системи ціноутворення на світові природні ресурси;

- надання країнам, що розвиваються, доступу на світовий ринок;
- загально планетарні та регіональні угоди під егідою ООН та інших міжнародних організацій.

Питання позитивного вирішення глобальних проблем упирається, головним чином, у ресурсне забезпечення програм, що розробляються міжнародними організаціями.

ВИСНОВКИ

1. Глобалізація – це об'єктивний процес поглиблення взаємозв'язків і взаємозалежності світового співтовариства, який потребує спільних зусиль урядів держав і міжнародних організацій, регулювання на світовому рівні.

2. Основні фактори, які впливають на процес глобалізації:

- науково-технічний прогрес, розвиток нових поколінь транспорту і зв'язку;
- революція в галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій, виникнення єдиного інформаційного простору;
- поглиблення інтернаціоналізації економіки на основі її транс націоналізації та регіоналізації;
- лібералізація сфери руху товарів і капіталів, розвиток нових фінансових технологій.

- інтернаціоналізація освіти, культурного простору тощо.

3. Паралельно з процесом формування світового господарства виникають й загострюються проблеми, які безпосередньо загинають інтереси всього людства. Глобальні проблеми – це всезагальні проблеми, що відзначаються загально планетарним за своїми масштабами і значенням характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.

4. Причини загострення глобальних проблем:

- безконтрольне, безмежне використання ресурсів природи;
- низький рівень технологічної культури виробництва;
- максимізація, а не оптимізація темпів економічного зростання;
- масштабний вплив людської діяльності на навколишнє середовище та необмежене вторгнення людства у біосферу;
- швидка урбанізація населення планети, зростання мегаполісів, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів та зростанням автомобілів;
- поглиблення суперечностей між світовим економічним розвитком і соціальним прогресом;
- швидке зростання на планеті народонаселення.

5. Основними сферами міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем на сучасному етапі розвитку світового господарства є:

- роззброєння і конверсія;
- ліквідація зон екологічного лиха;
- сприяння країнам, що розвиваються, у вирішенні проблем злиднів, голоду, хвороб, неграмотності;

- встановлення уніфікованих норм та правил природокористування;
- освоєння інформаційних технологій, формування єдиного інформаційного простору.

Вивчення матеріалу, поданого в темі 13, передбачає засвоєння таких термінів і понять:

Антиглобалізм;	збереження миру;
глобалізація;	класифікація глобальних проблем;
глобалістика;	конверсія;
глобальні проблеми;	нове політичне мислення;
демільтаризація економіки;	фактори, які впливають на процес
екологічно безпечне розширене	глобалізації;
відтворення світової економіки;	цивільне виробництво.
екологія;	

ВПРАВИ

Вправа 1. Для кожного наведеного положення підберіть доречний відповідник з-поміж запропонованих нижче термінів або понять:

1. Виробництво продукції для задоволення особистих потреб людей в предметах споживання і виробничих потреб.
2. Всезагальні проблеми, що відзначаються загально планетарним за своїми масштабами і значенню характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.
3. Всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему.
4. Зміна пропорцій розподілу фінансових, людських і матеріальних ресурсів між цивільною і воєнними сферами, переключення в ході роззброєння воєнного виробництва й інших видів військової діяльності на мирні цілі.
5. Ліквідація озброєнь, демільтаризація економік усіх країн планети, повна ліквідація воєнних блоків та воєнних конфліктів як між країнами, так і в окремих країнах.
6. Нарощування обсягів виробництва, яке супроводжується прискореним розвитком технологій, які поступово поліпшують навколишнє середовище та якість життя людей на земній планеті.
7. Науково-технічний прогрес, поглиблення інтернаціоналізації економіки, інтернаціоналізації освіти тощо.
8. Поділ глобальних проблем на проблеми взаємодії природи і суспільства, суспільних взаємовідносин, розвитку людини і забезпечення її майбутнього.
9. Роззброєння і ліквідація оборонних галузей виробництва.
10. Самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми

сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації.

11. Сукупність суспільних рухів і людей, об'єднаних ідеєю протистояння світовій глобалізації.

12. Усвідомлення усіма народами планети важливості і негайно вирішення глобальних проблем, включаючи розробку системи ефективних міжнародних процедур і механізмів, здатних збереження і розвиток людської цивілізації в цілому.

13. Характеризує взаємовідносини суспільства з природою, посилення людського впливу на навколишній світ.

Терміни і поняття:

а) Антиглобалізм;	и) збереження миру;
б) глобалізація;	к) класифікація глобальних проблем;
в) глобалістика;	л) конверсія;
г) глобальні проблеми;	м) нове політичне мислення;
д) демілітаризація економіки;	н) фактори, які впливають на процес глобалізації;
е) екологічно безпечне розширене відтворення світової економіки;	п) цивільне виробництво.
ж) екологія;	

Вправа 2. Знайдіть єдино правильну відповідь:

1. Поняття «глобалізація» увійшло до наукового обігу:

- а) після другої світової війни;
- б) на початку XI ст.;
- в) у 80-ті роки XX ст.;
- г) у 90-ті роки XX ст.

2. До соціально-економічних передумов глобалізації слід віднести:

- а) революцію в галузі інформаційних технологій;
- б) розвиток нових поколінь транспорту та зв'язку;
- в) поглиблення інтернаціоналізації економіки;
- г) послаблення ролі традицій і соціальних зв'язків.

3. Глобальними проблемами вважаються проблеми якщо:

- а) вони мають загальносвітовий характер;
- б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству;
- в) вони потребують невідкладних скоординованих дій світового співтовариства;
- г) всі відповіді правильні.

4. Глобальні проблеми поділяються на стільки сфер дій:

- а) три;
- б) чотири;
- в) дві;
- г) не існує поділу глобальних проблем за сферами дій.

5. До найважливіших соціально-економічних передумов глобалізації не належить:

- а) транснаціоналізація економіки;
- б) крах командно-адміністративної системи;
- в) локалізація економічної активності;
- г) лібералізація міжнародних економічних відносин.

6. Глобальні проблеми у сфері взаємодії природи і суспільства містять в собі:

- а) надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством, утилізація відходів життєдіяльності, раціональне природокористування і збереження навколишнього природного середовища;
- б) відвернення світової війни і забезпечення стабільного миру, попередження локальних регіональних та міжнародних конфліктів, роззброєння і конверсія військового виробництва;
- в) подолання економічної відсталості багатьох країн світу, ліквідація наслідків світових та локальних криз;
- г) подолання епідемій, тяжких захворювань, демографічні проблеми, боротьба з міжнародною злочинністю, наркобізнесом, тероризмом.

7. Глобальні проблеми у сфері суспільних взаємовідносин містять в собі:

- а) раціональне природокористування і збереження навколишнього природного середовища;
- б) подолання економічної відсталості багатьох країн світу;
- в) пристосування людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом науково-технічного прогресу;
- г) культурно-моральні проблеми втрати довіри до соціальних інститутів, нестабільності сім'ї та послаблення зв'язку поколінь;

8. До глобальних проблем у сфері розвитку людини та забезпечення її майбутнього не належать:

- а) пристосування людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом науково-технічного прогресу;
- б) культурно-моральні проблеми втрати довіри до соціальних інститутів, нестабільності сім'ї та послаблення зв'язку поколінь;

в) раціональне природокористування і збереження навколишнього природного середовища;

г) правильна відповідь відсутня.

9. Розвиток та поширення глобальних корпорацій і стратегічних альянсів як головних суб'єктів багатонаціонального виробництва, зорієнтованого на світові джерела постачання та ринки збуту, характеризує:

а) світовий рівень глобалізації;

б) рівень глобалізації країн;

в) галузевий рівень глобалізації;

г) рівень глобалізації компанії.

10. Визначте неправильне твердження:

а) глобалізація чинить неоднозначний та суперечливий вплив на сучасний світогосподарський розвиток;

б) неоліберальна модель глобалізації посилює нерівномірність розвитку та поглиблює диспропорції світової економіки;

в) однією з суперечностей глобалізації є неспроможність держав регулювати економіку на національному рівні;

г) неоліберальна модель глобалізації має згубні наслідки лише для країн, що розвиваються.

11. До технічних факторів глобалізації не належить:

а) науково-технічний прогрес, розвиток нових поколінь транспорту і зв'язку;

б) революція в галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій;

в) лібералізація сфери руху товарів і капіталів, розвиток нових фінансових технологій;

г) виникнення єдиного інформаційного простору.

12. Політичні фактори глобалізації містять в собі:

а) послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків і звичаїв;

б) зростання орієнтації національних держав на зовнішні зв'язки;

в) становлення нового гео економічного простору, заснованого на між корпоративному поділі праці;

г) правильна відповідь відсутня.

13. Глобальні проблеми людства:

а) можуть бути успішно вирішені лише на основі об'єднання зусиль розвинутих країн;

б) виникли в процесі розвитку людської цивілізації та мають локальний

характер;

в) мають загальнопланетарний характер та потребують координації зусиль усього світового співтовариства;

г) мають взаємопов'язаний характер та стосуються життєвих інтересів лише населення країн, що розвиваються.

14. Недосконала конкуренція, пов'язана із необґрунтованим зниженням експортних цін шляхом скорочення витрат на природозберігаючі та екологічно безпечні технології, має назву:

а) екологічного демпінгу;

б) екологічного неокolonіалізму;

в) екологічного протекціонізму;

г) екологічної кризи.

15. За ознаками, глобалізація не є:

а) системоутворюючим процесом;

б) нерівномірним, нелінійним процесом;

в) завершеним процесом;

г) багаторівневим, всеохоплюючим процесом.

16. Новими глобальними економічними суб'єктами є:

а) міжнародні та неурядові організації;

б) громадські рухи, видатні особистості, міста – мегаполіси;

в) транснаціональні корпорації, світові фінансові центри;

г) усі відповіді правильні.

17. Невірним є твердження, згідно з яким:

а) глобалізація є завершеним процесом формування нової якості світового господарства;

б) глобалізація є суперечливим процесом, у якому поряд із додатковими можливостями формуються масштабні ризики розвитку;

в) глобалізація є нелінійним динамічним та багатовекторним процесом трансформацій;

г) глобалізація пов'язана із революцією в галузі інформаційних технологій та комунікаційних засобів.

18. За рівнем вияву глобалізації, світовий рівень глобалізації – це:

а) розвиток і поширення глобальних корпорацій і стратегічних альянсів як головних суб'єктів багатонаціонального виробництва, зорієнтованого на всесвітні джерела постачання та ринки збуту;

- б) зростання відкритості економіки, її інтегрованості у світову господарську систему;
- в) зростання взаємопов'язаності конкурентоспроможності компанії всередині галузі в певній країні з її конкурентоспроможністю в інших країнах;
- г) посилення економічної взаємозалежності країн і регіонів, переплетення їхніх господарських комплексів та економічних систем.

19. Метою сталого економічного розвитку в епоху глобалізації є:

- а) максимізація темпів економічного зростання на базі інтенсивного розвитку;
- б) формування сталих конкурентних переваг національної економіки для підвищення її конкурентоспроможності;
- в) оптимізація темпів розвитку при збалансуванні економічної, соціальної та екологічної сфер в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь;
- г) пріоритетне вирішення проблеми бідності у економічно менш розвинутих країнах за допомогою міжнародних організацій.

20. Визначальним соціально-економічним фактором глобалізації є:

- а) геополітичні зрушення, пов'язані з розпадом соціалістичної системи;
- б) поглиблення інтернаціоналізації економіки на основі її транснаціоналізації та регіоналізації;
- в) революція в галузі інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- г) зростання транскордонної мобільності робочої сили.

21. За рівнем вияву глобалізації, галузевий рівень глобалізації:

- а) розвиток і поширення глобальних корпорацій і стратегічних альянсів як головних суб'єктів багатонаціонального виробництва, зорієнтованого на всесвітні джерела постачання та ринки збуту;
- б) зростання відкритості економіки, її інтегрованості у світову господарську систему;
- в) зростання взаємопов'язаності конкурентоспроможності компанії всередині галузі в певній країні з її конкурентоспроможністю в інших країнах;
- г) посилення економічної взаємозалежності країн і регіонів, переплетення їхніх господарських комплексів та економічних систем.

22. За рівнем вияву глобалізації, рівень глобалізації окремої країни:

- а) розвиток і поширення глобальних корпорацій і стратегічних альянсів як головних суб'єктів багатонаціонального виробництва, зорієнтованого на всесвітні джерела постачання та ринки збуту;
- б) зростання взаємопов'язаності конкурентоспроможності компанії всередині галузі в певній країні з її конкурентоспроможністю в інших країнах;

- в) посилення економічної взаємозалежності країн і регіонів, переплетення їхніх господарських комплексів та економічних систем;
- г) правильна відповідь відсутня.

23. Який із показників не характеризує глобалізацію на рівні окремої країни:

- а) частка зовнішньоторговельного обороту в обсязі створеного ВВП/ВНП;
- б) динаміка та обсяг прямих іноземних інвестицій;
- в) капіталоозброєність в експортоорієнтованих галузях економіки;
- г) обсяг міжнародних платежів.

Вправа 3. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове:

1. Глобальні проблеми безпосередньо стосуються життєвих інтересів лише окремих верств населення, країн і народів планети.
2. Причиною загострення глобальних проблем є швидке зростання народонаселення.
3. Глобальні проблеми виникають внаслідок політичних протиріч між розвинутими країнами світу.
4. Процес глобалізації не веде до втрати цілісності та автономії національних економік.
5. Важливою складовою глобалізації економічної діяльності є лібералізація торгівлі.
6. Країни, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку, перебувають і на різних ступенях включення в глобальний процес.
7. Одна із суперечностей глобалізації полягає у нерівномірності розподілу її результатів між розвинутими і бідними країнами.
8. Міжнародна валютно-фінансова система є одним із функціональних елементів глобальної економіки.
9. На процес економічної глобалізації не впливають політичні і культурні фактори.
10. В умовах глобалізації зменшується потреба у наднаціональних органах управління господарським процесам.
11. Однією з проблем глобалізації є законодавче оформлення цього процесу, подолання його стихійності.
12. Глобалізація економіки характеризується випереджальними темпами зростання міжнародної торгівлі порівняно з темпами збільшення обсягів світового господарства.
13. Глобалізація супроводжується розширенням можливостей державного контролю у сфері використання науково-технічного потенціалу.
14. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології посилюють тенденцію до формування віртуальних ринків глобального капіталу.
15. Надійне забезпечення людства сировиною та енергією є глобальною проблемою розвитку суспільних відносин.

ПРИКЛАДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ

1. Пару чобіт обмінюють на 100 кг зерна. Як зміниться мінова вартість, якщо продуктивність праці шевця зросте вдвічі?

Розв'язання. 1 пара чобіт = 100 кг зерна

1) 2 пари чобіт = 100 кг зерна – нове мінове відношення, тому що продуктивність праці шевця виросла вдвічі

2) 1 пара чобіт = 50 кг зерна – нове мінове відношення (за умови, що година праці шевця дорівнює суспільно необхідній)

Відповідь: 1 пара чобіт = 50 кг зерна

2. Індивідуальні витрати на виробництво одиниці товару однакової споживної вартості в I групі підприємств дорівнюють одній годині, в II – двом, у III – трьом. Перша (I) група виробляє 10 млн. одиниць товару, II – 160, а III група – 30. Визначте суспільно необхідний робочий час для виробництва одиниці товару.

Розв'язання. *1 спосіб.* Суспільно необхідний робочий час – це робочий час, потрібний для виготовлення будь-якої споживної вартості за суспільно нормальних умов виробництва та середнього рівня вмілості та інтенсивності праці. Суспільно необхідний робочий час визначається як робочий час, затрачений виробником, який виготовляє основну кількість товару.

Виходячи з умов задачі, основну кількість товару виготовляє друга група виробників – 160 млн. одиниць, у той час, як перша і друга групи виготовляють 10 та 30 млн. одиниць товару відповідно.

Тому суспільно необхідний робочий час буде дорівнювати часу, затраченому на виробництво другою групою виробників, тобто дві години.

2. спосіб. Суспільно необхідний робочий час визначається як середньозважена робочого часу, затраченого виробниками, які виготовляють товар. Таким чином, $СНЧ = (10 \cdot 1 + 160 \cdot 2 + 30 \cdot 3) / 200 = 2,1$ години.

Відповідь. Суспільно необхідний робочий час складає дві години (2,1 години).

3. Яка кількість грошей необхідна для обігу, якщо річний обсяг продаж дорівнює 3 млрд. грн., а гривня обслуговує 10 товарних продаж на рік?

Розв'язання. Використовуємо формулу грошового закону Фішера $MV=PQ$,

де M – грошова маса,

PQ – сума цін товарів,

V – швидкість обертання грошей.

$M = PQ/V = 3 \text{ млрд.грн.} / 10 = 300 \text{ млн. грн.}$

Відповідь: 300 млн. грн.

4. Сума цін реалізованих за рік товарів – 900 млрд. дол., з яких на 200 млрд. продано в кредит з відстрочкою платежів до наступного року. Платежі, за якими настав термін оплати по раніше здійснюваних операціях, становлять 150 млрд.

дол., а які взаємно погашаються – 50 млрд. дол. Гроші здійснюють у середньому 8 обертів на рік. Обчисліть загальну суму грошей, необхідних для обігу.

Розв'язання. Кількість грошей, необхідних для обігу, можна визначити за формулою

$$КГ=(СЦ-К+П-В)/О, \text{ де}$$

КГ – кількість грошей, необхідних для обігу;
СЦ – сума цін товарів, які знаходяться у обігу;
К – сума цін товарів, проданих у кредит;
П – платежі, строк який наступив;
В – платежі, які взаємно гасяться;
О – середня кількість обертів грошової одиниці.

$$КГ=(900-200+150-50)/8=800/8=100 \text{ (млрд. дол.)}$$

Відповідь. Загальна сума грошей, необхідних для обігу складає 100 млрд. дол.

5. Вироблено продукції на суму 1200 од. Вартість спожитих у процесі виробництва засобів виробництва – 670 од., додаткова вартість – 400 од. Чому дорівнює новостворена вартість?

Розв'язання. Вартість товару вміщує в собі дві частини:

1) вартість засобів виробництва, спожитих в процесі праці, тобто перенесені затрати минулої праці (с);

2) новостворену вартість, яка складається з затрат живої сплаченої (v) та несплаченої (m) праці.

Таким чином, вартість товару розраховується за формулою $c + v + m$ і згідно умові задачі становить 1200 од.

Щоб визначити новостворену вартість, необхідно від вартості товару відняти вартість засобів виробництва, спожитих в процесі праці (с), тобто 670 од.

Таким чином,

$$C + V + M = 1200 \text{ – вартість продукції}$$

$$C = 670 \text{ – вартість засобів виробництва}$$

$$V + M \text{ – новостворена вартість}$$

$$V + M = (C + V + M) - C = 1200 \text{ од.} - 670 \text{ од.} = 530 \text{ од.}$$

Відповідь: . Новостворена вартість дорівнює 530 од.

6. Авансований капітал дорівнює 112 тис. дол., постійний капітал – 62 тис. дол. Наприкінці року капіталіст привласнив 100 тис. дол. додаткової вартості. Який ступінь експлуатації?

Розв'язання. Ступінь експлуатації розраховуємо по формулі норми додаткової вартості

$$m' = \frac{m}{V} 100\% , \text{ де}$$

m' – норма додаткової вартості (ступінь експлуатації),

m – маса додаткової вартості (те, що привласнив капіталіст),

v – вартість робочої сили.

Згідно структури авансованого капіталу, який розраховується по формулі $c + v$ і дорівнює 112 тис. дол., вартість робочої сили $v = (c + v) - c$, тобто $v = 112 - 62 = 50$ тис. дол.

Таким чином, $m' = (100/50) * 100\% = 200\%$.

Відповідь: норма експлуатації дорівнює 200%.

7. Функція попиту $Q_d = 11 - p$, функція пропозиції $Q_s = 2p + 5$. Знайдіть рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажів.

Розв'язання. Рівноважна ціна – це ціна, за якої величина попиту дорівнює величині пропонування, тобто $Q_d = Q_s$. Рівноважну ціну (p) визначимо, прирівнявши функції попиту та пропонування:

$$Q_d = Q_s;$$

$$11 - p = 2p + 5;$$

$$11 - 5 = 2p + p;$$

$$6 = 3p;$$

$$p = 2.$$

Щоб знайти рівноважну кількість, підставимо значення рівноважної ціни у функції попиту та пропонування.

$$Q_d = 11 - p;$$

$$Q_d = 11 - 2 = 9.$$

$$Q_s = 2p + 5;$$

$$Q_s = 2 * 2 + 5 = 4 + 5 = 9.$$

Відповідь. Рівноважна ціна дорівнює 2. Рівноважна кількість дорівнює 9 одиницям.

8. Функції ринкового попиту та пропозиції становлять відповідно $Q_d = 100 - 6p$, $Q_s = 20 + p$. Яким буде надлишковий попит, якщо держава зафіксує ціну на рівні $p = 10$ од.

Розв'язання. Рівноважна ціна – це ціна, за якої величина попиту дорівнює величині пропонування, тобто $Q_d = Q_s$. Рівноважну ціну (p) визначимо, прирівнявши функції попиту та пропонування:

$$Q_d = Q_s;$$

$$100 - 6p = 20 + p;$$

$$100 - 20 = 6p + p;$$

$$80 = 7p;$$

$$p = 11,4.$$

Зафіксована державою ціна нижча рівноважної. Тому на ринку буде спостерігатися дефіцит товару (або надлишковий попит).

Щоб визначити розмір дефіциту, підставимо значення зафіксованої ціни у функції попиту та пропонування.

$$Q_d = 100 - 6p;$$

$$Q_d = 100 - 6 * 10 = 40.$$

$$Q_s = 20 + p;$$

$$Q_s = 20 + 10 = 30.$$

$$Q_d - Q_s = 40 - 30 = 10 \text{ од.}$$

Відповідь. Якщо держава зафіксує ціну на рівні $p=10$ од., буде надлишковий попит у розмірі 10 од.

9. Підприємець вклав у бізнес 250 тис. грн. і за рік одержав 80 тис. грн. прибутку. Чому дорівнює норма прибутку підприємця? Чи доцільно йому в такий спосіб витратити гроші, якщо норма банківського процента дорівнює 35%?

Розв'язання. Норма прибутку = прибуток/авансовий капітал * 100%

Норма прибутку = $80 \text{ тис.грн.}/250 \text{ тис.грн.} * 100\% = 32\%$

Відповідь: підприємцю вигідно вкладати гроші в банк та отримувати 35%, чим в виробництво (32%).

10. Припустимо, власник землі в Англії отримує щорічну ренту у 3500 фунтів стерлінгів і її розмір залишиться незмінним, але банк знизив норму процента з 3,5 до 2,8 %. Як зміниться ціна землі?

Розв'язання. Ціна землі = річна рента/норма судного відсотку * 100%

1) Ціна землі₁ = $3500 \text{ грош.од.}/3,5\% * 100\% = 100000 \text{ грош. од.}$

2) Ціна землі₂ = $3500 \text{ грош.од.}/2,8\% * 100\% = 125000 \text{ грош. од.}$

3) Δ Ціна землі = $125000 \text{ грош. од.} - 100000 \text{ грош. од.} = 25000 \text{ грош. од.}$

Відповідь: Ціна землі збільшилась на 25000 грош. од. (125000 грош. од. – 100000 грош. од.)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 263с.
2. Войтов А.Г. Экономика. Общий курс: Учебник. – М.: Информ. внедр. центр «Маркетинг», 2000. – 582с.
3. Гукасян Г.М., Бородин Т.С. Экономическая теория: Практикум. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 150с.
4. Економіка: Навч. посібник / За ред. С.В. Степаненка. – К., 2000. – 292с.
5. Економічна теорія: Навчальний посібник / М.М.Баб'як, Л.А.Пешенкова, А.В.Рибчук. – Міністерство освіти і науки України. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 200с.
6. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 631с.
7. Задоя А.О., Петруня Ю.Є. Основи економічної теорії: Вправи для студентів: Навчальний посібник. – Д.: / ДАУБП, 2001. – 100с.
8. Каменецкий В.А., Патрикеев В.П. Основы экономической теории. Курс теории. Курс лекцій. – СПб. 2000. – 150с.
9. Кірієнко О.М., Андрейчикова А.М. Політекономія. Навч. посібник. – Д.: Національний гірничий університет, 2007. – 75с.
10. Методичні вказівки для семінарських занять та виконання контрольних робіт з дисципліни “Політекономія” для студентів напрямів підготовки 0501 Економіка і підприємництво та 0502 Менеджмент / Уклад: О.М. Кірієнко, А.М. Андрейчикова. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2004. – 63с.
11. Майер Джеральд та інші Основні проблеми економіки розвитку – К.: Либідь, 2003 – 684с.
12. Мочерний С.В. Політекономія. Підручник.-2-ге вид., випр. – К.: Вікар, 2005. – 386с.
13. Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 303 с.
14. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. А.А. Чухна. – К.: Вища шк., 2001. – 605 с.
15. Основы экономической теории: Учеб. пособие / Под ред И.П. Николаевой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 231 с.
16. Основы экономической теории: Учебник. / Под ред. С.В.Мочерного. – К.: В-во “Знання”, КОО, 2000. – 607 с.
17. Петруня Ю.Є. Основы экономической теории: Учебное пособие / Ю.Є.Петруня, А.А.Задоя. – К.: Знання, 2008. – 420с.
18. Политическая экономия: Учебник для вузов / В.А. Медведев, Л.И. Абалкин, О.И. Ожерельев и др.- М.: Политиздат, 1989. – 735 с.
19. Політична економія: Підручник / Г.І. Башнянін, П.Ю. Мазур, В.С. Медведев. – К.: Ніка-Центр, Ельга, 2000. – 527 с.
20. Практикум по экономической теории: Учебное пособие / Санкт-

Петербургский государственный институт точной механики и оптики. – СПб.: ПОИСК, 2000. – 111с.

21. Практическое пособие к семинарским занятиям по экономической теории: Учебное пособие / Под ред. В.Д.Камаева. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1998. – 270с.

22. Сучасна економіка / П.С.Єщенко, Ю.І. Палкін.-К.: Вища школа, 2005. – 234 с.

23. Політична економія: Підручник / В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М.Руженський та інші / За ред. Федоренка В.Г. – К.: Алерта, 2008. – 486с.

24. Економічна теорія: Підручник / В.А. Предборський , Б.Б. Гарін, В.Д. Кухаренко. – К.: Кондор, 2007. – 492с.

25. Рименков А.М. Политическая экономия: Курс лекций. Учебное пособие. – Севастополь: СНТУ, 2006. – 162с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютна рента – рента, утворена монополією приватної власності на землю.

Авансований капітал – промисловий капітал, вкладений у засоби виробництва та робочу силу.

Адміністративні методи – методи державного впливу, які визначають не економічні умови діяльності суб'єктів господарювання, а саму можливість її здійснення.

Акціонерне товариство – форма об'єднання капіталів учасників підприємства, яка засвідчує внесення капіталу у формі акцій, що дає право на отримання доходу та участь в керуванні підприємством.

Амортизація – процес поступового перенесення вартості основного капіталу на вироблену продукцію в міру його зношення.

Аналіз – метод дослідження, за якого об'єкт дослідження розкладається на складові, кожен з яких вивчають окремо.

Антиглобалізм – сукупність суспільних рухів і людей, об'єднаних ідеєю протистояння світовій глобалізації.

Антимонопольна діяльність – комплекс заходів, розроблених і впроваджених у багатьох країнах світу, спрямованих на обмеження діяльності монополій, а також створення відповідного законодавства.

Виробництво – процес створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для існування та розвитку людини.

Виробничі відносини – відносини між людьми у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг.

Виробничі можливості – максимально можливий обсяг продукції, виробленої при повному та ефективному використанні наявних ресурсів.

Витрати капіталу – витрати постійного капіталу на купівлю засобів виробництва і змінного – робочої сили.

Відтворення – безперервність процесу виробництва товарів та послуг, на основі якого відбувається оновлення елементів економічної системи.

Власність – сукупність відносин між суб'єктами господарювання щодо привласнення умов та результатів виробництва.

Внутрішньогалузева конкуренція – боротьба виробників однієї галузі (сфери) виробництва за вигідніші умови виробництва та збуту товарів.

Глобалізація – всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему.

Глобалістика – самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації.

Глобальні проблеми – всезагальні проблеми, що відзначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенню характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.

Глобальні проблеми – проблеми, пов'язані з природними економічними та соціальними явищами, що виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації та

мають загально планетарний характер.

Господарський механізм – сукупність форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій економічних суб'єктів на основі знання економічних законів, використання економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

Гроші як економічна категорія – особливий товар, який виконує роль загального еквівалента, виступає посередником в обміні товарів і виражає економічні відносини між людьми щодо виробництва та обміну.

Грошовий обіг – рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварних платежів у господарстві.

Дедукція – метод пізнання від загального до одиничного.

Демілітаризація економіки – це роззброєння і ліквідація оборонних галузей виробництва.

Державне підприємництво – господарська або інша підприємницька діяльність державних підприємств з виробництва матеріальних благ та надання послуг суб'єктам економіки.

Державне регулювання економіки – сукупність заходів державного впливу на об'єкти і процеси з метою певного спрямування господарської діяльності суб'єктів національної економіки, узгодження їх інтересів та дій для реалізації конкретних цілей.

Державний сектор економіки – комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральним чи місцевим органам державної влади і використовуються державою для виконання економічних, соціально-культурних і політичних функцій.

Державно - монополістичний капіталізм – система економічних відносин, в якій поєднуються і взаємодіють монополізований бізнес і політична влада держави у межах приватнокапіталістичних (ринкових) виробничих відносин

Державно-монополістичний капіталізм – зростання економічної ролі держави, її об'єднання з економічною силою монополій в один механізм з метою пристосування до потреб продуктивних сил, збагачення монополій та утримання в залежності широких верств населення.

Диференціальна рента – додатковий чистий дохід, отриманий у результаті продуктивнішої праці на кращих за родючістю та місцезнаходженням землях або завдяки підвищенню продуктивності землі за рахунок додаткових вкладень капіталу.

Додаткова вартість – вартісна форма додаткового продукту, створеного додатковою працею найманих працівників.

Додатковий продукт – продукт, створюваний додатковою працею і який перевищує необхідний продукт.

Досконала конкуренція – економічне суперництво, за якого жоден з ринкових суб'єктів не може впливати на загальну ринкову ситуацію або цей вплив такий незначний, що ним можна знехтувати.

Дохід – певна кількість грошових коштів, матеріальних благ чи послуг, отриманих фізичною особою, підприємством чи економікою в цілому за певний проміжок часу.

Екологічно безпечне розширене відтворення світової економіки - нарощування обсягів виробництва, яке супроводжується прискореним розвитком технологій, які поступово поліпшують навколишнє середовище та якість життя людей на земній планеті.

Екологія – характеризує взаємовідносини суспільства з природою, посилення людського впливу на навколишній світ.

Економічна категорія – абстрактне, логічне, теоретичне поняття, яке в узагальненому вигляді виражає суттєві властивості економічних явищ і процесів.

Економічна політика – цілісна система заходів держави, спрямованих на розвиток національної економіки в інтересах усіх соціальних груп суспільства.

Економічна система – сукупність взаємопов'язаних і певним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.

Економічне відокремлення виробників – відокремленість виробників, яка робить їх економічно самостійними товаровласниками. Вони самі, на свій страх і ризик, вирішують, що, де, коли і скільки виготовляти, з ким і на яких умовах здійснювати обмін.

Економічне зростання – збільшення обсягів національного виробництва в абсолютному вираженні або у розрахунку на душу населення за певний період.

Економічне моделювання – формалізований опис економічних процесів і явищ, структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя.

Економічний закон – найсуттєвіші, стійкі, постійно повторювані, причинно-наслідкові взаємозв'язки і взаємозалежності економічних процесів та явищ.

Економічний закон зростання потреб – безперервний розвиток потреб – рушійна сила економічного та духовного прогресу людства, що у свою чергу стимулює появу нових потреб.

Економічні інтереси – усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом до їх господарської діяльності.

Економічні методи – способи впливу держави на перебіг економічних процесів за рахунок створення певних умов, в яких економічна діяльність суб'єктів господарювання є доцільною з точки зору реалізації приватних інтересів.

Економічні потреби – потреби в економічних благах.

Експорт – продаж товарів та послуг зарубіжному контрагенту.

Екстенсивне економічне зростання – збільшення обсягів виробництва шляхом кількісного приросту факторів виробництва за їх незмінних якісних характеристик.

Ефективність виробництва – категорія, яка характеризує віддачу, результативність виробництва і свідчить про якість економічного зростання.

Закон грошового обігу – стійкі внутрішні зв'язки між кількістю грошей в обігу та масою товарів, рівнем цін, швидкістю обороту грошей.

Закон попиту – зворотний причинно-наслідковий зв'язок між ціною товару

та величиною попиту.

Закон пропозиції – прямий причинно-наслідковий зв'язок між ціною товару та величиною пропозиції.

Заробітна плата – ціна, що її сплачує роботодавець найманому працівникові за функціональне використання його праці.

Засоби виробництва – сукупність предметів та засобів праці.

Засоби праці – річ або комплекс речей, якими людина діє на предмет праці.

Збереження миру – це ліквідація озброєнь, демілітаризація економік усіх країн планети, повна ліквідація воєнних блоків та воєнних конфліктів як між країнами, так і в окремих країнах.

Земельна рента – ціна, сплачена за використання землі та інших природних ресурсів.

Змінний капітал – частка авансованого промислового капіталу, вкладена в найом робочої сили, яка змінює свою вартість у процесі виробництва і стає джерелом додаткової вартості.

Змішане товариство – об'єднання кількох фізичних і (або) юридичних осіб, що поділяються на дійсних членів і членів-вкладників.

Ідеологічні методи – пропаганда у засобах масової інформації, заходи виховної й освітньої політики.

Імпорт – купівля у зарубіжного контрагента товарів та послуг.

Індивідуальне підприємство - підприємство, яке створюється і контролюється однією особою.

Індукція – метод пізнання від окремого до загального.

Інтенсивне економічне зростання – збільшення обсягів виробництва за рахунок удосконалення факторів виробництва та ефективнішого їх використання.

Інфляція – знецінення грошей, спричинене диспропорцією в суспільному виробництві та порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари і послуги.

Інфраструктура – комплекс інститутів, підприємств, організацій, які забезпечують безперервне функціонування ринку.

Капітал як економічна категорія – самозростаюча вартість; вартість, яка дає додаткову вартість.

Класифікація глобальних проблем – поділ глобальних проблем на проблеми взаємодії природи і суспільства, суспільних взаємовідносин, розвитку людини і забезпечення її майбутнього.

Конверсія – зміна пропорцій розподілу фінансових, людських і матеріальних ресурсів між цивільною і воєнними сферами, переключення в ході роззброєння воєнного виробництва й інших видів військової діяльності на мирні цілі.

Конкуренція – суперництво економічних суб'єктів за кращу реалізацію своїх економічних інтересів.

Маса додаткової вартості – абсолютна величина додаткової вартості.

Маса прибутку – абсолютний розмір прибутку в грошовому еквіваленті.

Метод політекономії – сукупність прийомів, засобів і принципів, за допомогою яких досліджуються категорії і закони функціонування та розвитку

економічних систем.

Методи державного регулювання економіки – сукупність способів, прийомів та засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Міграція трудових ресурсів – переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу з метою пошуку роботи, нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя.

Міжгалузєва конкуренція – боротьба виробників різних галузей економіки за отримання найвищої норми прибутку.

Міжнародна економічна інтеграція – процес поєднання транснаціональних монополій з політичною і економічною міцністю національних держав і наднаціональних органів регулювання в єдиний інтернаціональний механізм

Міжнародний поділ праці – спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів відповідно до їх природнокліматичних, історичних та економічних умов.

Міжнародний рух капіталу – переміщення капіталу за кордон (з-за кордону) для отримання прибутку.

Мінова вартість – певне кількісне співвідношення (пропорція), в якій споживні вартості одного роду обмінюються на споживні вартості іншого роду.

Монополія – ринкова ситуація, за якої одна фірма повністю виробляє (продає) певний товар чи послугу на ринку.

Монопольна рента – рента, утворена обмеженістю і не відтворюваністю земель особливої якості чи певних кліматичних умов.

Моральне зношення основного капіталу – техніко-економічне старіння елементів основного капіталу, що виявляється у втраті доцільності їх подальшої експлуатації через появу дешевших або досконаліших засобів праці.

Натуральне господарство – тип організації господарства, за якого продукти виробляються для задоволення власних потреб (внутрішнього особистого або виробничого споживання).

Наукова абстракція – метод політекономії, який полягає в поглибленому пізнанні реальних економічних процесів шляхом виокремлення основних, найсуттєвіших ознак сторін певного явища, позбавлених усього випадкового, неістотного.

Недосконала конкуренція – ринкова ситуація, коли фірма (або декілька фірм) виробляє і постачає таку частку продукту, що може вирішальним чином впливати на формування ціни.

Необхідний продукт – частка суспільного продукту, необхідна для нормального відновлення фізичних і духовних здібностей працівника та членів його сім'ї.

Непрямі методи державного регулювання економіки – опосередкований вплив держави на економіку через економічні інтереси суб'єктів господарювання.

Нецінова конкуренція – завоювання конкурентної переваги товаровиробниками завдяки підвищенню якості та надійності продукції, удосконаленню методів збуту, наданню послуг, розширенню сфери

післяпродажного обслуговування, подовженню терміну гарантії служби виробів, наданню споживачам кредитів на придбання товарів і послуг та інших пільг, використанню реклами.

Нове політичне мислення – усвідомлення усіма народами планети важливості і негайно вирішення глобальних проблем, включаючи розробку системи ефективних міжнародних процедур і механізмів, здатних збереження і розвиток людської цивілізації в цілому.

Номінальна заробітна плата – сума грошей, яку отримує найманий працівник за певний проміжок часу.

Номінальна цінність грошей – цифрове значення на грошах.

Норма додаткової вартості – відношення величини додаткової вартості до змінного фактора, виражене у відсотках.

Норма прибутку – відношення прибутку до всього авансованого капіталу, виражене у відсотках.

Норма прибутку – показник, який характеризує ступінь прибутковості капіталу як відсоткове відношення маси прибутку до всього авансованого капіталу.

Норма процента – відношення величини процента до величини позичкового капіталу, виражене у відсотках.

Об'єкти власності – усе те, що можна привласнити чи відчужити.

Оборотний капітал – частка промислового капіталу, яка впродовж одного періоду виробництва втрачає свою стару споживну вартість, повністю переносячи її у вартість виробленого товару.

Основний капітал – складова промислового капіталу, яка функціонує у формі засобів виробництва протягом кількох виробничо-технологічних циклів, переносячи свою вартість на вироблену продукцію частками.

Основні економічні функції держави – створення правової бази функціонування суб'єктів ринкової економіки; формування і захист конкурентного середовища; усунення негативних екстерналій; розподіл та перерозподіл доходів; виробництво суспільних товарів; регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Особиста унія – входження монополістів до парламенту, обіймання представниками монополізованого бізнесу ключових посад в урядових та бізнесових структурах.

Підприємство – відокремлена економічна структура, яка виробляє та реалізує певні товари та послуги.

Повне товариство – товариство, члени якого зберігають повну самостійність, але несуть відповідальність за зобов'язаннями не тільки майном підприємства, а й власним майном.

Позичковий процент – плата кредитору за користування позиченими грошима або матеріальними цінностями.

Попит – кількість товарів та послуг, які споживачі хочуть і здатні придбати на ринку за різною ціною впродовж певного проміжку часу.

Портфельні інвестиції – капіталовкладення без права управлінського контролю за об'єктами інвестування.

Постійний капітал – частка авансованого промислового капіталу, вкладена у засоби виробництва та перенесена конкретною працею на новостворений продукт, не збільшуючи його вартості.

Потреба – внутрішній мотив, який спонукає до економічної діяльності.

Право власності – сукупність узаконених державою прав і норм економічних взаємовідносин фізичних та юридичних осіб, які складаються між ними щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами власності.

Праця – доцільна свідомо діяльність людини, спрямована на створення необхідних благ для задоволення потреб.

Предмет політекономії – наука про відносини між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг.

Предмет праці – об'єкти, на які спрямована праця людини; матеріальна основа майбутнього продукту.

Прибуток – дохід власників підприємства, визначений як різниця між виручкою від реалізації і загальними витратами на виробництво та реалізацію продукції.

Продуктивні сили – сукупність засобів виробництва і працівників з їх фізичними й розумовими здібностями, а також досягнення науки, технології, інформація, методи організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб.

Пропозиція – обсяг товарів та послуг, який виробники хочуть і здатні поставити на ринок за різною ціною впродовж певного проміжку часу.

Просте товарне виробництво – дрібне виробництво індивідуальних самостійних ремісників та селян, які працюють на ринок.

Протекціонізм – політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції.

Прямі інвестиції – капіталовкладення з правом управлінського контролю за об'єктами інвестування.

Прямі методи державного регулювання економіки – вплив на економіку через прямий державний примус економічних суб'єктів до виконання певних дій.

Реальна заробітна плата – кількість товарів та послуг, яку можна придбати в певний момент часу за суму номінальної заробітної плати.

Реальна цінність грошей – кількість товарів та послуг, які можна придбати за грошову одиницю.

Ринкова рівновага – ситуація на ринку, коли підприємці пропонують за певною ціною стільки товарів, скільки споживачі здатні купити.

Ринок – система економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів.

Робоча сила – сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує в процесі праці; здатність людини до праці.

Розвинуте товарне виробництво – вищий ступінь товарної організації господарства, що базується на великій приватній власності, найманій праці та машинній індустрії.

Світове господарство – єдність національних економік, пов'язаних

міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками.

Синтез – метод дослідження, при якому відбувається об'єднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле з урахуванням взаємозв'язків між ними.

Споживна вартість – здатність товару задовольняти будь-яку потребу людини.

Суб'єкти власності – персоніфіковані носії відносин власності.

Суспільний поділ праці – поділ праці, який породжує диференціацію (спеціалізацію) виробників на виготовленні певних продуктів або за певними видами діяльності.

Суспільний продукт – сукупність створених матеріальних благ та послуг за відповідний період.

Суспільно необхідна праця – уречевлена в товарі суспільна праця виробника.

Суспільно необхідний час – час, потрібний для виготовлення споживної вартості за наявних суспільно нормальних умов виробництва і при середньому в даному суспільстві рівні вмілості та інтенсивності праці.

Товар – економічне благо, що має суспільну споживну вартість та обмінюється на ринку.

Товари-комплементи – товари, споживання одного з яких обов'язково потребує споживання іншого.

Товариство – підприємство, в якому дві або більше осіб домовляються про його володіння і керування з метою спільної підприємницької діяльності.

Товариство з обмеженою відповідальністю – товариство, члени якого несуть відповідальність за діяльність підприємства тільки в межах розмірів своїх внесків.

Товари-субститути – товари, здатні задовольняти одну й ту саму потребу окремо один від одного.

Товарне господарство – форма організації суспільного господарства, за якої продукти виробляються не для власного споживання їх виробниками, а спеціально для обміну чи продажу на ринку.

Фактори, які впливають на процес глобалізації – науково-технічний прогрес, поглиблення інтернаціоналізації економіки, інтернаціоналізація освіти тощо.

Фритредерство – політика вільної торгівлі стосовно лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення вільного доступу на національний ринок товарів, капіталу, робочої сили тощо.

Функція засобу нагромадження – здатність грошей виходити з обігу, тимчасово припиняти свій рух, нагромаджуватися і перетворюватися на скарб.

Функція засобу обігу – здатність грошей бути посередником в обміні товарів та забезпеченні їх обігу.

Функція засобу платежу – обслуговування грошима погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

Функція міри вартості – здатність грошей як загального еквівалента вимірювати вартість усіх інших товарів, надаючи їм форму ціни.

Функція світових грошей – здатність грошей обслуговувати міждержавні економічні відносини, пов’язані з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, надання кредитів та з іншими угодами.

Ціна землі - капіталізована рента, тобто грошовий капітал, що забезпечує його власникові відповідний дохід, але не у формі ренти, а величиною, еквівалентною відсотку на вкладення в банк.

Цінова конкуренція – завоювання конкурентної переваги за рахунок маніпулювання цінами.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЗЧИК

А		додатковий продукт;	30
абсолютна рента;	136	досконала конкуренція;	148
авансований капітал;	74	дохід;	123
адміністративні методи	174		
акціонерне товариство;	45	Е	
амортизація;	78	економічна категорія;	8
аналіз;	8	економічна політика;	9
антиглобалізм	204	економічна система;	40
антимонопольна діяльність;	154	економічне відокремлення	55
		виробників;	
Б		економічне зростання;	31
біржі;	97	економічне моделювання;	8
		економічний експеримент;	8
В		економічний закон зростання	8
вартість;	56	потреб;	
величина вартості;	56	економічний закон;	8
венчурне підприємництво;	109	економічні блага;	8
виробництво.	27	економічні інтереси.	20
виробничі відносини;	40	економічні методи	20
виробничі можливості;	31	економічні потреби;	18
витрати капіталу;	79	експорт;	174
від'ємне торгове сальдо;	188	екстенсивне економічне	18
відкрите акціонерне товариство.	45	зростання;	187
відтворення;	31	ефективність виробництва;	168
власність;	43		
внутрішньогалузева конкуренція;	149	З	
		закон грошового обігу;	34
Г		закон попиту;	60
глобалізація	203	закон пропозиції;	93
Глобалізм	169	закрите акціонерне товариство;	94
Глобальні проблеми	205	заробітна плата;	45
господарський механізм;	41	засоби виробництва;	125
гроші як економічна категорія;	59	засоби праці;	39
грошовий обіг;	60	земельна рента;	28
		змінний капітал;	145
Д		змішане товариство;	79
дедукція;	8	зовнішньоторговельний оборот;	111
державне підприємництво;	170		60
державне регулювання економіки;	171	І	
державний сектор економіки;	126	ідеологічні методи	
державно-монополістичний	163	імпорт;	
капіталізм;	163	індивідуальне підприємство;	174
диференційна рента;	135	індукція;	187
додаткова вартість;	78		

інтенсивне економічне зростання;	19	інжиніринг;	45
інтернаціоналізація виробництва;	184	нецінова конкуренція;	8
інфляція;	60	номінальна заробітна плата;	189
інфраструктура;	97	номінальна цінність грошей;	149
історичний метод;	8	норма амортизації;	126
		норма додаткової вартості;	59
		норма прибутку;	114
		норма процента;	79
			130
К		О	133
капітал як економічна категорія;	8	об'єкти власності;	
картель;	152	обіг капіталу;	
Класифікація глобальних проблем	206	оборотний капітал;	43
конкуренція;	147	органічна будова капіталу;	73
концентрація виробництва;	40	основний капітал;	81
концерн;	152	основні економічні функції	130
кругообіг капіталу;	79	держави;	81
курс валюти;	192	особиста унія	172
			169
Л		П	
лізинг;	189	підприємництво;	
логічний метод;	8	підприємство;	
		повне товариство;	109
М		позитивне торгове сальдо;	110
маса додаткової вартості;	74	позичковий процент;	111
маса прибутку;	130	попит;	188
метод політекономії;	7	портфельні інвестиції;	133
методи державного регулювання	174	постійний капітал;	6
економіки;		потреба.	184
міграція трудових ресурсів;	189	право власності;	79
міжгалузева конкуренція;	149	праця;	18
міжнародна економічна інтеграція;	170	предмет політекономії;	44
міжнародний поділ праці;	183	предмет праці;	6
міжнародний рух капіталу;	79	прибуток;	5
мінова вартість;	56	прискорена амортизація;	28
монополія;	134	продуктивні сили;	123
монопольна рента;	136	прожитковий мінімум;	81
моральне зношення основного	113	пропозиція;	28
капіталу;		просте товарне виробництво;	125
		протекціонізм;	94
Н		прямі інвестиції;	55
натуральне господарство;	55	прямі методи державного	188
наукова абстракція;	8	регулювання економіки.	184
недосконала конкуренція;	149		174
необхідний продукт;	30	Р	
непрямі методи державного	174	реальна заробітна плата;	
регулювання економіки;			
реальна цінність грошей;	59		

ринкова рівновага;	95	товарне господарство;	
ринок;	90	торговельний баланс;	126
робоча сила;	27	трест;	56
розвинуте товарне виробництво;	55		193
		Ф	152
С		Фактори глобалізації	
світова торгівля;	184	фізичне зношення основного	
світове господарство;	186	капіталу;	203
середній прибуток;	77	фізіологічний мінімум;	81
синдикат;	152	фінансовий капітал;	
синтез	7	франчайзинг;	134
соціально-економічна формація;	41	фритредерство;	151
споживна вартість;	56	функція засобу нагромадження;	109
спосіб виробництва;	29	функція засобу обігу;	188
суб'єкти власності;	44	функція засобу платежу;	59
суб'єкти ринкової економіки;	92	функція міри вартості;	
суспільний поділ праці;	55	функція світових грошей;	59
суспільний продукт;	29		59
суспільно необхідна праця;	56	Ц	59
суспільно необхідний час;	56	центр зайнятості.	59
		централізація виробництва.	
Т		цивілізація.	
товар;	55	ціна виробництва;	97
товари-комплементи;	94	ціна землі.	151
товариства;	111	цінова конкуренція.	40
товариство з обмеженою	111		77
відповідальністю;		Ч	136
товари-субститути;	94	час виробництва;	96
		час обігу	
			81
			80